

Hemmy Clevis
Jaap Kottman

WEGGEGOOID EN TERUGGEVONDEN

Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen: 1375 - 1750

STICHTING ARCHEOLOGIE IJSSEL/VECHTSTREEK

*Hemmy Clevis
Jaap Kottman*

WEGGEGOOID EN TERUGGEVONDEN

Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375 - 1750

Opgedragen aan Hein Wijnman († 1984)

Hein Wijnman was als restaurator verbonden aan de R.O.B. Hij was een groot kenner en liefhebber van middeleeuws glas en aardewerk en onderkende de waarde van goed opgegraven beerputinhouden.

VOORWOORD

Iedereen die een grotere opgraving in de stad heeft bezocht en daarbij een kijkje achter de schermen heeft kunnen nemen, zal zich verbaasd hebben over de enorme hoeveelheden aardewerk die daarbij te voorschijn komen. In de 'schervenkeuken' zal hij ook gehoord hebben dat een maand opgraven vele maanden uitwerking kan vergen, als de archeoloog daar tenminste aan toekomt. Vaak immers ligt de volgende opgraving al weer op hem te wachten. Veel gegevens wachten daardoor al lang op verdere bewerking. Het is dan ook verheugend dat hier een klein deel van de gegevens van het grotere onderzoek op het Burseplein in Deventer wordt gepresenteerd. Het onderzoek werd uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.

Vooraf aan de hand van aardewerk uit een aantal beerputten wordt getoond hoe rijk de informatie is die aan beerputten kan worden ontleend. Beerputten, die meestal ook als afvalputten dienden, geven immers een beeld van de gebruikers. De in de putten aanwezige vondsten vormen een afspiegeling van hun welstand. Het meestal rijkelijk aanwezige aardewerk geeft daarvan in het bijzonder een beeld, bekeken in relatie met de inhoud uit andere beerputten van rijkere of armeren. Ook het biologische materiaal, vooral zaden en botten, zijn in dit verband van belang. Op grond hiervan kunnen conclusies over de voeding worden getrokken en het is wel duidelijk dat voeding direct met de welstand samenhangt. Het is wel evident hoe belangrijk deze gegevens zijn om het geschiedbeeld van een stad te vervolmaken. Daarom is het betreutswaardig dat op veel plaatsen in Nederland deze gegevens nog steeds bij bouwwerken en door schatgraverij verloren gaan. Het is dan ook noodzakelijk dat belangrijke steden met een rijke historie een eigen archeoloog in dienst hebben om te waken over het eigen cultuurbezit.

Bij verdere uitwerking van gegevens die door stadsarcheologen in steden worden verzameld, zal nog veel meer worden toegevoegd aan de in dit boek gepresenteerde conclusies. Heel belangrijk is dat die conclusies er nu al zijn; ze kunnen mede richting geven aan het verdere onderzoek op dit terrein. Intussen zal dit boek met zijn rijk uitgevoerd catalogus voor vele liefhebbers, amateurs en vakgenoten een handboek worden om telkens op terug te vallen bij het determineren en dateren van laat-middeleeuws aardewerk en glas.

Deventer, juni 1989

De tentoonstelling *WEGGEGOOID EN TERUGGEVONDEN* is te zien in:

MUSEUM DE WAAG Brink 56 05700-93780 DEVENTER	3 juni 1989 tot 21 augustus 1989
GOLTZIUSMUSEUM Goltziusstraat 21 077-596762 VENLO	1 december 1989 tot 19 maart 1990
WESTFRIES MUSEUM Rode Steen 1 02290-15597 HOORN	1 september 1990 tot 22 oktober 1990
NEDERLANDS KERAMIEK MUSEUM MUSEUM HET PRINCESSEHOF Grote Kerkstraat 11 058-127438 LEEWARDEN	november, december 1990, januari 1991
PROVINCIAAL MUSEUM G.M. KAM Museum Kamstraat 45 080-220619 NIJMEGEN	voorjaar 1991

Samenstelling en organisatie tentoonstelling : MUSEUM DE WAAG DEVENTER © 1989

© Stichting Archeologie IJssel/Vechtstreek
1989

Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door
middel van druk, film, fotocopie of op welke
wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

Vormgeving: Ina Heuer

Productie: Peter Boer

Druk: Drukkerij Het Urkerland, Urk

Bindwerk: EMBE, Meppel

CIP-gegevens Koninklijke Bibliotheek, Den
Haag

Clevis, H.

Weggegooid en teruggevonden: Deventer
vondstcomplexen, 1375-1750 / H. Clevis en J.
Kottman; m.m.v. F.D. Zeiler ... [et al.]. - Kampen :

Stichting Archeologie IJssel/Vechtstreek. -

Foto's, tek. Met lit. opg., reg.

ISBN 90-72883-01-2

SISO 930.2 UDC 902.903.23(492*7400) NUGI
644

Trefw.: aardewerk ; Deventer ; geschiedenis ;
1375-1750 / archeologie ; Deventer.

INHOUD

VERANTWOORDING	9
INLEIDING	11
PLATEA POLLONIS, PLATEA ASSONIS	15
AARDEWERK EN GLAS	23

Hemmy Clevis
Hemmy Clevis
Frits David Zeiler
Hemmy Clevis
Jaap Kottman

Steengoed
Grijsbakkend aardewerk
Roodbakkend aardewerk
Witbakkend aardewerk
Majolica
Porselein
Faïence
Glas

Beerput 54-189
Afvalkuilen 51-19, 51-51
Beerput 50-11
Beerput 50-10

Diversen

Conclusie

BOTMATERIAAL	61
PLANTENRESTEN	67
DEVENTER SCHOEISEL	71
NAWOORD	74
CATALOGUS	77

Frits Laarman
Janneke Buurman
Olav Goubitz
Hemmy Clevis
Hemmy Clevis
Jaap Kottman

Steengoed
Grijsbakkend aardewerk
Roodbakkend aardewerk
Witbakkend aardewerk
Majolica
Porselein
Faïence
Glas

Deze uitgave kwam tot stand dankzij financiële bijdragen van de volgende instellingen en bedrijven:

Anjerfonds Overijssel.

Rijksdienst voor het Oudheidkundig
Bodemonderzoek
Amersfoort

Stichting Fondation Jordaan-van Heek

Stichting Edwina van Heek

M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting

Gemeente Deventer

Hardonk & Ebenau B.V.
Deventer

Tauw Infra Consult B.V.
Deventer

Wolters Kluwer Nederland
Deventer

Ooms B.V.
Deventer

Bouwbedrijf Obdeyn B.V.
Deventer

Gerdo B.V.
Deventer

VERANT- WOORDING

Het doel van dit boek is tweeledig. Enerzijds is het catalogus gedeelte vooral bestemd voor de amateur archeoloog als antwoord op zijn roep om een handboek over Laat Middeleeuws aardewerk om zijn vondsten te kunnen dateren. Met dit boek worden zijn vragen echter slechts gedeeltelijk beantwoord. Het is dan ook een aanzet tot een grotere typologie van Laat Middeleeuws aardewerk. Vanuit de stadsarcheologie te Nijmegen, Zwolle en Kampen zal dit begin voortgezet worden. De amateur archeologen vormen niet de enige doelgroep. Ook voor de vakman en de bezoeker van de gelijknamige expositie in het Deventer Museum De Waag is deze catalogus van vondsten geschreven.

Anderzijds heeft deze publicatie tot doel het gemeentebestuur van Deventer te stimuleren over te gaan tot het aanstellen van een gemeentelijk archeoloog. Het culturele erfgoed van deze stad verdient de nodige zorg die alleen op gemeentelijk niveau geregeld kan worden.

Bij de totstandkoming van dit boekwerk zijn vele collegae betrokken geweest. Naast de schrijvers hebben de volgende tekenaars een bijdrage geleverd: Mevr. E.C.M. Koot, J.C.A. Hulst, H.M.C. de Kort en J.H. van Vlieden, die allen aan de R.O.B. verbonden zijn. De foto's van de voorwerpen zijn eveneens op de R.O.B. gemaakt door F.F. Hoedeman, S.J.A. Kuppens en A.W.P.M. Penders. De restauratie van het glas werd verzorgd door G.J. Rombout. De restauratie van het aardewerk door J.F.P. Kottmann, E.P. Kieft en vele stagiaires. De restauratie van het leer werd verzorgd door O. Goubitz. Zadenanalyse werd gedaan door Mevr. P. Gerritsen-Wijnmaalen en de wetenschappelijke uitwerking door Mevr. J. Buurman. Het botmateriaal werd behandeld door de heren G. IJzereef en F. Laarman. Verschillende musea zijn zo vriendelijk geweest fotomateriaal van schilderijen beschikbaar te stellen, waardoor een directe relatie gelegd kan worden tussen het gevonden voorwerp en het op het schilderij afgebeelde. De redactie werd bijgestaan door de heer J. Hagedoorn en mevr. T. Visser. Tot slot een woord van dank aan subsidiënten en sponsors. Hun bijdrage is onmisbaar geweest.

INLEIDING

Plannen voor de bouw van huizen in een deel van het gebied tussen Polstraat, Bursesteeg en Assenstraat, vormden aanleiding om daar een opgraving te verrichten. Op grond van resultaten uit een onderzoek dat in 1948/49 door A.E. Van Giffen op het westelijk gedeelte van dit terrein was gedaan, bestond het vermoeden dat hier tot in de Karolingische tijd teruggaande nederzettingssporen te vinden zouden zijn.

Het onderzoek werd uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort en stond onder wetenschappelijke leiding van D.P. Hallewas. De technische leiding berustte bij G. van Haaff, J.W. Noordam en G.R. Tak. Het zadenonderzoek werd uitgevoerd door J. Buurman en P.

Gerritsen-Wijnmaalen. Het botonderzoek was in handen van G.F. IJzereef en F. Laarman. Leer werd bewerkt door O. Goubitz en de verwerking van het vondstmateriaal geschiedde door de auteurs. De opgravingen in Deventer maakten deel uit van het R.O.B.-project 'De urbanisatie van het Nederlandse rivierengebied tijdens de middeleeuwen' en duurden van 2 mei 1980 tot 24 juli 1981.

Niet alleen uit de middeleeuwen werden sporen gevonden. Zelfs uit de prehistorie kwamen enkele belangwekkende vondsten. Zo is er een drietal restaureerbare potjes uit de late bronstijd / vroege ijzertijd gevonden. Vervolgens zijn sporen aangetroffen vanaf de merovingische periode tot in de tegenwoordige tijd.

Van het archeologisch onderzoek op het Burseplein zal in dit boek slechts één aspect behandeld worden: het afval. Dit afval bestaat voornamelijk uit gebroken en weggeworpen gebruiksvoorwerpen van aardewerk, glas, metaal, hout, leer en textiel en uit organische resten van maaltijden zoals dierenbotten, schelpen van weekdieren en zaden van vruchten en gewassen. In een middeleeuws huishouden gebruikte men net als tegenwoordig uiteenlopende voorwerpen van verschillend materiaal voor diverse doeleinden. Niet alles komt in even grote mate voor. Houten voorwerpen zijn

zeldzaam omdat hout tevens als brandstof kon dienen. Was een voorwerp stuk, dan kwam het eerder in de open haard of kachel terecht dan bij het afval. Een houten lepel of een houten bord is dan ook een zeldzame vondst. De conserverende omstandigheden in het milieu kunnen zo slecht zijn, dat leer en textiel geheel vergaan zijn. Vooral in de vroege perioden van de middeleeuwen waren glas en bepaalde metalen nog dure grondstoffen. Glas behoorde zeker tot de luxere goederen.

Beschrijvingen van huisinventarissen uit de 15e en 16e eeuw noemen vaak een belangrijk aantal tinnen voorwerpen (borden, lepels, kannen, pispotten e.d.). Voorwerpen die gemaakt zijn van dit materiaal worden echter zelden in een opgraving aangetroffen. De grondstoffen waaruit deze gebruiksartikelen zijn vervaardigd, waren in die tijd nog zo schaars, dat versleten of niet meer bruikbare exemplaren voor omsmelting in aanmerking kwamen. Al deze feiten leggen beperkingen op aan de interpretatie van het vondstmateriaal. Desondanks kan alleen door de bestudering van deze zelfde vondsten inzicht verkregen worden in het leefpatroon en de sociaal-economische status van de stadsbewoner door de eeuwen heen.

De goot aan de westzijde temidden van het werkvloertje.

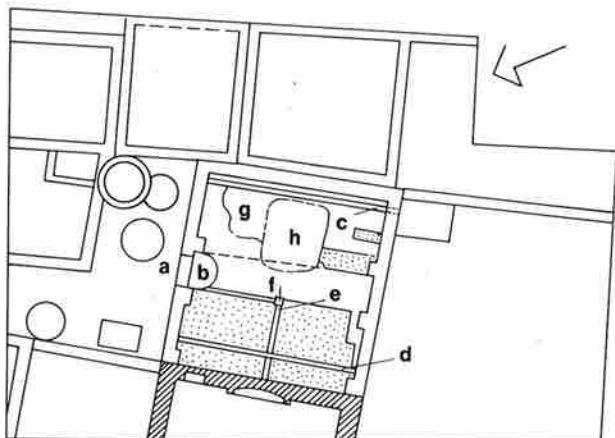

Het afval is op verschillende manieren bewaard gebleven. Allereerst zijn er natuurlijk de beerkelders en beerputten. Maar ook waterkelders en waterputten die voor hun primaire taak ongeschikt werden gevonden, konden in tweede instantie als stortplaats voor afval gebruikt worden. Daarnaast kent men ook tonputten, beerkuilen of afvalkuilen, gewoon in de grond uitgegraven of met hout verstevigd tot afvalbakken voor langer gebruik. Van dit alles is de beerput (of -kelder) de meest interessante toegang om de materiële cultuur van het verleden te bestuderen. De beerput biedt namelijk een gesloten vondstcomplex, dat in veel Nederlandse steden regelmatig wordt aangetroffen. Veel informatie gaat echter verloren doordat schatgravers alleen maar geïnteresseerd zijn in complete en/of unieke stukken. Hoewel bij het stadskernonderzoek veel beerputten worden aangetroffen, is over complete beerput-inhoud tot nu toe maar weinig gepubliceerd. In dit boek zullen vier van die laat-middeleeuwse en post-middeleeuwse vondstcomplexen beschreven worden.

Alvorens we in detail naar de vondsten gaan kijken, dienen we een nadere blik te werpen op de opgraving zelf. Uit het opgravingsrapport over put 51 kan men de volgende gegevens halen: na het verwijderen van de bovengrond kwam er veel muurwerk te voorschijn (zie afbeelding). Aan de oostzijde, haaks op de Bursesteeg liggend, lag een muur van een waarschijnlijk 14e-eeuws pand. Dit pand werd later (put 53) voor een groot deel opgegraven.

Aan de oostzijde van dit huis werd de fundering aangetroffen van een gebouw dat hier 'koud' tegen aan gemetseld was

Eenvoudige tekening van de werkplaats in de opgravingsput.
In de tekst worden de sporen waar letters bij staan beschreven.

De goot aan de oostzijde.

(zie afbeelding). Het gebouw was binnenmaats vrijwel vierkant: 7,5 x 8 m. Alle aangetroffen grondsporen die bij dit gebouw hoorden, riepen het beeld op van een werkplaats. In de noordgevel werd een dichtgemetselde deur (a) aangetroffen, die aan de binnenzijde voorzien was van een boogvormig stoepje (b) van in zand gevlade bakstenen. Eveneens binnenshuis werd zowel aan de west (d) als aan de oostzijde (c) een goot aangetroffen die noord-zuid verliep. De goot aan de oostzijde (c) kwam buiten het gebouw uit op een (beer)kelder die tegen de zuidgevel aan lag en later voorzien was van een klamp van ijsselsteentjes. De goot zelf was afgedekt door plat gelegde bakstenen (zie afbeelding). De goot aan de westzijde (d) kwam via een doorgang in de muur op een aan de noordzijde gelegen binnenplaats uit. Deze laatste goot lag in een bakstenen werkvloer die door midden gedeeld werd door een haaks op de goot liggende gleuf met daarin de resten van een verbrande, liggende balk (e) (zie afbeelding). Aan het uiteinde daarvan zat een gat voor een staande balk (f). Mogelijk hebben we hier te maken met een houten vertrek met stenen vloer binnen de werkplaats. Deze vloer lag in de westelijke helft van het gebouw. In de oostelijke helft werden nog vloerrestanten aangetroffen en gedeeltelijk de vleilaag van een bakstenen vloer (g) die doorsneden werd door een afvalkuil (h). Deze afvalkuil (51-19) was gevuld met baksteenpuin, doch op een dieper niveau verdween het puin en kwamen er aardewerkscherven te voorschijn met veel glas van maigeleins en bekens. Het gebouw, dat waarschijnlijk als werkplaats fungeerde, was aan de binnenzijde aan de noord- en zuidmuur

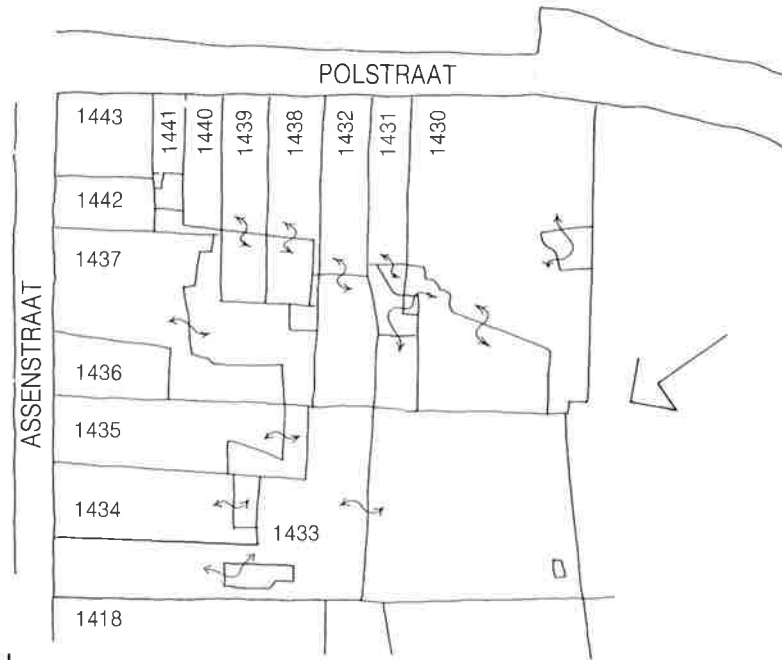
voorzien van steunberen, opgetrokken uit de fundering. Hierop hebben waarschijnlijk de dragers van het dak gerust, wat inhoudt dat de noklijn van het dak oost-west liep. Het later aan de westzijde van deze werkplaats opgegraven gebouw had in de gevel tegen de werkplaats een schouw. In de zuidoosthoek lag een beerkelder die na de bouw van het pand is aangebracht. De noordmuur was onderbroken door een primaire ingang die het formaat van deur ver te boven ging. Deze ingang doet eerder denken aan een poort (zie afbeelding). Dit huis was binnenmaats ca 11,5 x 7 m groot, waarbij de westelijke helft in een latere fase onderkelderd is. Aan de noordzijde van het 'huis' en de 'werkplaats' moet een binnenplaats gelegen hebben, daar dit terrein vol lag met beerputten. Dit betekent tegelijkertijd dat de voorkant of straatzijde van deze gebouwen op het Burseplein georiënteerd was.

Ten oosten van de werkplaats werd een afvalkuil (51-51) aangetroffen met hetzelfde soort materiaal als in de afvalkuil binnen de werkplaats. Scherven pasten zelfs aan elkaar.

Wanneer men de opgravingsplattegrond (zie afbeelding) eerst vergelijkt met en later projecteert op de oudste kadastrale minuut, kan het volgende opgemerkt worden. Het opgravingsterrein ligt in de hoek Polstraat-Assenstraat en snijdt deels het Burseplein (vroeger gewoon een open binnenruimte). Het hierboven uitvoerig beschreven gebouw en de ernaast liggende werkplaats grenzen met hun voorgevel aan het binnenplein. Hoewel op deze plek de oudste verkaveling vanuit de Assenstraat op gang gekomen moet zijn, staan hier huis en werkplaats op het achterste gedeelte van drie kavels. Achter het huis, dus aan de noordzijde, grenst ook nog een open ruimte met vele beerputten. Verderop begint de bebouwing die georiënteerd is op de Assenstraat. We spreken hier over een eind 14e- begin 15e-eeuwse situatie.

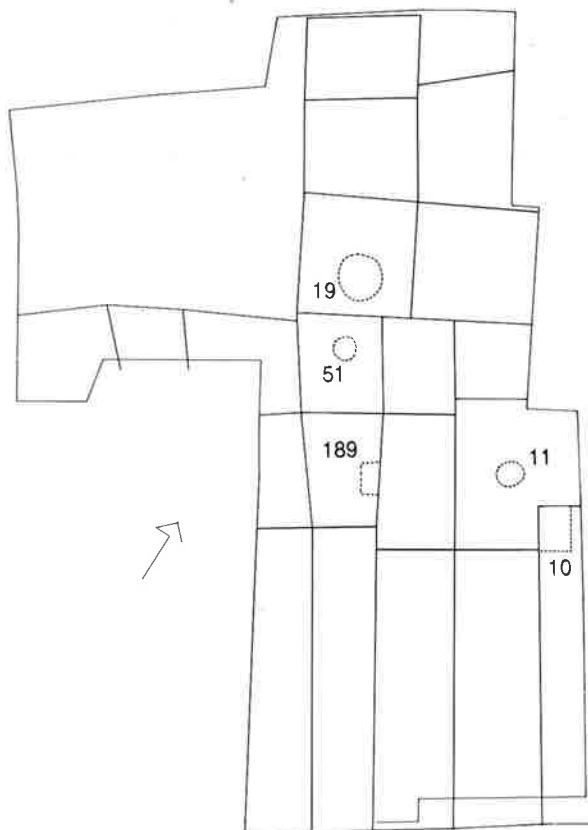
Aan de Polstraat zijn vier percelen (E 1431, E 1432, E 1438 en E 1439) vrijwel volledig opgegraven en van één perceel (E 1440) een smalle strook. In het begin van de 19e eeuw, ten tijde van de oudste kadastrale minuut, ligt de afvalkuil 51-51 op het achterste gedeelte van perceel E 1432.

Hierbij moet men rekening houden met het feit dat de onbebouwde delen van een perceel, veelal de achtererven, in de loop der tijden vaak van eigenaar verwisseld kunnen zijn. Onderzoek aan de hand van archeologische en historische gegevens

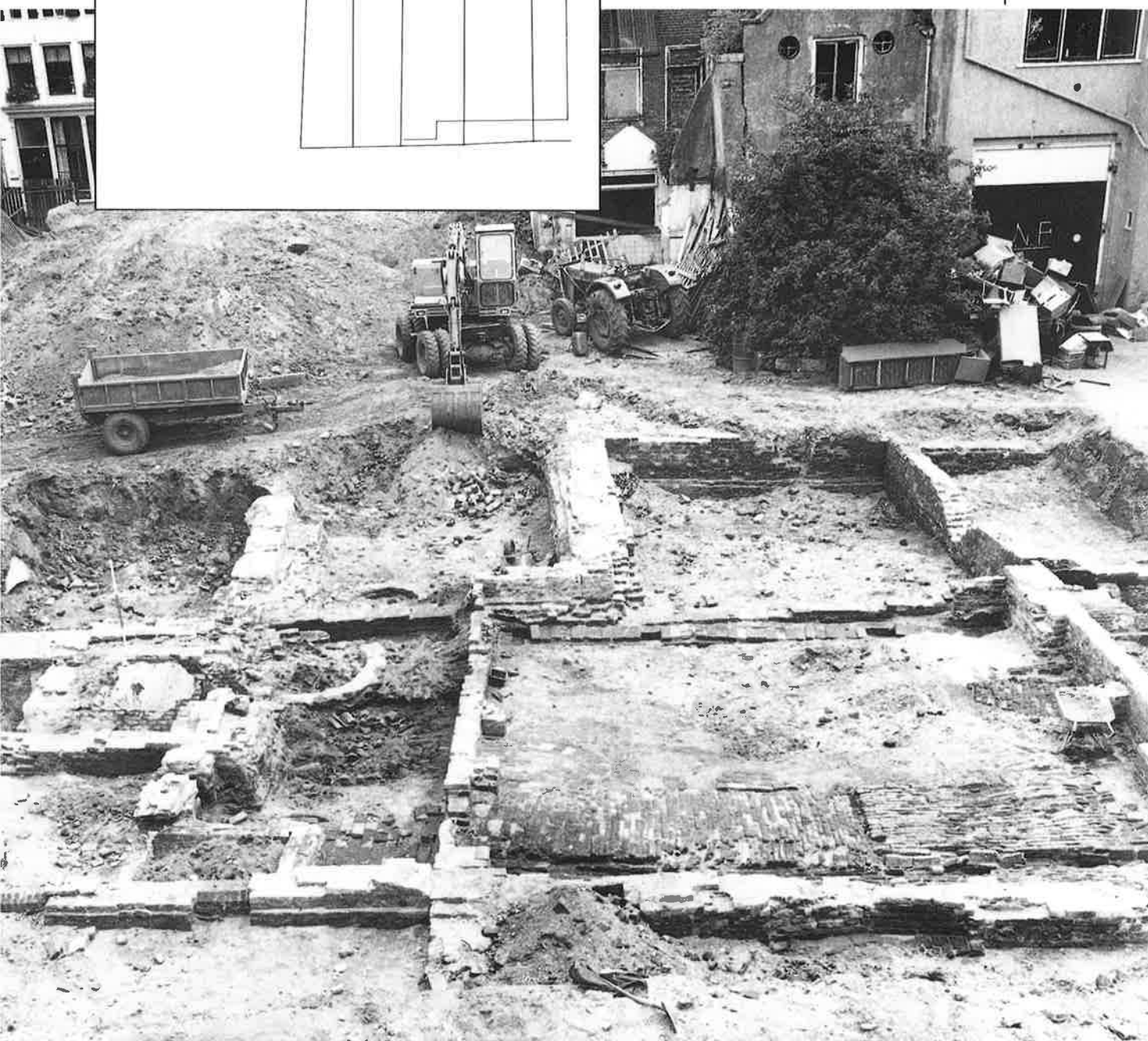
Situatie ten tijde van de kadastrale opmeting, ca. 1830 (reconstructie). De zwarte lijnen geven de kavel- en bebouwingsgrenzen aan; de pijltjes de bij elkaar behorende en onder één nummer beschreven eigendommen.

naar de 15e-eeuwse bebouwing aan de Grotestraat, Steenstraat, Vleeshouwerstraat en Pepergas in Nijmegen, heeft dit aangetoond. Het is dus veel waarschijnlijker te veronderstellen dat het terrein waarop afvalkuil 51-51 is gegraven op het moment van die handeling in bezit is geweest van de eigenaar van de aangrenzende werkplaats en woning aan de Bursesteeg. Beerkelder 54-189 ligt eveneens op perceel E 1432. Rond 1400 is deze beerkelder waarschijnlijk gebruikt door de eigenaars van het pand dat stond op de percelen E 1431 en E 1432. Op dit onverdeelde perceel stond in de 13e eeuw een majestueus tufstenen huis van zeker drie verdiepingen, dat vlak na het midden van de 13e eeuw door brand geteisterd is. Beerput 50-11 is zonder problemen toe te wijzen aan de bewoners van het pand op perceel E 1439. Beerkelder 50-10 is naar alle waarschijnlijkheid in gebruik geweest bij de bewoners van het huis op perceel E 1440. Nadere gegevens over de archeologische context kunnen op dit moment niet gegeven worden. Daar het echter nog wel enige jaren zal duren voordat de opgravingsresultaten van het archeologische onderzoek aan het Burseplein uitgewerkt zijn, houden wij graag een slag om de arm bij het toewijzen van de vondstcomplexen aan bewoners van panden uit de gebruikperiode.

Eenvoudige weergave van de opgravingsputten met daarin de belangrijkste muren van de opgegraven bebouwing en de daarbinnen gelegen vondstcomplexen.

Overzicht van het muurwerk dat te voorschijn kwam bij het aanleggen van het eerste vlak van put 51. Aan de onderkant vond een latere uitbreiding plaats. Links achter de graafmachine lag de dichtgegooide put 50 en rechts achter de graafmachine kwam -na afbraak van twee huizen- de latere put 54 te liggen. R.O.B.

Frits David Zeiler

PLATEA ASSONIS, PLATEA POLLONIS

Kort na het midden van de 8e eeuw ontstond op een natuurlijke hoogte langs de rechter IJsseloever, juist op het punt waar de landweg de rivier kruiste, een handelsnederzetting, die volgens de oudste schriftelijke bronnen de naam 'portus Darentre' droeg.

ALGEMENE GEOGRAFISCHE KARAKTERISTIEK

Dit Deventer was een langgerekte nederzetting van het type, dat we ook van andere middeleeuwse riviersteden kennen, zoals het oude Medemblik en Dorestad of het jongere Kampen en Amsterdam. De lengte van het karolingische Deventer bedroeg ruim een halve kilometer; de diepte van het bebouwde areaal was niet meer dan ongeveer 200 meter. Langs de rivieroever liep ter hoogte van de Polstraat, en meer stroomafwaarts de Noordenbergstraat, een weg die als kade dienst deed. Vooral langs de eerstgenoemde straat zijn verschillende sporen gevonden van houten steigers of plankieren die duiden op een 'havenkwartier'. Wellicht vormde een beekmonding ter plaatse van de huidige Brink hierbij een gunstige omstandigheid. Aan de landzijde liep de 'portus' aanvankelijk niet veel verder dan de lijn Assenstraat-Sandrasteeg-Halve Steeg-Bruynssteeg. Recent archeologisch onderzoek op de percelen Assenstraat 32-40, 42 en 46 bracht 8e-eeuwse bewoning aan het licht van een uitgesproken agrarisch karakter. Bovendien werd niet ver daarvandaan een grafveldje uit dezelfde tijd aangetroffen, wat wijst op een ligging aan de rand van de nederzetting. Reeds betrekkelijk kort na zijn ontstaan, werd de langgerekte structuur van de stad verbroken door het zich in het centrum ontwikkelend kerkelijk complex. Uit het

eerste, door Lebuinus in 770 gestichte kerkje groeide een grote, aan deze missionaris gewijde, kapittelkerk met een koninklijke, later bisschoppelijke hof; aan de rivierzijde werd een parochiekerk gebouwd, de Onze Lieve Vrouwekerk. De palts tussen Engestraat en lange Bisschopsstraat wordt in de 10e eeuw als 'urbs' aangeduid, wat geïnterpreteerd kan worden als 'versterking'. De eerste omwalling van de stad zal vandaar zijn uitgegaan. Dat de Polstraat een schakel vormde in het verdedigingssysteem lijkt aannemelijk, al mag men de tufstenen funderingen die op verschillende plaatsen langs deze straat zijn gevonden niet zonder meer als de resten van een stadsmuur beschouwen. Zeker is, dat het zuid-oostelijk deel van de Polstraat en Assenstraat, dat het onderwerp van deze studie vormt, tot omstreeks 1200 aan de rand van de stad is blijven liggen. Eerst in het begin van de 13e eeuw zou het Bergkwartier na de stichting van de kerk aldaar een stedelijke allure krijgen. Ook de 'brink' (rand) kon toen als nieuwe marktplaats binnen de stad worden getrokken (1). Men zou zich kunnen afvragen, of de naamsafleiding ons niet wat meer over het oorspronkelijk karakter van de straten zou kunnen vertellen. Wat de Assenstraat betreft lukt dit slecht; naast 'Assenstrate' komt alleen de gelatiniseerde vorm 'Platea Assonis' in de bronnen voor, en het enige

woord dat we daarmee in verband kunnen brengen is de boomnaam es (middelnederlands 'asc'). De Polstraat is iets beter te duiden. 'Polle' betekent naast graspol ook hoog opgeslibde oever of kwelder, hetgeen gezien de ligging van de straat volkomen logisch lijkt. Toch vinden we enige tijd de spelling 'Poelstrate', en luidt de latijnse vertaling 'Platea Pollonis', hetgeen zowel op pluimvee als op een poel of drenkplaats kan wijzen. Gezien de geografische situatie is die laatste verklaring het minst waarschijnlijk (2).

VERKAVELINGSSTRUCTUUR EN EIGENDOMSVERHOUDINGEN

De kadastrale minuutplannen, uitgemeten en getekend tussen 1818 en 1832, geven van de oudste binnensteden over het algemeen nog de laat-middeleeuwse structuur weer; voor Deventer, waar door de vroege overgang naar steenbouw de eigendommen werden gefixeerd, geldt dit waarschijnlijk in nog hogere mate (3). Heel duidelijk kunnen we hier vanaf de Assenstraat in de richting van de IJssel opstreckende verkaveling waarnemen. Hoewel het lijnenspel door latere ontwikkelingen gecompliceerder is geworden, kunnen we de veronderstelling uiten dat de kavels aanvankelijk tot aan de Polstraat doorliepen. De Bursesteeg loopt langs zo'n doorgaande kavelscheiding, terwijl ook de grens tussen de percelen E 1418 en E 1433 zich voortzet in een naamloze steeg naar de Polstraat (op de functie van die steeg komen we nog terug). Een vijftal andere kavelgrenzen is vanaf de Assenstraat te volgen tot halverwege de Polstraat of verder. De vraag is natuurlijk, wanneer de verdeling van deze kavels is begonnen. Het opgeven van de Polstraat als omwalling) en uitleg van de stad met Brink en Berg) is globaal te dateren aan het begin van de 13e eeuw. Het is echter mogelijk, dat pas na de tweede grote stadsbrand van 1334 de verdere verkaveling van de Polstraat zijn beslag heeft gekregen (4). Opmerkelijk is echter, dat deze verkaveling niet consequent is doorgezet. Het is alsof we te maken

hebben met een niet volledig uitgevoerd uitbreidingsplan. Vanaf de naamloze steeg tellen we negen vrij smalle en ondiepe percelen; dan volgen twee brede en onverdeelde blokken, en tenslotte tot het hoekhuis met de Assenstraat nog eens zes smalle percelen. Vijf daarvan grijpen letterlijk in de achtergrens van de eerste panden in de Assenstraat. De indruk bestaat, dat dit blokje om het hoekhuis heen in één keer is verkaveld. Dat juist hier de eigendomsverhoudingen op den duur tamelijk gecompliceerd werden, is niet verwonderlijk. Sommige achtererven gingen zelfs één geheel vormen met het grote binnenterrein, dat merkwaardig genoeg door de eeuwen heen praktisch onbebouwd is gebleven. De stadsplattegronden van Braun en Hogenberg (1598) en Blaeu (ca 1660) laten hier tuinen en boomgaarden zien, de eerste met het merkwaardige torenachtige bouwsel dat ook op de afbeelding van het beleg in 1579 voorkomt. Hoewel naar deze 'toren' bij het oudheidkundig bodemonderzoek ter plekke bewust is gezocht, is er geen spoor van terug gevonden.

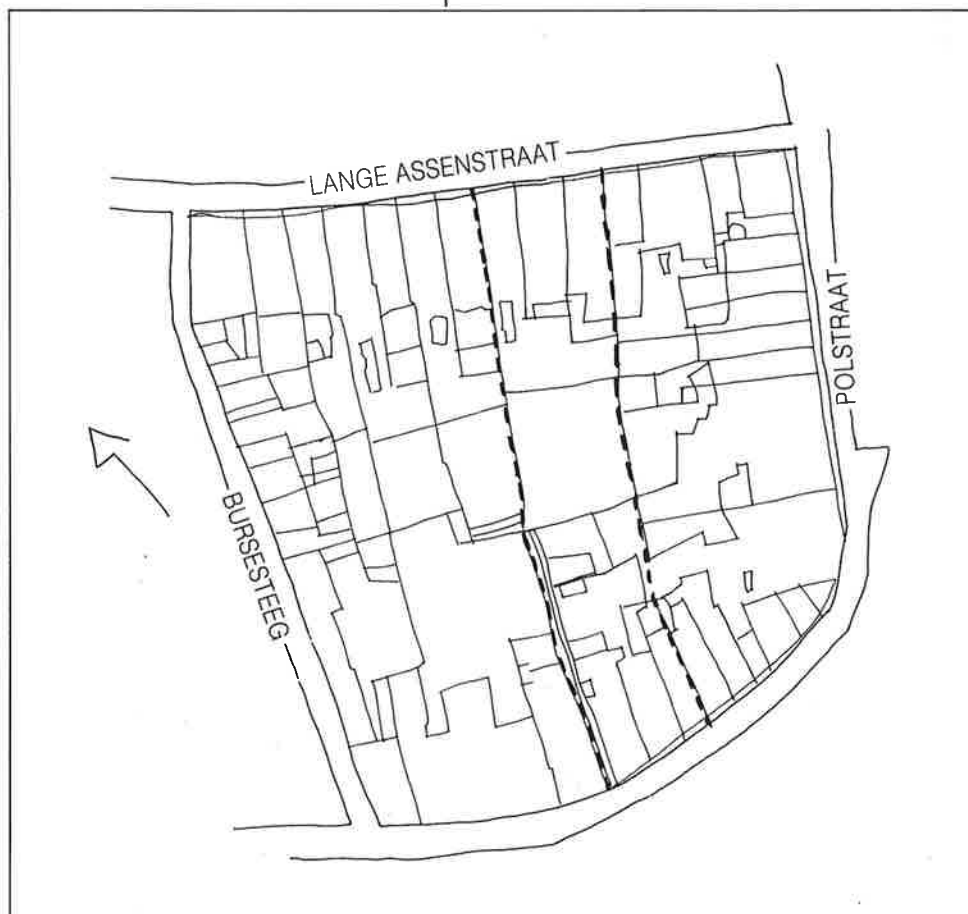
Uit de veelheid aan historisch bronnenmateriaal met betrekking tot het onderhavige complex kiezen we in het bestek van dit artikel een aantal saillante details, die illustratief zijn voor de thematiek. Veel vroege gegevens zijn te ontleen aan de bouwsubsidies, die door het stadsbestuur aan de burgers verstrekt werden na de fatale brand van 1334. Gedurende negentig jaar vinden we in de cameraarsrekeningen een verantwoording van de bedragen, later de hoeveelheden bakstenen en daktegels, waarmee de stad van hout, stro en leem gaandeweg 'versteende'.

De posten worden per wijk opgesomd, beginnend met de Polstraat en eindigend met de Assenstraat -beide inclusief zijstegen en een deel van het Grote Kerkhof en omgeving. Sommige burgers blijken in beide wijken c.q. straten huizen te bezitten. Zo wordt in de rekening van 1343 een bedrag van zes pond ten behoeve van Andreas Bovinc 'in Platea Assenstrate' verantwoord onder de Polstraat. Bewoonde hij het hoekhuis? Zes jaar eerder vinden we hem al eens onder de Assenstraat vermeld, direct achter Rudolphus de Ahues. De laatste, of wellicht diens zoon, keert als 'ton Ahues' in de rekening van 1360 terug. Hij krijgt dan voor zijn huis in de Assenstraat 3000 bakstenen en evenveel daktegels; twee jaar later subsidieert de stad nog eens een

dikke 20.000 'tychelstyens' en 8.000 'decstyens' voor zijn bezit 'in Poelstrate'. Had Rodolphus soms twee haaks op elkaar staande panden in het hoekcomplex in eigendom? Uiterst curieus is in dezelfde tijd de positie van Willem van Dotinghem. Uit gegevens over de jaren 1365-1367 (die behalve bouwsubsidies ook uitleen van paarden en geld betreffen) weten we dat hij in de Assenstraat woonde. Toch krijgt hij in 1369 en 1370 bouwmaterialen ten behoeve van zijn bezit in de Polstraat vergoed. In het tweede geval wordt de post nader toegelicht: 'In Polstrate. Willam van Dotinghem van stene totten trappe aen den toerne after sinen hues in der selver straten...'. Natuurlijk kunnen we hierbij denken aan de door Dorgelo (1952) geuite, maar door de huidige wetenschap verworpen theorie dat de tufstenen funderingen in de Polstraat resten zijn van een oude stadsmuur.

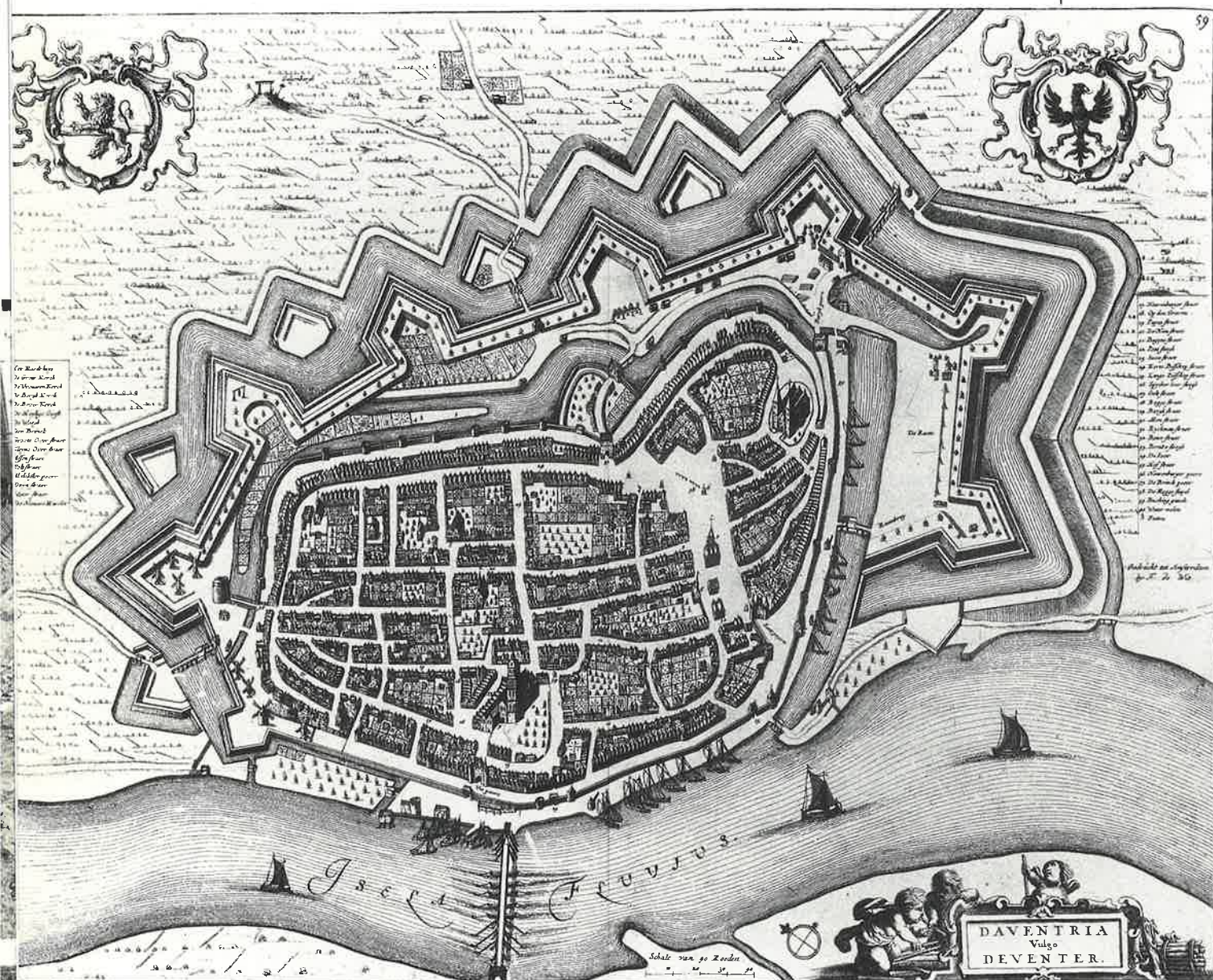
Wanneer echter de woorden 'in der selver straten' terugslaan op 'toerne' en niet op 'sinen hues', is er nog een heel andere mogelijkheid. Willem zou dan nog altijd in de Assenstraat wonen, maar de toren zou staan achter zijn huis op het vierkante binnenterrein, dat zijn uitgang heeft via de naamloze steeg naar de Polstraat en dus tot die wijk behoort. De toren uit 1370 zou dan dezelfde kunnen zijn als die welke we op latere stadsplattegronden aantreffen. In 1582 wordt trouwens eveneens gewag gemaakt van een toren op dit binnenterrein, die door de omgeving als 'heimelijkheid' (toilet) gebruikt wordt. De oorspronkelijke functie ervan is onduidelijk. Wel maakt onze veronderstelling, indien zij juist is, duidelijk dat er een zeer oude relatie bestaat tussen de bebouwing langs de Assenstraat en het binnenterrein en dat het niet toevallig is dat zij in 1832 onder één kadastraal nummer, E 1433, worden

Kavelindeling volgens de kadastrale minuut, naar Lubberding 1985. De gestippelde lijnen geven de mogelijke perceelsgrenzen aan uit de tijd waarin de achtererven van de huizen in de Assenstraat dóórliepen tot aan de kade langs de Polstraat, dat wil zeggen vóór ca. 1200.

Deventer volgens de kaart van Blaeu (ca 1660)

Gemeentemuseum Deventer,

beschreven. Vormde dit ooit met E 1434 en E 1435 één breed, van Assenstraat tot Polstraat lopend perceel, zoals het lijnenspel lijkt te suggereren? Het zou tevens een verklaring kunnen zijn voor het feit, dat het achtererf van de betreffende huizen aan de Assenstraat al in 1554 door één dwarsgebouwde stal in beslag werd genomen. Het perceel Polstraat E 1439 reikte nog in het jaar 1583 tot aan Assenstraat E 1435. Wellicht was dit ook met E 1438 het geval. Begin 19e eeuw zijn zij beide een stuk ondieper geworden en vormen de oude achtererven één geheel met de tuinen

van E 1437. E 1443, het hoekpand, heeft dan al geruime tijd E 1442 aan zich getrokken, een situatie die in bouwkundig opzicht, althans wat de straatzijde betreft, tot op heden is gehandhaafd. Een aardig voorbeeld van in elkaar grijpende eigendommen levert een transactie uit 1413. Daarbij ontvangen Rolof van Gogh en zijn vrouw Bele tot 'regten erfins' (hier: erfpacht) van Bruijn Calfswinkel en zijn vrouw Webele een stuk land, dat nu een hof is, in de Polstraat, tussen de erven van Evert Lewenkamp en Gertrude ten Vene en aan de achterzijde grenzende aan het erf van Rolof. Bij

wanbetaling van de canon (een halve oudschild per jaar) mogen de verkopers verhaal zoeken op Rolofs erve en huis in de Assenstraat.

Het is aannemelijk dat het hier om een perceel in 'ons' complex gaat. Men zou kunnen denken aan E 1440 of E 1441; Rolof van Gogh zou dan E 1437 bewonen. Is er echter achteraan deze smalle Polstraatpandjes nog wel plaats voor een hof? Polstraat E 1439-1440-strekten zich uit tot Assenstraat E 1435, maar dat laatste perceel was in die tijd (1415) eigendom van Egbert Schoenmaker en niet van Rolof van Gogh. Polstraat E 1432 is een mogelijkheid, maar dan moet men wel aannemen dat het dwarsgelegen gedeelte achter E 1433-E 1435 toen al één geheel vormde, behorend bij het pand Assenstraat E 1433. Theoretisch is het zelfs mogelijk dat Bruijn en Webele Polstraat E 1431 of E 1430 bezaten, dat grensde aan het bij E 1433 behorende binnenterrein, dat afgezien van de 'toren' door de eeuwen heen onbebouwd, en dus een hof is gebleven.

BEWONERS, BESTEMMING EN BENAMING VAN HUIZEN

Rolof of Roelf van Gogh moet in het begin van de 15e eeuw één van de rijkste burgers van Deventer zijn geweest. Nu waren noch de bewoners van de Polstraat, noch die van de Assenstraat in het algemeen onbemiddeld, maar deze Kleefse immigrant is wel bijzonder succesvol geweest. In 1388 verwierf hij voor 6 pond 8 schellingen het burgerschap en toen in 1394 goederen van Roelf door de heer van Arkelstein in beslag waren genomen, zeiden de stadsbestuurders nadrukkelijk voor de belangen 'onser burghers' op te komen. Twee jaar later belandde deze gerespecteerde stadgenoot om onduidelijke redenen (partijstrijd? schulden?) 'in onser stad vengnisse', maar kennelijk was dat een incident. Vanaf 1397 leende hij veelvuldig aan de stad en dat duurde voort tot 1434. Hij schoot geld voor ten behoeve van 'zaerdoekes' (grove, half linnen half wollen stof) voor de schutterij (in 1405, 1408 en 1410), was wijncijnsmeester in 1412 en 1413 en verwierf bouwsubsidies voor zijn huizen in de Engestraat (1403) en Assenstraat. In het laatste geval kreeg hij tussen 1400 en 1420 de beschikking over in totaal 96.000

bakstenen en 1300 daktegels. Met die tegels kon hij niet meer dan een klein deel, een rand bijvoorbeeld, van zijn dak bedekken; van het aantal bakstenen echter zijn de vier muren van een huis te bouwen (5). Ofschoon we het nergens met zoveel woorden vermeld vinden, mogen we aannemen dat Roelf van Gogh koopman is geweest. Veel bewoners van Assenstraat en Polstraat zullen een 'dergelijk beroep hebben uitgeoefend; toch vinden we in de oudste rekeningen omstreeks 1340, een 'sartorius' (kleermaker) en een 'koc' in de Assenstraat en een 'latifex' (tichelaar?), een 'smit', een 'tornator' (draaijer of schrijnwerker), een 'rademaker', een

De situatie Polstraat 55 / Assenstraat 60 in 1978. De vervallen winkelpui is in 1910 gebouwd door J.D. Gantvoort in opdracht van K. Stenvers.
Foto A. Peet, collectie Gemeente-archief Deventer.

Gezicht vanuit de Zandstraat in de gerestaureerde Assenstraat, september 1988.
Foto F.D. Zeiler.

'archmaker' en een 'mesmaker' in de Polstraat. Wellicht was de Polstraat in die tijd, mede door de kleinere kavels, al wat 'ambachtelijker' geworden dan de Assenstraat. In het huis E 1440 was al in 1486 een bakkerij gevestigd; in 1578 vinden we hier Johan Hermesen 'becker' en in 1682 een Jan Mensen Bakker. Anderzijds bevonden zich in de 16e eeuw ook achter de panden Assenstraat E 1433-E 1435 stalruimten, en niet alleen voor paarden maar ook voor varkens. Het agrarische aspect bleef hier niet tot een bongerd beperkt, en zoals in de meeste kleinere steden zou dat tot in onze dagen zo blijven: E 1435 was nog in 1939 boerderij. In zekere zin duidt dit op een teruggang van het stedelijk karakter vanaf de 16e eeuw. In de Assenstraat was het echter een tamelijk zeldzaam verschijnsel. De straat bleef altijd een zekere status behouden, mede door een aantal semi-openbare voorzieningen in de 18e en 19e eeuw: een tapperij op de hoek (E 1443-E 1442), een particuliere

Nederduitse (later gemeentelijke) school (E 1436) E 1437), een complex in handen van cameraars, jonkers, burgemeesters en notarissen (E 1433) E 1434). Om de hoek in de Polstraat vinden we rond 1832 beroepen als banketbakker, slager, letterzetter, daghuurder, timmerman en ook nog koopman.

Bewoning en bestemming waren van invloed op de benaming van huizen. Sommige van die namen zijn afgeleid van bewoners of eigenaars. De 'Van Mouwickshuizen' (Assenstraat 98-112, huidige nummering) staan op een perceel dat lange tijd in bezit was van de familie Van Mouwijk. De eerst bekende was Gerrit van Mouwijk (+ 1483 of eerder), de laatste Dirck van Mouwijk (+ uiterlijk 1593). Nog in 1630 wordt als vroegere bezitter Jonker Moick genoemd. Het huis 'De Koolhaas' (Assenstraat 114-128) ontleent zijn naam aan de vermaarde predikant Casper Jansz Coolhaes (Keulen 1536-Amsterdam? 1615), die van 1566-1567 korte tijd te Deventer preekte en hier zijn woning had. Voorts treffen we in 1578 in de Polstraat voor het vijfde huis van de hoek de naam 'Dat Eijnhorn' aan, voor het hoekhuis zelf in 1732 'In de roo leuw', en voor het huidige Assenstraat 130-144 in 1682 als bewoner Claes 'In de Regenboge'. Verschillende namen zijn bij de renovatie van het complex in 1983 opnieuw in de gevels aangebracht, helaas niet steeds op historisch juiste gronden. Het leert, dat met identificatie van gegevens uit de bronnen niet voorzichtig genoeg kan worden omgesprongen.

NOTEN

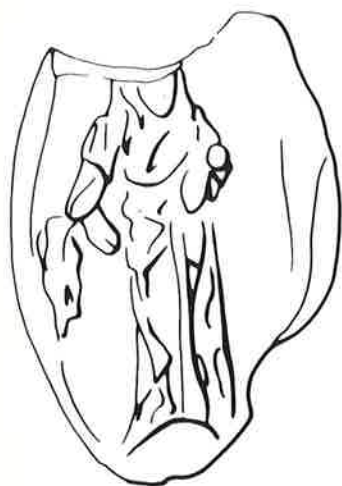
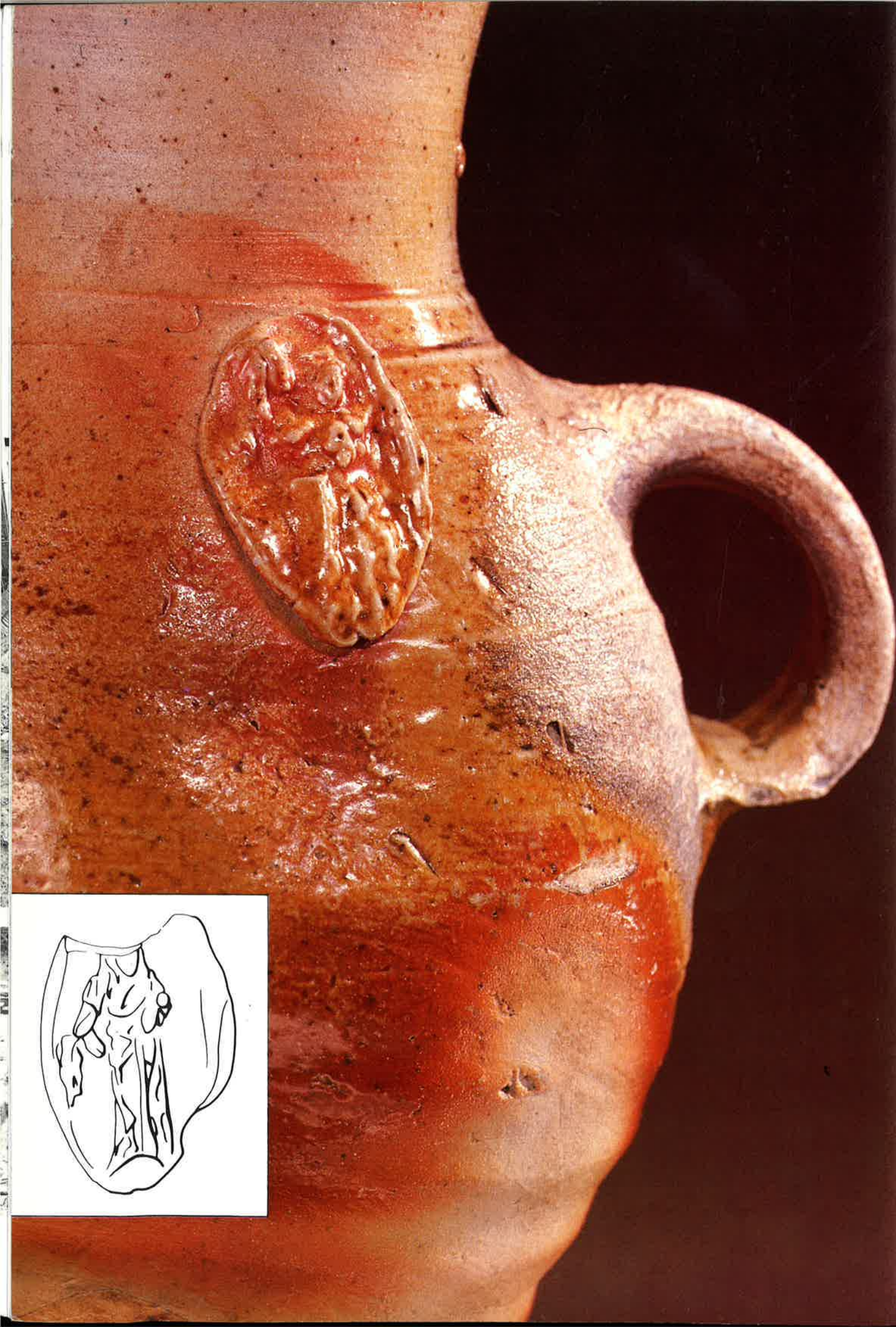
1. In een onlangs verschenen studie door A.C.F. Koch, *Het Bergkwartier te Deventer*, Zutphen 1988, wordt een wat afwijkende visie op de oudste topografie gegeven; zie aldaar p. 9 e.v. en het kaartje op p. 10.
2. Ter Kuile 699, 1319 Assenstrate; Cam.rek. 1337 platea Assonis, 1339 e.v.j. (platea) Assenstrate.
Ter Kuile 469, 1297 Platea Pollonis; Ibid. 571, 1310 Polstrate; Cam.rek. 1340 platea Polonis, 1343-1354 (platea) Polstrate, 1361-1397 Poelstrate.
3. Vergelijk voor gebruik van de minuutplannen als zodanig de Historische Stedenatlas van Nederland, uitgegeven door de Delftse Universitaire Pers, o.a. de delen 3, Zutphen (1983) en 4, Kampen (1986); z.o. Lubberding 1986. Geraadpleegd is de copie-minuut door F. Bosch, 1836, sectie E blad 1, schaal 1:1250 (GAD kaartverz. 3564).

4. Opvallend zijn in de oudste stadsrekeningen de overeenkomsten in familienamen; wijst dit op recente splitsing van doorlopende kavels? We noemen in resp. Assenstraat en Polstraat: Volradus en Henricus Busch, Hendrik en Albert Vrouwenmaet, Johan en Arnold Hokesbergh, Roelf en Bruen ter Brugghe, Evert en Engbert Krijt, Berend (later Herbert en Johan Splitoff).
5. Cam.rek. VII 2-3 (burgerschap; Stadsrek. I 53 (goederen), 146-147 (gevang); Stadsrek. II 307, 439, 503 (schutterij); Stadsrek. III 37, 101 en IV 221, 497 (wijncijs); Stadsrek. I 224, 311, II 15, 155, 182, V 311, 389, 514, 533, 568 (leningen); Stadsrek. I 394, II 188 (Engestraat), 448, IV 87, 274 (bouwsubsidie). Vgl. De Meyer en Van Elzen p. 73, waar de laatste post uit 1420 over het hoofd wordt gezien.

BRONNEN EN LITERATUUR

- Gemeentearchief Deventer, Midd. Arch. 270, ca 1579; *ibid.* 391, 1578; Arch. H. Geest R 187, 1413; Recht. Arch. 111 a en f, 1630; Arch. Rep. I 239, 1732; Nw. Arch. 2878, 1832; Arch. Staten (copie) 2569, 2570, 1682.
- Koch A.C.F., *aantekeningen m.b.t. 15e- en 16e-eeuwse gegevens.*
- Bloemink, W., en H.J. Nalis. (1985) De straatwanden getekend. In: Bloemink, W. e.a. *De Assenstraat, geschiedenis van een straat.* Deventer. pp. 2-15.
- Doorninck, J.I. van (z.j.-1889). De Cameraarsrekeningen van Deventer I-III 2, Deventer. Voortgezet door J. de Hullu en J. Acquoy, IV-VII (1897-1914). Deventer (Aangehaald als Cam.rek.).
- Dorgelo, A. (1952). Vondsten binnen het oude stadsgebied. *Berichten van de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek*. 3 pp. 28-30.
- Es, W.A. van, e.a. (1982). Het Bodemarchief bedreigd. *Archeologie en planologie in de binnensteden van Nederland.* Amersfoort/'s-Gravenhage. (Hierin: Deventer pp. 41-43).
- Es, W.A. van, en W.J.H. Verwers (1985). Karolingisch draaischijf-aardewerk uit Deventer. In: *Van Beek en land en mensenhand.* Utrecht. pp. 22-40.
- Herweijer, N. en C.H. Slechte. (1985). *Deventer getekend.* Zutphen.
- Koch, A.C.F. (1957). De Anfänge der Stadt Deventer. *Westfälische Forschungen* 10 pp. 167-173.
- Koch, A.C.F. (1985). Over woonhuisbouw te Deventer in de 14e en 15e eeuw. *Overijsselse Historische Bijdragen* 100 pp. 23-52.
- Koch, A.C.F. (1988). Het Bergkwartier te Deventer. *Huizenboek van een middeleeuwse stadswijk tot 1600.* Zutphen 1988.
- Kuile, G.J. ter (1963-1969). *Oorkondenboek van Overijssel, Regesten 797-1350* 6 delen. Zwolle.
- Lubberding, H.H.J. (1985). Onderzoek Assenstraat in 1982, gemeente Deventer sectie E no. 10701 en 10809, *De Hunnepers* 1985 pp. 15-27.
- Lubberding, H.H.J. (1987). Een houten straat in Deventer *Westerheem* 36 pp. 202-205.
- Meyer, G.M. de (1968-1979 en z.j.) *De stadsrekeningen van Deventer 1394-1440. 6 delen.* Utrecht/Groningen. (Aangehaald als: Stadsrek.)
- Meyer, G.M. de, E.W.F. van den Elzen. (1982). *De versterking van Deventer: huizen en mensen in de 14e eeuw.* Groningen.
- Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek I kol 632-636, betreffende Caper Jansz. Coolhaes.
- Vries, D.J. de e.a. (1985). Over pannen en daktegels: traditie en innovatie in de late Middeleeuwen. *Overijsselse Historische Bijdragen* 100 pp. 80-142.

*Hemmy Clevis
Jaap Kottman*

AARDEWERK EN GLAS

Steengoed

Het verschil tussen gewoon aardewerk en steengoed ligt al opgesloten in de naam. Bij steengoed is de klei min of meer versteend (gesinterd) tot een nauwelijks water doorlatend baksel.

In een tijd dat het dure en derhalve slechts spaarzaam aangebrachte loodglazuur op het roodbakende aardewerk dezelfde functie heeft, ligt het voor de hand dat het steengoed een groter marktaandeel krijgt in de produktie van drinkgerei. De versintering tot steengoed komt tot stand door gebruik te maken van baktemperaturen hoger dan 1000 graden Celsius. Bij roodbakende en grijze klei treden dan vervormingen op. Bij witbakende klei is dit in mindere mate het geval. Het geheim ligt dus in de samenstelling en aard van de gebruikte kleisoorten. De klei komt voornamelijk uit de beekdalen in de streek tussen Maas en Rijn.

In de groep van protosteengoed en steengoed vindt in de 13e eeuw een bijzonder snelle technische en typologische ontwikkeling plaats die eindigt bij het volledig gesinterde steengoed. Het protosteengoed is vooral afkomstig uit het Duitse Siegburg en concurreert in die tijd met de produkten die afkomstig zijn uit de ovens van Brunssum en Schinveld. In de technologische vernieuwingen wint Siegburg de strijd en beheerst in de 14e eeuw vrijwel volledig de midden- en west-Nederlandse markt.

Het Siegburg materiaal is licht grijs tot wit; het type kan dat algemeen goed werd, is

de bekende Jacobakan. In de 14e en 15e eeuw zijn de voorwerpen gewoonlijk ongeglazuurd of voorzien van zeer karakteristieke oranje-bruine vlekken. Op de voorwerpen zijn nauwelijks versieringen aangebracht. Op de vroegste groep trechterbekers komen echter vaak appliques voor in de vorm van een rozet of religieuze afbeelding. De fijne, opzettelijk aangebrachte ribbels op hals en buik zouden men ook versiering kunnen noemen. Het steengoed is zeer terecht genoemd naar het stadje Siegburg, dat aan een zijrivier (de Sieg) van de Rijn ligt. In het plaatsje lagen vele pottenbakkerijen. Alleen al in de Aulgasse (de Pottenbakkersstraat) lagen minstens 15 ateliers. In 1961 begon Bernhard Beckmann een van de afvalhopen van de ateliers op te graven. Op de afvalhopen kwamen scherven en misbaksels terecht. De afvalhoop die hij opgroef was maar liefst 60 meter lang, 23 meter breed en 5 meter hoog! In de 19e eeuw was het grootste gedeelte van de afvalhopen reeds verdwenen. Dit geeft een indruk van het enorme aandeel dat het Siegburgse steengoed gehad heeft in de Middeleeuwse huisraad van de 14e en 15e eeuw. Vooral in de vondstcomplexen 54-189 en 51-19/51 is dit materiaal vertegenwoordigd. In de 16e eeuw verschijnt ook rijk versierd steengoed uit

Siegburg, dat voor een deel voorzien is van een transparant zoutglazuur. Deze voorwerpen zijn echter niet in het vondstmateriaal vertegenwoordigd.

De belangrijkste concurrent van Siegburg in de 14e en een deel van de 15e eeuw is Langerwehe. Het is een productiecentrum van pottenbakkers dat gelegen is tussen Aken en Keulen. Langerwehe komt vooral op na de ondergang van de centra te Brunssum en Schinveld, maar blijft in de schaduw van Siegburg. In het Deventer materiaal vormt de import uit Langerwehe maar een marginaal aandeel.

De produkten zijn grauwer van kleur, voorzien van een bruin tot paars kleurende ijzerengobe, al dan niet overtrokken met zoutglazuur. De scherf is donkergrijs. De enige versiering die op slechts enkele voorwerpen voorkomt is een radstempel op de rand of duimindrukken op het oor. Een derde groep steengoed is afkomstig uit de pottenbakkerscentra te Raeren, een plaatsje 10 km ten zuidwesten van Aken, gelegen in België. Het Raerener goed volgt min of meer Langerwehe op. Gedurende een bepaalde periode heeft Aken eveneens pottenbakkersateliers gehad, doch het materiaal dat hieruit afkomstig is, is nauwelijks te onderscheiden van Raeren. Raeren krijgt aan het eind van de 15e eeuw een eigen stijl (o.a. de vroege baardmankruiken) die zich in de 16e eeuw ontwikkelt tot fraai versierde voorwerpen (o.a. de boerendanskruiken). In het begin is een groot deel van de vormen nog onversierd, maar dat verandert tegen het eind van de 16e eeuw. De scherf is donkergrijs met een grijs tot bruin kleurend zoutglazuur. De vierde groep steengoed is te herleiden tot de productiecentra te Frechen, een plaatsje 10 km ten zuidwesten van Keulen.

In het begin van de 16e eeuw hebben pottenbakkers uit Frechen ateliers in Keulen gehad. Een heel typerend produkt uit deze centra is de kan versierd met eikels en eikeblad. De scherf is donkergrijs met een bruin-grijs gespikkeld zoutglazuur. Als laatste groep dienen de ateliers van Westerwald genoemd te worden. In het Westerwaldgebied liggen verschillende plaatsjes waar pottenbakkersovens gevonden zijn. Heel karakteristiek voor de Westerwald-traditie zijn de blauwgrijze kannen versierd met figuren in blauw (kobalt) en paars (mangaan). De scherf is grijs met daarop een gespikkeld blauwgrijs zoutglazuur. Vaak is het moeilijk om een bepaalde scherf van een steengoed voorwerp aan een bepaald productiecentrum toe te wijzen. Dit komt omdat het vroege materiaal uit Raeren/Aken lijkt op dat van Langerwehe en het latere uit Raeren lijkt weer op dat uit Frechen/Keulen. Ook zijn pottenbakkers verhuisd van het ene productiegebied naar het andere met medeneming van technieken. Zo zijn er in de centra van Raeren ook blauwgrijze kannen gemaakt die nauwelijks te onderscheiden zijn van die uit Westerwald. Desondanks is, waar mogelijk, een poging gedaan het Deventer materiaal aan bepaalde productiecentra toe te wijzen. Het aandeel van Langerwehe, Raeren, Frechen en Westerwald is in vergelijking met het Siegburg-materiaal aan de lage kant. Bij de productie van steengoed dat met hoge baktemperaturen gemaakt wordt, geldt een belangrijke beperking: de vorm. Voorwerpen met een geringe hoogte en tegelijkertijd een grote randdiameter, zoals borden en kommen of schalen, kunnen niet geproduceerd worden. De spanningen die optreden bij de hoge temperaturen

veroorzaken bij deze vormen een te groot percentage misbaksels. We komen dan ook alleen maar drinkschaaltjes en kleine kommen tegen.

Bij het steengoed vinden we derhalve voornamelijk vaatwerk. De functie ervan bestond uit schenken en drinken. Kannen die gebruikt worden als drink- of schenkgerei komen het meest voor. In mindere mate treft men voorraadpotten aan. Andere vormen zijn bijvoorbeeld veldflessen, drinkschaaltjes, bekers, flessen, kruiken en pispotten. Ook komen er olielampjes voor, zalfpotjes en zoutvaatjes. Binnen een huishouden had het steengoed voornamelijk de functie van tafelgerei vooral om uit te schenken of te drinken.

In de catalogus maken we onderscheid tussen steengoed zonder oppervlakte behandeling (steengoed 1) dat voornamelijk uit Siegburg afkomstig is en steengoed met oppervlakte behandeling (steengoed 2) dat uit de andere productiecentra afkomstig is en voorzien is van een engobe of glazuur.

Jan Mostaert. Jozef duidt de dromen van de schenker en de bakker. (ca. 1495).

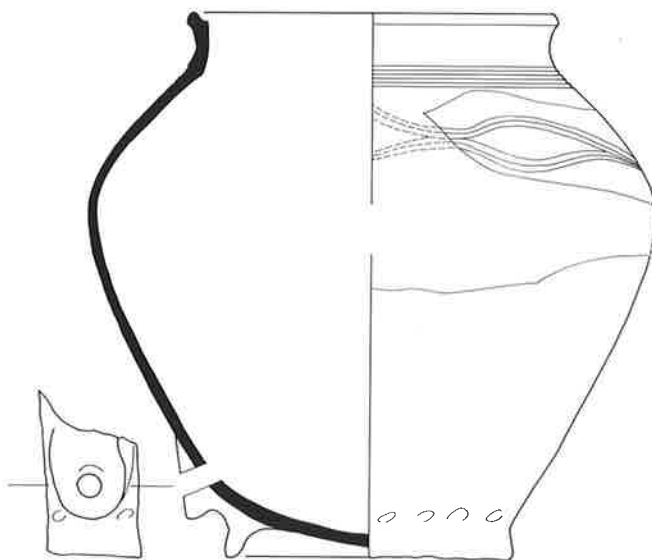
Op tafel staat een steengoed drinkschaaltje (s1-dri-1) dat met wijn gevuld kan worden uit de tinnen schenkan van de schenker. Ook is op tafel een houten plankje (teljoor) te zien, de voorloper van ons ontbijtbordje.

Mauritshuis 's-Gravenhage.

Grijsbakkend aardewerk

Grijsbakkend aardewerk is uit dezelfde klei vervaardigd als het roodbakkend aardewerk. Het kleurverschil wordt veroorzaakt doordat de pottenbakker aan het einde van het bakproces de zuurstoftoevoer heeft afgesloten (reducerend gebakken). Soms heeft het aardewerk zelfs een zwarte kleur, terwijl de breuk nog grijs is. Ceramiek met deze kleur is waarschijnlijk gesmoord. Dat wil zeggen dat de pottenbakker een dichte rookontwikkeling heeft veroorzaakt - bijvoorbeeld door het stoken met groen hout - en het aardewerk op deze wijze met weinig zuurstof heeft afgestookt. Dit deed hij om een - weliswaar geringe - vermindering van de porositeit te verkrijgen. Toch was een beperking van de porositeit bij dit aardewerk niet zo belangrijk als bij het rode goed. De meeste vormen die bedoeld zijn voor een vloeistof moesten die ook koel houden. Een geringe verdamping via de scherf droeg hiertoe bij. Het grijze aardewerk bestaat voornamelijk uit onversierde voorwerpen. De enige versiering die men kan aantreffen is een ingekraste golflijnversiering. Loodglazuur hoort bij deze groep niet thuis. Dit betekent dat dit aardewerk, dat in de 14e en 15e eeuw naast het rode en witte aardewerk en het geïmporteerde steengoed voorkomt, in zijn vormenrijkdom beperkt blijft en slechts enkele specifieke vormen kent. In het grijze aardewerk zijn vooral voorraadvaten of -potten, kommen, teilen, kogelpotten en kannen vervaardigd. Omdat het grijs- en roodbakkende aardewerk uit dezelfde oven afkomstig kan zijn, kunnen de vormen gelijk zijn. Bij de typologie is hier rekening mee gehouden.

Roodbakkend aardewerk

Roodbakkend aardewerk is in vergelijking met steengoed zacht gebakken ceramiek die uit sterke ijzerhoudende klei is vervaardigd. Deze jonge klei komt bijna overal voor in het Nederlandse en Duitse rivierengebied. De rode kleur heeft het aardewerk gekregen doordat de pottenbakker de oven gestookt heeft met toevoeging van veel zuurstof, het zogenaamde oxyderend bakken. In de 13e eeuw werd dit aardewerk vervaardigd in het kustgebied, maar allengs werd het overal gebakken. Het is vanaf de 14e eeuw typisch lokale waar. Aanvankelijk werd loodglazuur toegevoegd op die plekken waar men hinder ondervond van aanslag bij het schoonmaken: aan de binnenzijde op de bodem, aan de binnenkant van de rand en op de schouder aan de uitschenkszijde. Het idee dat deze spaarzame toepassing van loodglazuur een eenvoudige versiering is of porositeit moet tegengaan, is onjuist. Loodglazuur was duur. Later werd loodglazuur gebruikt om de porositeit te verminderen, maar dan moesten de voorwerpen in hun totaliteit behandeld zijn. Loodglazuur is kleurloos en accentueert de kleur van de scherf. De functionele onderverdeling van

Pieter Aertsen (1508/9-1575). De pannekoekbackerij, 1560. Het belangrijkste voorwerp op dit schilderij is de koekepan (R-bak-1a) die gebruikt werd om pannekoeken te bakken. Dit 16e-eeuwse exemplaar kon men boven het vuur hangen in een metalen ring. Deze ring met drie opstaande stangen die in een punt samenkomen, werd aan een haak opgehangen. Ook kan men links op de voorgrond een houten bord of plankje (een zogenaamde ronde teljoor) zien met kleine broodjes en een tinnen schaal. Voor de koekepan staat een majolica bord en de vrouw met de pannekoeken heeft waarschijnlijk een roodbakken bord in de handen. Dit type bord is in de Deventer vondstcomplexen niet aangetroffen. Museum Boijmans van Beuningen

roodbakkend aardewerk is - in vergelijking met bijvoorbeeld het steengoed - enorm. Een groot gedeelte van de vormen komt in de keuken voor, doch de vormen- rijkdom straalt naar alle hoeken van het huis uit. Door het vrijwel volledige monopolie van het steengoed op het gebied van drinkgerei, ontbreekt deze vorm in het roodbakkend aardewerk vrijwel geheel. Een zogenaamde drinkuit is een voorwerp dat men dan ook zelden aantreft. De meeste vormen worden gebruikt voor

het koken, bakken en braden. Bij het koken is vooral de grape, een kookpot op drie poten, de overheersende vorm. In de 13e eeuw werd de kookpot op poten geïntroduceerd. Men vermoedt dat dit samenhangt met het verschijnen van verharde vloertjes van tegels of bakstenen waarop het vuur gestookt werd. Daarvoor werden de kookpotten met bolle bodem midden in de gloeiende houtresten gezet. Met drie pootjes stonden ze steviger op een verharde vloer.

In afwijking van bijvoorbeeld Bruijn (1979) maken wij geen onderscheid tussen de benaming voor zijn kookpotten op drie poten met één of met twee oren. Beide noemen wij grappen. Bij het tellen van het minimum aantal exemplaren in een vondstcomplex kan men aan een bepaald randfragment niet zien of dit tot een één-orige dan wel een twee-orige grape behoort. Vaak kan men echter wel zo'n randfragment onderscheiden als een individueel exemplaar.

Naast de een- en twee-orige grappen is er nog een voorwerp met een grapevorm. Dit heeft echter in plaats van een oor een kromme steel en wordt ook wel kromsteert genoemd. De twee-orige grappen met dekselgeul kennen een variant met een ovale opening en lichaam. Waarschijnlijk heeft dit voorwerp gediend als stoofpot. De grapevorm met een oor wordt bij de toewijzing aan een bepaald type aangeduid met een a; de twee-orige grape met een b, de kromsteert met een c en de kookpot met ovale opening met een d. Indien er aan de eenorige grapevorm een schenklip zit recht tegenover het oor, wordt deze gerekend tot de groep der kannen. Zit de schenklip in een hoek van 90 graden ten opzichte van het oor, dan zien wij het nog als een grape. Het is niet gemakkelijk een functioneel onderscheid te maken tussen koekepan, bakpan en steelpan. De gewone koekepan of bakpan heeft een platte of iets bolle bodem en een holle of platte steel. Op het schilderij van Pieter Aertsen, de Pannekoekbakkerij, is zo'n koekepan te zien. Het is een pan met een licht bolle bodem met schenklip die in een ijzeren ring boven het vuur werd gehangen. In functioneel opzicht waarschijnlijk niet verschillend is de koekepan of bakpan met drie pootjes die in de gloeiende sintels kon worden geplaatst. De vorm met een platte tot licht bolle bodem geven we in het type aan met een a, de driepoten met een b. De driepoten kunnen als handgreep ook een kromme steel hebben. We noemen dit dan

geen koekepan of bakpan meer, maar gebruiken een neutrale benaming: steelpan. De steelpannen met een kromsteert zijn in ieder geval niet gebruikt om pannekoeken in te bakken.

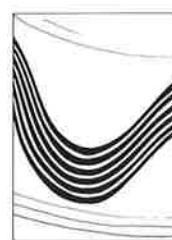
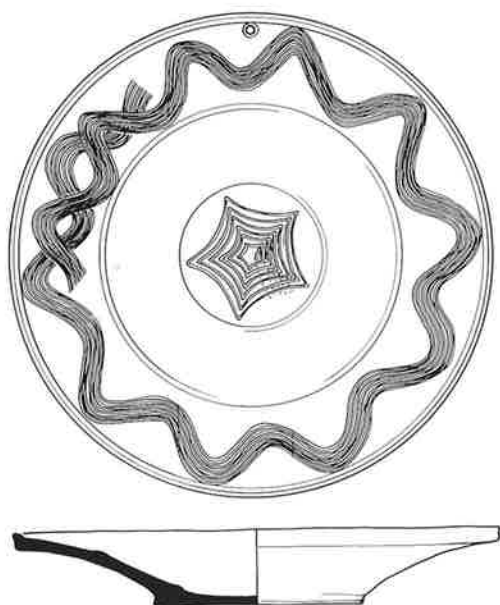
Een andere hoofdvorm is in de 16e eeuw ook gebruikt voor het verhitten en bereiden van voedsel: de gesteelde komvorm. Dit voorwerp dat voorzien is van drie pootjes en een platte of gekromde steel noemen we steelkom.

Steelkommen worden ook wel gebruikt als sauskom. Voor een dergelijke toepassing zit er een schenklip aan het voorwerp in een hoek van 90 graden ten opzichte van de steel. De late middeleeuwen hebben zich niets aangetrokken van de moeite die wij nu hebben bij het benoemen van de voorwerpen; ze hebben zelfs terrinevormen waaraan al dan niet een gekromde steel zit!

Ander roodbakkend aardewerk is het zogenaamde Nederrijns rood. Het wordt hier niet als een aparte categorie behandeld. Het is een naam die aan een bepaalde groep aardewerk is toegeschreven, afkomstig uit het gebied ten westen van de Rijn, tussen Kleef en Krefeld. De vroegste exemplaren uit deze pottenbakkersovens gaan terug tot in de eerste helft van de 17e eeuw. De grootste productie en export vond eerst plaats aan het einde van de 17e en het begin van de 18e eeuw. In de eerste helft van 1988 werd door de ROB te Gennep (bij Nijmegen) een deel van een pottenbakkersoven met de bijbehorende afvalhoop opgegraven waaruit onmiskenbaar scherven en misbaksels van het zogenaamde Nederrijnse rood te voorschijn kwamen.

De bekendste vorm uit deze groep aardewerk is het bord met slibversiering. Hiervan zijn in Deventer enkele exemplaren gevonden. Het zijn echter voorwerpen van een inferieure kwaliteit. Het baksel is roodbruin met daarop een loodglazuur. De versiering is meestal aangebracht in gele slib, soms met een tweede kleur in groen door toevoeging van koperoxide. De versiering bestaat uit concentrische cirkels, druppels of patronen zoals die ontstaan wanneer men gele vla door bruine vla roert. Andere, in de Deventer putten niet voorkomende decoraties zijn bijvoorbeeld religieuze, geometrische, botanische of zoölogische afbeeldingen. Naast borden komen de meeste vormen uit het latere roodbakken aardewerk ook in het Nederrijns rood voor.

Witbakkend aardewerk

Witbakkend aardewerk moet voornamelijk tot de importen gerekend worden. Slechts op beperkte schaal maakte het onderdeel uit van de lokaal vervaardigde waar omdat witbakkend aardewerk van ijzerarme klei is gemaakt. Deze klei komt onder andere in zuid- en midden-Limburg voor in de Maasvallei. Traditioneel zijn de pottenbakkerscentra gevestigd in de Belgische Maasvallei.

In de 14e en 15e eeuw maakt het witbakkend aardewerk maar een uiterst bescheiden aandeel uit van datgene wat op de markt te krijgen is. In de 16e, maar vooral de 17e eeuw krijgt het echter een groter aandeel. De vormenrijkdom is beperkt en bestaat voornamelijk uit grappen, kannen, kommen en borden. Minder voorkomende vormen zijn bijvoorbeeld olielampjes, spaarpotten en vergieten.

Alle voorwerpen zijn voorzien van loodglazuur al dan niet gemengd met koperkorrels die het glazuur een groene kleur geven. Juist die groene kleur wordt op het witbakkende aardewerk veelvuldig toegepast, omdat de kleur beter tot zijn recht komt dan op roodbakkend aardewerk. Soms zijn aan de glazuurpapa mangaankorrels toegevoegd die bruine spikkels vormen binnen het loodglazuur tijdens het bakproces.

Een deel van de vormen in het wit- en roodbakkende aardewerk zijn gelijk. Voorbeelden hiervan zijn onder andere de olielampjes R-oli-2 en W-oli-2 of R-kan-3 en W-kan-3.

Een bepaalde groep witbakkende ceramiek wordt gevormd door de zogenaamde Hafnerware. Letterlijk vertaald betekent dit 'pottenbakkerswaar'. Dit aardewerk is zeer waarschijnlijk geïmporteerd uit Keulen. Opmerkelijk is de overeenkomst in baksel, toegepaste technieken en vorm van deze voorwerpen. Dit wijst er op dat ze waarschijnlijk uit één productiecentrum afkomstig zijn. Het baksel laat een fijne verschralling zien; de scherf is dunwandig, fijn geribbeld en voelt bros aan. De meeste voorwerpen hebben een rand met dekselgeul. De vormenrijkdom kent voornamelijk een- en twee-orige grappen, grappen met een steel, een-orige kommen, borden en een bij uitzondering voorkomende vetvanger of 'varkenspot'. De laatste is een soort stoofpot in de vorm van een tonnetje op vier pootjes met een nauw passende ovale deksel. De ene zijkant is bolvormig, de andere plat.

De voorwerpen hebben vlakke bodems waaraan te zien is dat ze met de draad van de draaischijf afgesneden zijn. De oren zijn lintvormig, de poten (bij de grappen) zijn hoog en staan onder een vlakke bodem.

Majolica

In oorsprong is het majolica bekend uit Italië en Spanje. In archeologische context worden deze importen reeds in de 13e eeuw aangetroffen. In de 14e eeuw is de majolicatechniek reeds bekend in de Nederlanden, in de vorm van tinglazuur op tegels, maar wordt nog nauwelijks toegepast. Aan het einde van de 15e eeuw vestigen Italiaanse majolica pottenbakkers zich in de streek rond Antwerpen. In de 16e eeuw komt de produktie hier goed op gang en nemen de Vlaamse collegae deze techniek over. Men neemt aan dat deze decoratiestijl van hieruit naar het noorden is doorgegeven, hoewel in het begin van de 16e eeuw in Utrecht al een majolica-oven in produktie was.

De voornaamste kenmerken van majolica zijn het glazuur en de beschildering. Voor het eerst is sprake van de toepassing van tinglazuur. Decoraties worden gemaakt in groen, geel, bruin-oranje, blauw, paars etc. Het tinglazuur vindt men bij borden en schotels alleen maar op de voorzijde, evenals de decoratie. Op de achterzijde werd een laag loodglazuur aangebracht. Het produkt werd eerst ongeglazuurd gebakken (biscuit). Daarna werd het van een laag witbakkend ondoorzichtig tinglazuur voorzien, waarop de decoraties

werden aangebracht, die vervolgens weer werd afgedekt door de zogenaamde 'kwaart', een afdeklaag van loodglazuur. Vervolgens ging het aardewerk opnieuw de oven in om voor de tweede maal gebakken te worden.

De voorwerpen hebben meestal een standringbodem. Kenmerkend is ook een technisch aspect dat zijn sporen op vele producten heeft achtergelaten. Borden en schotels of kommen werden in de oven gestapeld, gescheiden door proenen. Proenen zijn een soort zeesterren van aardewerk met drie symmetrische poten. De afdrukken van deze proenen zijn vaak nog te zien op de gedecoreerde voorwerpen. Het zijn plekken waar het glazuur ontbreekt. In functioneel opzicht heeft de produktie zich gericht op het tafelgerei. Borden, schotels, (pap)kommen. Maar ook albarello's of zalfpotten, die bij de apotheker thuis horen en mosterd-potten, flessen, lekschalen en zoutvaten zijn in majolica vervaardigd. Keukengerei ontbreekt. Het aardewerk was niet geschikt voor koken, braden en bakken.

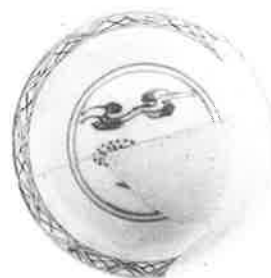
Toen in het begin van de 17e eeuw Chinees porselein in grote hoeveelheden ingevoerd werd en een ernstige bedreiging ging vormen voor de productie van majolica-aardewerk, gingen de pottenbakkers er toe over om hun producten te voorzien van Chinese motieven. Deze motieven zijn voornamelijk ontleend aan de Wan-Li periode (1573-1619), de laatste keizer uit de Ming-dynastie.

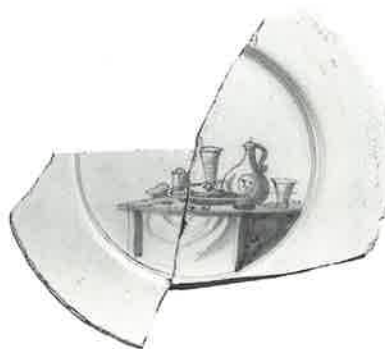
Porselein

Sinds de reizen van Marco Polo is het porselein bekend. Via de zijderoute kwam het Zuid Europa binnen en bleef daar voorbehouden aan vorsten en zeer welgestelden. In de 16e eeuw werd de handel overgenomen door de Portugezen en treft men Chinees porselein in zeer bescheiden mate voor het eerst in de Nederlanden aan. Grote hoeveelheden kwamen eerst na 1600. In 1602 werd de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) opgericht en in datzelfde jaar werd de inhoud van een buitgemaakt Portugees schip bij opbod verkocht in Middelburg. De inhoud bestond uit Chinees porselein. Dit porselein werd ook wel kraakporselein genoemd, afgeleid van het woord carraca, de Spaanse benaming voor deze Portugese schepen.

Het Chinees porselein was een grote concurrent van het inheemse tafelgerei. Men trachtte het hier dan ook na te bootsen. Mede door het tijdelijk staken van de Chinese export van porselein kwam uiteindelijk een nabootsing tot stand. Deze nieuwe vorm van ceramiek noemt men 'Delfts aardewerk' of 'faience' en ontstond hier in het tweede kwart van de 17e eeuw. Ook typisch Nederlandse modellen en decors werden in deze techniek toegepast.

Faience

Faience is een benaming die geldt voor het soort ceramiek. Het verschil met majolica ligt onder meer in het gebruik van tinglazuur aan voor- en achterzijde van de borden. In het midden van de 17e eeuw ging men ook over op een andere

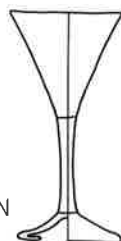
stapeltechniek in de ovens. In plaats van het gebruik van proenen tussen borden werden deze nu in kokers geplaatst die voorzien waren van gaatjes. In deze gaatjes werden pennen gestoken waarop de borden steunden. Beschadigingen ontstonden nu op de achterzijde en niet op de vaak gedecoreerde voorkant. De standingbodem verdween en maakte veelal plaats voor een vlakke bodem. Dit aardewerk was evenals het porselein en de majolica bedoeld voor de tafel. In de majolica komen voornamelijk sierschotels voor die gebruikt zijn voor het opdienen. In de faience werden de borden ook gebruikt als etensborden. De schotels en borden worden door ons als één groep behandeld, hoewel de functie verschillend is.

Schotels en borden kunnen al dan niet versierd zijn. De versiering is meestal in blauw. In de catalogus hebben we bij het type f-bor-2 een onderverdeling gemaakt in de versieringswijze. Indien er geen kleine letter is toegevoegd aan het type, hebben we te maken met een wit bord; bij een kleine a is het middengedeelte (de spiegel) alleen versierd en bij een kleine b is het gehele bord (vlag en spiegel) versierd.

Glas

KELK

CUPPA

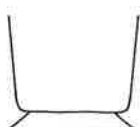

STAM

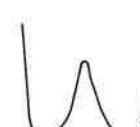
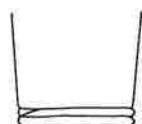
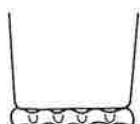
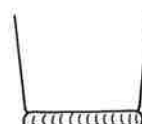
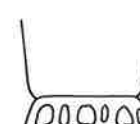
STAM

OMGESLAGEN
VOETGEWONDEN
GLASDRAAD
VOETRING

VLAK

STANDRING

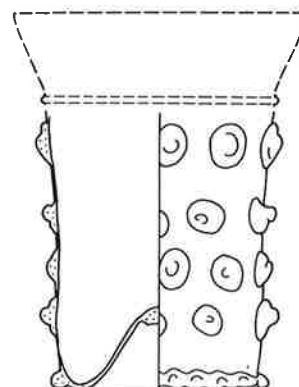
OPGEBOLDE
ZIELOPGESTOKEN
ZIELHOOG OPGE-
STOKEN ZIELGEWONDEN
GLASDRAAD
VOETRINGGEGOLFDE
VOETRINGGEKNEPEN
VOETRINGGERIBDE
VOETRINGOPGEWERKTE
VOETRING

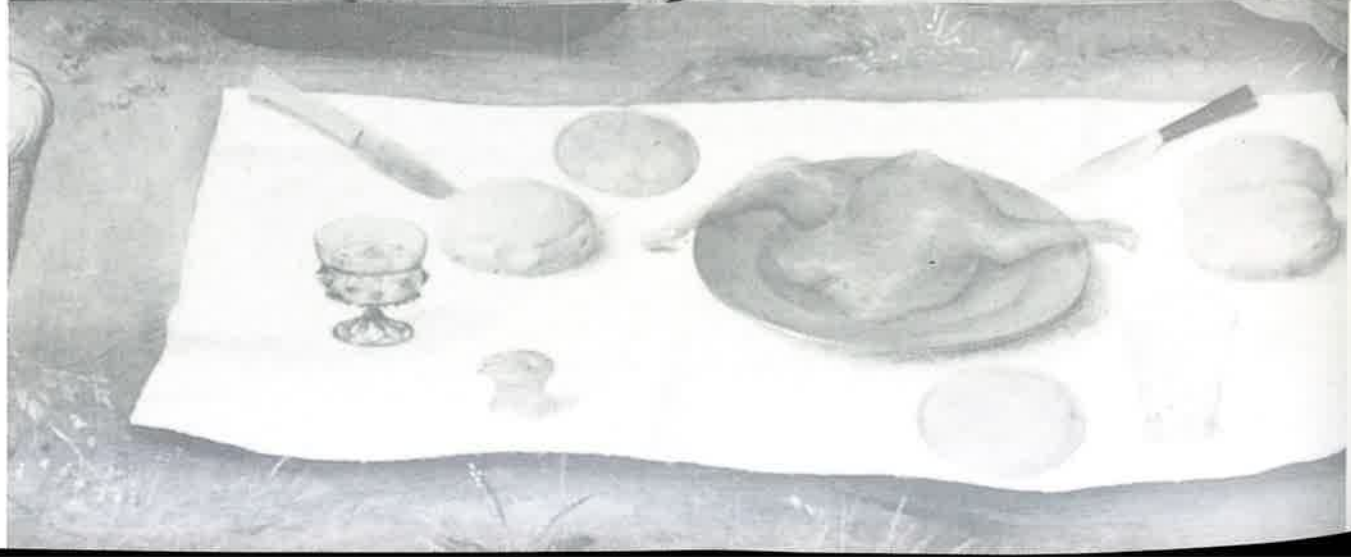
In het eerste millennium voor Christus was het glas nauwelijks doorgedrongen tot Noord-Europa. Eerst met de Romeinen kwam het glas naar deze streken. Het blijft in de Romeinse tijd voornamelijk een produkt dat bij de Romeinen hoort en slechts voor een gering deel tot de inheemse bevolking doordringt, en dan nog alleen maar tot de bovenlaag. Met het vertrek van de Romeinen verdween ook bijna het glas. In het Merovingische rijk is de productie sterk gereduceerd tot slechts enkele vormen en hebben waarschijnlijk slechts enkele glasateliers bestaan. Eerst in de Karolingische tijd, tegelijk met het sterker worden van de kerkelijke macht, neemt de glasproductie vanaf de 9e eeuw gestaag toe. Zij is echter voornamelijk beperkt tot het maken van gebrandschilderde kerkramen. Glazen voorwerpen worden aanvankelijk alleen binnen kerkelijke milieus gebruikt en vanaf de 11e en 12e eeuw ook in adellijke kringen.

In de 13e en 14e eeuw wint het glas terrein. Zeker in de 14e eeuw dringt het glas in bescheiden mate door tot het patriciaat en de rijke handelaars in de steden.

Wat de productiecentra betreft, moeten wij

de blik richten naar het Duitse woudgebied (vandaar de naam Waldglas). Hier treffen we rond 1400 vele ateliers aan die daar gevestigd zijn in verband met de aanwezigheid van één van de grondstoffen. Het vroeger geïmporteerde soda (natriumcarbonaat) werd vervangen door potas (kaliumcarbonaat). De potas werd verkregen door het verbranden van grote hoeveelheden eik en beuk. Potas was onmisbaar voor de glasproductie. Via de Rijn werd het glas tot in de Nederlanden geëxporteerd. In Deventer wordt het vroegste glas aangetroffen in een begin 15e- eeuwse context, het begin van de bloeiperiode.

Beerput 54-189

Vondstcomplex 54-189 is het vroegst te dateren. De samenstelling van het vondstmateriaal is homogeen. Zowel de aanwezigheid van bepaalde typen als het ontbreken van andere wijst op een datering in het laatste kwart van de 14e en het eerste kwart van de 15e eeuw.

Je zou het complex kunnen vergelijken met de vondsten uit de St. Olofspoort (Amsterdam 1970). Het steengoed is vrijwel uitsluitend afkomstig uit Siegburg. Maar liefst 21 kannen zijn van hetzelfde type (S1-kan-3). De inhoud is fors en ligt globaal tussen de 800 en 1000 cc. Uit deze periode stamt ook de kleine slanke Jacobakan (S1-kan-1), waarvan de inhoud rond de 400 cc ligt. Vooral dit type Jacobakan komt buiten deze periode nauwelijks voor. Het is vooral bekend geworden uit de grachtinhoud van kastelen waar ze vaak met honderden tegelijk geborgen zijn. Voorafgaand aan deze periode treffen we in het tweede en derde kwart van de 14e eeuw een ander type Jacobakan aan dat plomper en hoger is en meer inhoud heeft. Door onder andere de vondsten bij kasteel Voorst bij Zwolle (vóór 1362) hebben we hiervoor een datering in het tweede en derde kwart van de 14e eeuw. In het begin van de 15e eeuw komt ook een derde type Jacobakan voor (S1-kan-4) dat in de gehele 15e eeuw geproduceerd wordt. Qua inhoud sluit

deze hoge slanke Jacobakan aan bij het type S1-kan-3.

Het klinkt enigszins verwarrend wanneer hier gesproken wordt van drie typen Jacobakannen. De geschiedenis van de naamverbintenis aan Jacoba van Beieren is niet belangrijk en zou alleen maar meer verwarring scheppen. Overeenkomst tussen de typen is de karakteristieke ribbel op de overgang van schouder en hals en het oor op de hals. Er zijn kannen die in afmetingen en inhoud op deze drie typen lijken, doch de zo kenmerkende ribbel missen. Ze zullen in functioneel opzicht niet verschillend geweest zijn van het type waar ze op lijken.

Het vierde type kan uit dit complex is een bolle kan met korte cilindrische hals (S1-kan-2). Het lintoor is bevestigd aan schouder en hals. De inhoud ligt rond de 1250 cc.

Naast deze kannen hebben we in dit complex te maken met twee typen trechterbekers. Een kleine trechterbeker zonder oor (S1-tre-1), waarvan de inhoud ligt tussen de 150 en 200 cc. De trechter is niet al te wijd. Het tweede type

— **Jan van Coninxloo (1489- na 1546). Links: het mirakel van de gebroken zeef; rechts: de maaltijd van de heilige Benedictus en de pastoor van Monte Preclaro.** Links geeft een

blik in de keuken van een zeer rijk huishouden uit het begin van de 16e eeuw. De keukenuitrusting bestaat voornamelijk uit metalen voorwerpen. Boven de haard hangen twee enorme ijzeren velvangers. Voorwerpen die bij de uitrusting voor de haard horen zijn o.a. de metalen kookpot op drie poten, een treeft, draaispit, vouthengel en tang. Daarnaast treft men op dit schilderij een vijzel met stampert aan, twee kandelaars, een zoutvat op voet, twee koperen ketels, verschillende kannen en een melkkruik. Van aardewerk is een vergiet dat op de kast naast de vijzel staat. Op de rechterhelft staat naast het tinnen bord met vlees waarschijnlijk een zogenaamde Berkemeier (Gl-ber-1).

Koninklijke musea voor schone kunsten van België (A.C.L. Brussel).

(S1-tre-2) is hoger en heeft een oor op buik of schouder. Deze exemplaren komen voor met of zonder appliques. De inhoud schommelt tussen de 500 en 700 cc. Van het eerste type zijn 2 stuks aangetroffen, van het tweede type fragmenten van maar liefst 17 exemplaren.

Het eerste type trechterbeker komt eigenlijk vanaf het midden van de 14e eeuw voor, het tweede eerst tegen het einde van die eeuw en is vóór 1450 al vervangen door een ander type dat in het volgende complex behandeld wordt. Een uitzonderlijke kan (S1-tre-3) wordt qua

vormkenmerken tot de trechterbekers gerekend. De trechter is echter kort en de hals breed. Er is één exemplaar van aangetroffen.

Over het functionele aspect van trechterbekers is nauwelijks spraakverwarring. Iedereen is het er over eens dat ze gebruikt zijn als drinkgerei. Hetzelfde geldt voor drinkschaaltjes. Over de hierboven beschreven kannen echter verschillen de meningen. Zijn het drinkkannen, schenkkannen of is het emballage? De kleine slanke Jacobakan met een inhoud van rond de 400 cc lijkt ons inziens gewoon als drinkgerei gebruikt te zijn. Ze hebben zelfs een kleinere inhoud dan de hierboven beschreven grote trechterbekers. Vooral kasteelheren schijnen dit goedkope produkt met scheepsladingen tegelijk gekocht te hebben. Dit kan bijvoorbeeld opgesteld worden uit de rentmeesterrekeningen van kasteel Rozendaal (Gld). Zo blijken volgens Hulst (198.) bijvoorbeeld in 1405 twee partijen van respectievelijk 3000 en 3100 kannen voor het kasteel te zijn bestemd en in 1407 een niet nader omschreven deel uit een partij van 4000 kannen en 5000 schotels (het aantal drinkschaaltjes was echter zeer gering; de vraag rijst dan ook of hier inderdaad met schotels drinkschaaltjes zijn bedoeld), alle in Keulen gekocht.

Hieruit blijkt heel duidelijk dat de kannen niet als verpakkingsmateriaal gekocht zijn; ze kwamen leeg aan. Op de vraag waaruit inhoud en afdichting in het geval van emballage bestaan heeft, is nooit een afdoend antwoord gekomen. Het type kan dat in die twee jaren te Rozendaal is aangevoerd, is onze slanke Jacobakan (S1-kan-3). Met 205 stuks vormen ze namelijk ca 63% van het drinkgerei dat afkomstig is uit de kasteelgracht. Van de trechterbekers is daar alleen het type S1-tre-1 gevonden. Ook het niet zo vaak voorkomende type kan S1-kan-2 is uit de kasteelgracht gekomen.

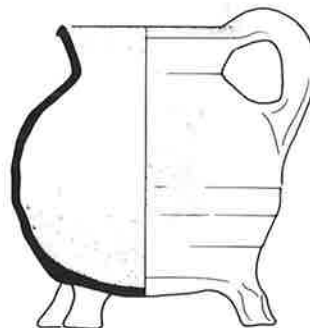
In de gehele 14e eeuw komen drinkschaaltjes voor. De vroegste exemplaren hebben een hoge rand en een kleine diameter. De drinkschaaltjes uit onze beerput hebben een lage rand en een grote diameter en kunnen al dan niet gevamd zijn en nopjes (sieroortjes) hebben. Drinkschaaltjes komen nog voor tot in de 16e eeuw, maar wel sporadisch. Bij de exemplaren later in de 15e eeuw is de overgang van bodem naar staande rand mooier afgewerkt.

Van de kannen die niet uit Siegburg afkomstig zijn, is één exemplaar

gemaakt in Langerwehe (S2-kan-1). Het is een kan, voorzien van een ijzerengobe en hij lijkt op het eerste type, waarvan we 21 stuks hebben. De profilering van de hals en rand is echter afwijkend. Volgens Bruijn (1979) duidt dit op het productiecentrum Langerwehe.

De andere fragmenten, die deels voorzien zijn van een engobe en deels van zoutglazuur, zijn niet tot een bepaald type te herleiden. Eén scherf is afkomstig van een veldfles. Gezien de tijd zijn deze scherven waarschijnlijk toe te wijzen aan het productiecentrum te Langerwehe.

Hoort het steengoed voornamelijk op de tafel thuis, het roodbakkend aardewerk dat van inheemse makelij is, treft men vooral in de keuken aan. De meeste vormen zijn gebruikt om te bakken, te braden, te koken en om substanties in op te slaan. Natuurlijk zijn er ook borden, kommen en minder vaak voorkomende vormen als bijvoorbeeld spaarpotten en olielampjes gemaakt. Tenslotte moet de pispot niet vergeten worden. Een deel van deze vormen komt in put 54-189 en de afvalkuilen 51-19 en 51-51 niet voor. Dit is voor een deel te wijten aan het feit dat deze vormen in een andere materiaal soort zijn uitgevoerd.

In het roodbakkend materiaal zijn bij de kookpotten op drie poten, de grappen, duidelijk twee typen te onderscheiden met daarnaast een overgangsvorm. Het ene type (R-gra-2a) heeft een cilindrische hals met een rechte rand; de grootste diameter ligt boven het midden. Het tweede type (R-gra-3a) heeft eveneens een cilindrische hals, maar de rand is omgeslagen (dakvormig profiel); de grootste diameter ligt ook meer in het midden van de pot. Daarnaast zijn overgangsvormen (R-gra-2a/3a), waarbij de rand wel al geprofileerd is, maar nog niet echt omgeslagen. De grootste diameter ligt ook meer in het midden. In Amsterdam komen ze ook voor in het complex van de St. Olofspoort. Het derde type grape (R-gra-4a) is

voorzien van een dekselgeulrand waarbij de rand direct op de schouder staat. Het vierde type (R-gra-5a) komt alweer in het Amsterdamse Olofspoort complex voor; er zit eveneens een dekselgeulrand op, maar het exemplaar is peervormig.

Tot de categorie voorraadpotten behoort één exemplaar (R-pot-?) met een korte cilindrische hals en een afgeplatte rand.

Op de schouder zit kamversiering.

Uit deze beerput zijn drie typen kommen gekomen. Het eerste type (R-kom-3) heeft drie pootjes, een sterk geprofileerde rand en slibversiering op de schouder in de vorm van boogjes. Je zou dit type de opvolger kunnen noemen van het op het Amsterdamse Damrak gevonden kommetje met slibversiering in rechte lijnen (ruitvormig patroon) uit de eerste helft van de 15e eeuw. Die overgang van rechte lijnen naar boogjes is kenmerkend.

Verder worden de lobvoeten ook vervangen door pootjes. Het tweede type heeft een standing en een omgeslagen rand (R-kom-4). Het derde type is een op drie lobvoeten staande kom (R-kom-5) die bijvoorbeeld als beslagkom dienst gedaan kan hebben, evenals het type R-kom-7 uit put 50-11 met standing en schenkgeul.

Er zijn fragmenten van een deksel gevonden met een grote diameter en een kanbodem met lobvoeten die niet aan een bepaald type toe te schrijven zijn.

Het grijsbakkend aardewerk komt in deze periode beduidend minder voor dan het roodbakkend.

We treffen in het grijs enkele kommen aan, potten en een eenorige grape. Deze grape (G-gra-1) heeft een ongewone vorm. De pootjes zijn smal en staan gekromd naar binnen. De hals is cilindrisch met een

naar buiten geslagen rand. Het oor ontbreekt. De grote voorraadpot (G-pot-1) heeft een korte cilindrische hals met afgeplatte rand.

De drinkglazen uit put 54-189 zijn bekers. Eén exemplaar is cilindrisch van vorm (Gl-bek-1) met ribben versierd en een hoog opgestoken ziel die van onderen een stripvormige moet laat zien van het voorwerp waarmee men de ziel opdrukte. Dit is de enige beker uit de Deventer vondsten waarbij de moet deze vorm heeft. De andere hebben hier een ronde puntige moet.

De tweede beker is een noppenbeker (Gl-nop-1) die met kleine ronde of ovale noppen versierd is in boven elkaar staande horizontale rijen. Onder de wand is een gegolfde glasdraad aangebracht die meer als versiering dienst doet dan als voetring. Het hals- en randgedeelte ontbreekt.

GLAS	
Gl-bek-1	1
Gl-nop-1	1
totaal:	
	2

Tabel 2:
glastypen
vondstcomplex
54-189

Tabel 1:
aardewerktypen
vondstcomplex
54-189

GRIJS		STEENGOED		ROOD	
G-gra-1a	1	S1-dri-1	2	R-gra-2a	7
G-kom-1	5	S1-kan-1	2	R-gra-2a/3a	2
G-pot-1	1	S1-kan-2	1	R-gra-3a	5
G-pot ?	3	S1-kan-3	21	R-gra-4a	1
		S1-kan-4	1	R-gra-5a	1
		S1-tre-1	2	R-kom-3	2
		S1-tre-2	17	R-kom-4	1
		S1-tre-3	1	R-kom-5	1
		S1-kan-?	3	R-dek-?	1
		S2-kan-1	1	R-gra-?	6
		S2-vel-1	1	R-kan-?	1
		S2-kan-?	7	R-pot-?	1
				R-?	1
totaal:	10	totaal:	59	totaal:	30

Afvalkuilen

51-19

51-51

Jan Steen Doktersbezoek. In dit 17e-eeuwse interieur houdt het jongetje een zogenaamd pislglas (Gl-pis-1) vast, dat in de loop der tijden nauwelijks van vorm veranderd is. Ook staat er een gesteelde kom aan de voeten van de zieke, onder wier rokken de stoof te zien is waarin deze als test gebruikte steelkom met kooltjes geplaatst kan worden om de voeten warm te houden.
Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie.

De steengoed kan (S1-kan-3) die in 54-189 zo veel voorkomt, is in 51-19 nog maar tweemaal vertegenwoordigd en in 51-51 eveneens tweemaal. De datering van dit type loopt daarmee zeker tot het midden van de 15e eeuw door. Honderd procent zekerheid hierover hebben we eerst bij een vondstcomplex dat in de tweede helft van de 15e eeuw te dateren valt.

De slanke Jacobakan (S1-kan-1) ontbreekt in deze vondstcomplexen geheel en al. Deze vondstcomplexen en de dateringen van bijvoorbeeld Janssen uit 's-Hertogenbosch maken het tot een scherp te dateren voorwerp: het laatste kwart van de 14e en het eerste kwart van de 15e eeuw. Er komt ook een fragment voor van een kan die lijkt op het in 54-189 voorkomende type S1-kan-2. De overgang tussen schouder en rand is echter onduidelijk. Je zou kunnen zeggen dat dit exemplaar geen hals heeft. Daarom wordt dit een apart type: S1-kan-5.

De kleine trechterbeker (S1-tre-1) heeft een verandering ondergaan. Het lichaam is sterk bol geworden met daarop een wijduitstaande trechter (S1-tre-4) in 51-19 treffen we vier stuks aan en in 51-51 drie. De grote trechterbeker (S1-tre-2) heeft in deze periode een klokvormige trechter gekregen (S1-tre-5). Deze klokvorm waarbij de rand van de trechter naar binnen buigt, komt in een 14d/15a context niet voor. De kleine trechterbekers hebben geen oor. De grote daarentegen wel. De klokvormige trechterbeker komt zeven maal voor. De trechterbeker met de brede hals (S1-tre-3) komt in 51-51 ook nog eenmaal voor.

Op het gebied van drinkgerei komen in beide afvalkuilen ook drinkschaaletjes voor. In totaal zijn er 4 stuks.

Daarnaast verschijnen er in deze periode voor het eerst ook drinkkommen of -bekers. Er zijn twee typen: één exemplaar is komvormig met een gewelfde voet (S1-bek-2) en in totaal zes exemplaren zijn trechtersvormig op een gewelfde voet. In afmeting en profiel vertonen ze onderling kleine verschillen (S1-bek-1).

Van een kruikje met bol lichaam en smalle

opening (S1-kru-1) kwamen scherven zowel uit 51-19 als 51-51. Waarschijnlijk niet uit Siegburg, maar uit Raeren afkomstig is een tuitpot met een paarse engobe (S2-pot-1).

In het roodbakkerd aardewerk komen in deze vondstnummers ongeveer evenveel grappen als pispotten voor: respectievelijk 18 en 20 stuks. De grappen zijn voor het merendeel 'secundair' als pispot gebruikt, gezien de kalkaanslag. De grappen behoren allemaal tot hetzelfde type. Een deel is waarschijnlijk uit hetzelfde pottenbakkerscentrum afkomstig. Ze zijn namelijk wat lomper en dikwandiger dan andere exemplaren die fijner van vorm zijn. Niet tot de keuken behorend zijn de kamerpotten. Er zijn in totaal 19 pispotten

met een holle bodem (nachtspiegel), een bol lichaam en een hals die in meer of mindere mate cilindrisch is (R-pis-1). De rand staat naar buiten en is voorzien van een dekselgeul. Het worstvormige oor steekt niet boven de rand uit. Op een enkel exemplaar komt op de schouder slibversiering (boogjes) voor, precies tegenover het oor. Eenmaal komt een standing voor (R-pis-2).

In het Deventer materiaal komen maar enkele bakpannen voor. Daarom kan over de ontwikkeling van deze voorwerpen niet al te veel gezegd worden. Desalniettemin geldt dat de vroegste exemplaren een wijd naar buiten uitstaande rechte rand hebben met een platte of ronde, holle steel en een vrij bolle bodem. We spreken hier over de 13e eeuw. Rond 1300 verschijnen ook bakpannen met een schulprand en ronde, holle steel. In de 14e eeuw wordt de rand al rechter en is nog nauwelijks omgeslagen. In de 15e eeuw verschijnt de omgeslagen rand, die vaak heel dik is. De stelen, aanvankelijk plat en kort, worden langer en geprofileerder (R-bak-1a). Er kunnen pootjes onder de bakpannen verschijnen in de 15e eeuw (R-bak-2b), vaak in combinatie met een gekromde steel (R-ste-1), de zogenaamde kromsteert. Borden van aardewerk zijn in deze periode niet aangetroffen.

In 51-19 komt een grijs dekselfragment (G-dov-1) voor met een vierkante knop, versierd met een patroon van kerfsneden en groeflijnen. Dergelijke deksels zijn - ook roodbakkerd - uit opgravingen bekend met een datering tussen 1150 en 1550. Het zijn eigenlijk 'dovers', deksels die de aspot naast het vuur afdekten. Wanneer men ging slapen werden de nog

Tabel 3:
aardewerktypen
vondstcomplexen
51-19 en 51-51

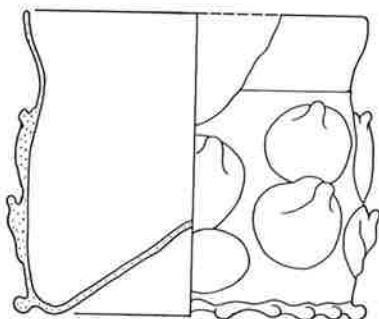
ROOD		GRIJS		WIT		STEENGOED	
R-bak-1a	1	G-dov-1	1	W-kan-1	1	S1-bek-1	6
R-gra-5a	1	G-pot-2	1			S1-bek-2	1
R-gra-6a	15	G-kan-?	1			S1-dri-1	4
R-gra-7b	2	G-pot-?	1			S1-kan-3	4
R-pis-1	19	G-?	3			S1-kan-5	1
R-pis-2	1					S1-kru-1	1
R-ste-1	1					S1-tre-3	1
R-vet-?	2					S1-tre-4	7
R-pot-?	1					S1-tre-5	7
						S2-pot-1	1
						S2-kan-?	4
totaal:	43	totaal:	7	totaal:	1	totaal:	37

nagloeijende sintels van het vuur in de aspot geveegd en zette men er een dover op.

In 51-51 is een grote grijze pot (G-pot-2) gevonden met een korte tuit net boven de standring. Uit de aanwezige, spaarzame fragmenten is niet op te maken of deze pot oren bezat en hoe de oren er uit hebben gezien.

Put 51-51 en 51-19 bevatten tezamen 53 glazen drinkbekers waarvan 43 stuks met een iets naar binnen staande mondrand en een meestal opgebolde ziel met kruislings naar rechts of naar links draaiende ribben (Gl-bek-2). Tien exemplaren hebben een conische vorm met hoog opgestoken ziel, ook wel doorn genoemd, en een gekruist ribbenpatroon (Gl-bek-3).

Een andere bekende, op een drinkschaaltje lijkende vorm is de maigeleijn (Gl-mai-1). Uit 51-19 komen zeven exemplaren. Zij zijn iets dikwandiger dan voornoemde bekers en hebben een opgebolde ziel en ter versiering een gekruist ribbenpatroon. Ook glazen met een vaak grotere inhoud zijn in 51-19 gevonden: de zogenaamde koolstronkglazen. Dertien stuks in totaal met een geknepen voetring en opgebolde ziel, versierd met noppen die naar boven gerichte punten hebben. Van Gl-koo-1, dat waarschijnlijk gezien de kleine noppen een vroeg type is, hebben we alleen een fragment. De bodem heeft een geribde

voetring. Eén type heeft drie boven elkaar geplaatste rijen van deze noppen en is bij de hals afgewerkt met een opgelegde glasdraad (Gl-koo-2). Een variant hierop heeft twee noppenrijen en de kleur is wat meer blauwgroen (Gl-koo-3). Fragmenten zijn er ook van een variant met een voetring opgebouwd uit twee glasdraden en met een versiering van opgelegde glasdraadwindingen van de hals naar de rand (Gl-koo-4).

Uit 51-19 komt het pronkstuk onder de glasvondsten: een blauw-groene beker

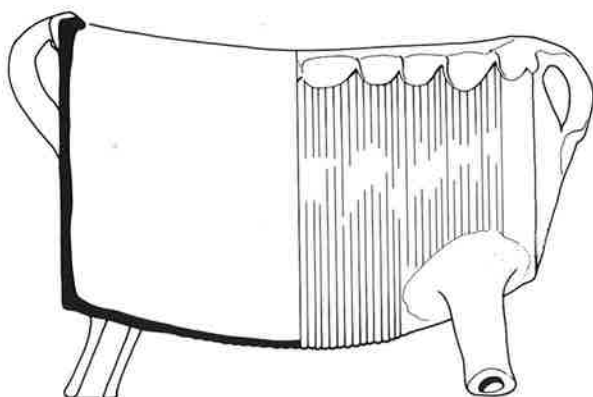
(Gl-ope-1) op een opengewerkte voet van glasdraden en opengewerkte glasdraadversiering op de bekerwand met onder de rand een glasdraadversiering met aanhangende druppels.

Het stengelglas (Gl-ste-1) is een reconstructie. Aanwezig is slechts de grote opgestoken voet en het bovenste deel van de met glasdraad versierde stengel en mondrand. Van doorzichtig helder glas is een pisglas of urinaal (Gl-pis-1). Het is een attribuut van de arts om via de urine een diagnose te kunnen stellen. Uit de oudheid bekend en in de late Middeleeuwen en daarna vaak afgebeeld op schilderijen en gravures.

GLAS	
Gl-bek-2	42
Gl-bek-3	10
Gl-bek-?	2
Gl-koo-1	1
Gl-koo-2	5
Gl-koo-3	5
Gl-koo-4	2
Gl-mai-1	7
Gl-ope-1	1
Gl-pis-1	1
Gl-ste-1	1
Gl-?	1
totaal:	78

Tabel 4:
glastypen
vondstcomplexen
51-19 en 51-51

Beerput 50-11

Het vondstmateriaal uit deze beerput is te dateren tussen 1500 en 1700. De beerput werd min of meer in vier lagen stratigrafisch verdiept.

In laag 4, de onderste laag, zat materiaal uit de 16e eeuw. Het vroegste steengoed uit deze laag bestaat uit twee peervormige baardmankannen (S2-kan-2) met grote statige gezichtsmaskers en lange fraai gekrulde baarden, met op de buik in reliëf rozen- of eikenranken, geproduceerd te Keulen. Dit type komt voor het eerst voor omstreeks 1500 en wordt opgevolgd door een bol type baardmankan (S2-kan-3) met een smalle hals waarbij het bovenste gedeelte van de hals aan een hoed doet denken op het fijn gevormde baardmanmasker. Ook dit type heeft op het lichaam eikenranken in reliëf en is afkomstig uit Keulen.

Een derde type steengoed kan heeft een cilindrische hals (S2-kan-4) en komt zowel met rankenversiering voor, als met acanthusblad en medaillons. Het is een duidelijk voorbeeld van de vroege renaissance-stijl, die bij de vorige kannen alleen aan de basementvormige voet herkenbaar is. Uitzonderlijk is de voet van een kan in de vorm van een uil waarbij de kop als deksel dient (S2-uil-1).

De steengoed pispot uit laag 4 (S2-pis-1) is twee maal vertegenwoordigd. Verder komen in deze laag in steengoed voor een beker (S2-bek-1), een trechterbeker (S1-tre-1) en vier kanfragmenten.

In laag 3, die te dateren is in de eerste helft van de 17e eeuw, werd alleen een steengoed pot gevonden (S2-pot-2), die als zoutpot gediend zou kunnen hebben. In laag 2 uit de tweede helft van de 17e eeuw komt geen steengoed voor en uit laag 1 die uit het laatste kwart van de 17e eeuw stamt, met een concentratie rond 1700, komen zeven steengoed kannen voor die alle uit het Westerwaldgebied afkomstig zijn. Twee exemplaren zijn identiek van vorm, met een zoutglazuur. De ene kan is wit van kleur met een stempelversiering van bloeiende knoppen en ingekraste ranken. De tweede is kobaltblauw en met een bloempatroon van stempels versierd (S2-kan-5). Twee kannen zijn bolvormig met een vlakke bodem (S2-kan-6). Dergelijke kannen komen gedateerd voor: 1692 en 1694 (Reineking-Von Bock). Van een fraai versierde kan met een zeer kenmerkend vorm zijn slechts enkele scherven bewaard gebleven (S2-kan-7). Het is een zogenaamde sterkan met een aan de voor- en achterkant afgeplatte zijde.

Laag 4 bevat zeven roodbakken grappen uit de 16e eeuw. Alle met dekselgeul. Eén exemplaar (R-gra-8b) is groenig van kleur en zwaar beroet aan de onderzijde. Een tweede is ovaal in doorsnede (R-gra-8d). Een ongeglazuurde ovale deksel met knop (R-dek-1) past qua maat op deze ovale

grape. Worstvormige en, in verhouding, grote oren zijn kenmerkend voor deze periode. Een tweede type (R-gra-9b) heeft een ondersneden rand. Deze laag bevatte vier stuks, elk met twee oren. In laag 3 komt een twee-orige grape voor (R-gra-10b) en twee exemplaren met een hoekige richel onder de brede rand, die herkenbaar zijn als een uit Bergen op Zoom afkomstig type (R-gra-11a en 11b).

De grapevorm met gekromde steel in dit complex stamt uit de 16e en 17e eeuw. Dit type komt zowel in normaal groot formaat (R-gra-13c) voor als in kleinere uitvoering (R-gra-14c). In de 17e eeuw ondergaat deze grape met kromsteert kleine veranderingen, bijvoorbeeld in de vorm van de steel (R-gra-15c, 16c).

De kannen maken in de 17e eeuw een ontwikkeling door van de buikige grapevorm naar de steilwandige kanvorm. In zijn grapevorm heeft de kan één oor, een dekselgeul-achtige rand en een schenklip tegenover het oor. Voorbeelden hiervan zijn de kannen R-kan-1 en R-kan-2 uit laag 3 en R-kan-3 uit laag 2. De uit beerkelder 50-10 afkomstige R-kan-4 is duidelijk een overgangsvorm naar de volledige kanvorm omdat dit exemplaar een steile wand heeft, maar nog altijd een dekselgeul-achtige rand. R-kan-5 en 5a uit beerkelder 50-10 met respectievelijk pootjes en een standingbodem staan aan het einde van deze vormontwikkeling: steilwandige kannen met een steile rand en schenklip. We gaan er van uit dat die tegenover het oor gelegen schenklip heel karakteristiek is voor de kan. R-gra-17 kan derhalve geen kan zijn omdat de schenklip hier in een hoek van 90 graden ten opzichte van het oor staat. Men zou bij dit exemplaar trouwens eerder een steel verwachten, omdat het niet gewoon is dat bij grappen met een oor een schenklip voorkomt die in een hoek van 90 graden geplaatst is ten opzichte van het oor. Dit kan wel voorkomen bij steelgrappen.

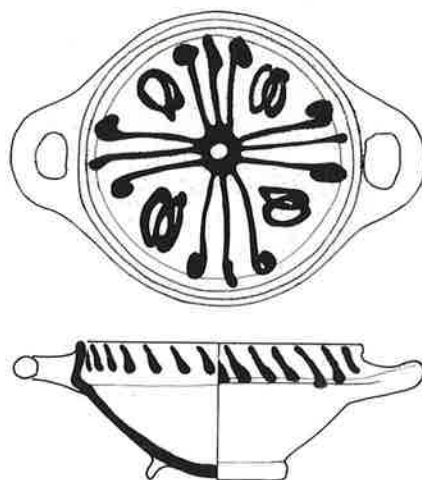
In verhouding tot de grappen zijn de terrines lager met een grootste diameter aan de rand. In laag 3 komen twee terrines voor met oren (R-ter-1) en een met gekromde steel (R-ter-2). De grote pan met een uitstaande richel aan de rand wordt sluitpan genoemd (R-slu-1).

De 16e-eeuwse roodbakken pispotten uit laag 4 lijken qua type veel op de 15e-eeuwse exemplaren uit de hierboven beschreven afvalkuilen, maar zijn een latere ontwikkeling (R-pis-3). Ze hebben een stevige rand met een minder

uitgesproken dekselgeul en zijn wat meer dubbelconisch van vorm dan de vroegere exemplaren. Het type met een standing (R-pis-4) komt tweemaal voor.

Roodbakken pispotten (R-pis-5) uit de eerste helft van de 17e eeuw zijn dubbelconisch van vorm met een platte rand en een standing.

De kop met standing en horizontaal oor (R-kop-1), waarvan zes stuks in laag 4 voorkomen, blijft eeuwen populair. Van de 15e tot aan de 19e eeuw zijn ze bekend. We noemen deze voorwerpen koppen, terwijl dit niet inhoudt dat ze uitsluitend gebruikt zijn om uit te drinken. Bij de latere exemplaren staat de mondrand iets naar buiten en verdwijnt de randprofilering (R-kop-3). Papkommen (R-pap-1) met twee horizontale oren, standing en fraaie

slibversieringen zijn uit het einde van de 16e en het begin van de 17e eeuw bekend. In vorm hierop gelijkend zijn twee grotere kommen (R-kom-8). Uit laag 4 en 3 komt ook nog een type kop met horizontaal lintoor en inwendige sliblaag of ringeloorveriering met concentrische cirkels (R-kop-4). Dit type is de gehele 16e en 17e eeuw gemaakt. Een grote kom (R-kom-6) zal voor het toebereiden van voedsel gemaakt zijn, bijvoorbeeld als beslagkom, evenals de kommen uit laag 3 (R-kom-7).

Twee borden uit laag 4 (R-bor-1) hebben drie standlobben en een gebogen vlag. Ze zijn versierd met witte boogjes in ringel-oortechneik aangebracht. Een ander type uit laag 3 (R-bor-4) is een plompe schotel met overhangende rand en komt in de eerste helft van de 17e eeuw reeds voor.

Kleine, slordig gedraaide bordjes op vlakke bodem met omgeslagen rand komen uit laag 2 (R-bor-2). Eenvoudig versierd met ringeloortechneik in stippen, of uiteen waaierende strepen, zoals wanneer men

Toe Boecop (16e eeuw). Het laatste avondmaal. Drie voorwerpen vragen om de aandacht. Bij deze maaltijd die in een 16e-eeuwse entourage plaats vindt, wordt gegeten van platte houten borden of plankjes (teljoren). Tinnen borden werden gebruikt als opdienschalen. Op de hoek van de tafel aan de rechterzijde staat een glas (Gl-ber-?) van het type berkemeier. Ook staat op de tafel een waarschijnlijk Keulse kan met tinnen deksel. Een steengoed kan met soortgelijke ornamenten (S2-kan-3) komt uit beerput 50-11. Gemeentelijk Museum Kampen

bij gele vla op bruine vla strepen kan maken door met een lepel ronddraaiende bewegingen uit te voeren. Deze bordjes zijn afkomstig uit het gebied tussen Maas en Rijn ten oosten van Nederlands Limburg. De pottenbakkerijen daar konden waarschijnlijk door goedkoper te produceren concurreren met de lokale Deventer producenten van bordes, ondanks de transportkosten. De bordjes zijn van een slechte kwaliteit.

De drie vetvangers uit de 16e eeuw hebben een ophangoog en schenkuit met aan één lange zijde een handgreep en een pootje (R-vet-1). Ze stonden schuin naar het vuur toe onder het gebrad en vingen het druipende vet hiervan op. Zo voorkwam men steekvlammen en hield er jus aan over.

Vuurklokken dienen om het vuur af te dekken. Aanvankelijk waren ze rond met twee luchtgaten en een gegolfd handvat. In het algemeen werden in de loop van de 14e en 15e eeuw in de huizen stenen schoorstenen gebouwd, die door brandverordeningen in steden verplicht werden. Tegelijkertijd met deze ontwikkeling komen halfronde vuurklokken in zwang die het vuur af kunnen sluiten tegen de schouwwand. De geheel ronde vuurklokken werden daarvoor geheel over het vuur geplaatst, met name in huizen met houten wanden. Het Deventer vuurklokfragment is afkomstig van een halfrond model (R-vuu-1). Ook olielampjes met onderschotel hebben in de 14e eeuw vaak nog twee ophangogen waarmee ze vrij in een bepaalde ruimte kunnen hangen in huis. Gepaard gaande met de verstening van huizen krijgen ze, zoals die uit laag 5, een afgeplatte achterzijde met één ophangoog waarbij steun tegen de schouw of stenen muur mogelijk is (R-oli-1).

De ontwikkeling in de bak- en steelpan is reeds behandeld bij de beschrijving van de

vondsten uit de beide afvalkuilen. In het hier beschreven complex treffen we bakpannen aan met pootjes. Twee varianten op het uit de afvalkuilen komende type R-bak-1a hebben respectievelijk een omgeslagen en een geprofileerde rand (R-bak-2b, 3b). Eén exemplaar heeft een gekromde steel (R-ste-2). Bakpan (R-bak-4b) heeft een omgeslagen rand en de platte steel is over de lengte samengeknepen, een vorm van de steel die typerend is voor de 17e eeuw. Bij het type R-ste-6 is de wand hoger geworden en de rand platter. Er zitten pootjes en een gekromde steel aan.

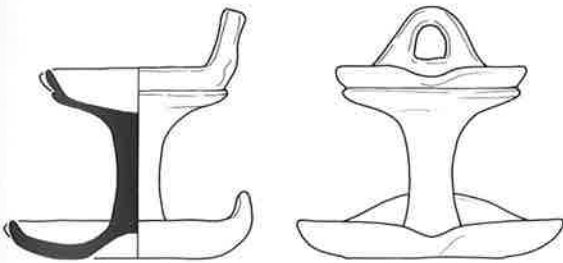
In dit vondstcomplex vindt men eveneens de 17e-eeuwse gesteelde kom die in grote aantallen voorkomt. De grondvorm is komvormig, staat op drie poten en is voorzien van een steel. Type R-stk-4 is in de Deventer vondstcomplexen gemaakt van de 17e eeuw tot in de eerste helft van de 18e. Type R-stk-1 is hier in de eerste helft van de 17e eeuw te dateren en type R-stk-2 in de tweede helft.

Nieuw in laag 1 is de test (R-tes-1). Bekend uit de eerste helft van de 17e eeuw zijn kleine ongeglazuurde testen met een korte steel. In Deventer vinden we geglazuurde ruitvormige exemplaren op drie pootjes met het oor op een hoek of - zoals bij put 50-10 - met het oor op een zijde (R-tes-2).

Grijsbakkend aardewerk vinden we in de 16e eeuw nauwelijks meer. Deze beerput heeft in laag 5 nog een kom (G-kom-2) en enkele fragmenten van grote potten die hun tijd waarschijnlijk toen al overleefd hadden. In de hoger liggende lagen is geen grijs aardewerk meer aangetroffen.

Het witbakkende aardewerk uit laag 4 bestaat uit import aardewerk uit Keulen, de zogenaamde Hafnerware. Een deel van de voorwerpen is met behulp van toevoeging van koperoxide aan het loodglazuur groen gekleurd. Er zijn grappen met lintoren op hoge omgeslagen poten. Ze zijn inwendig geglazuurd (W-gra-18). Ook komen kannetjes voor (W-kan-7) en bordes met een golflijnvorsiering (W-bor-1) die erop aangebracht is met behulp van een soort kam. Het pronkstuk bestaat uit een zogenaamde 'varkenspot', een tonvormig voorwerp op vier pootjes met een ovaalvormige opening aan de bovenkant die als stoofpot werd gebruikt. Een zijkant is plat, de andere bolvormig (W-ton-1). Toen de pottenbakker dit voorwerp op de draaischijf had staan was de platte zijkant onderkant. Men kan ook zien dat deze

'bodem' met de draad van de draaischijf is afgesneden. Uit de oorspronkelijke tonvormige zijde van het voorwerp werd een deksel uitgesneden. Dit werd vervolgens de bovenkant. Aan de zijanten werden lintoren gezet en aan de onderzijde vier holle poten. Van witbakkend aardewerk is ook een deksel die niet bij deze tonpot hoort. Het is een ronde deksel met knop (W-dek-1). Niet tot de Hafnerware behorend, maar wel van witbakkend aardewerk zijn twee papkommen (W-pap-2) uit laag 3 met koperoxide. Ze hebben een vlakke bodem en twee horizontale oren. Ook is er een grape (W-gra-19) en een olielampje (W-oli-2) gevonden. De grape uit laag 2

(W-gra-20) is met zijn vlakke bodem, lichtgroene kleur, ongeglazuurde onderzijde en zijn met twee kneepjes toegeknepen lintoren een zeer on-hollands produkt. We hebben hier waarschijnlijk met een Duits importstuk te maken.

In laag 4 is geen majolica gevonden. Bij het weinige majolica uit laag 3 valt op dat de polychrome borden ontbreken. Wel is er een groot aandeel faience borden van na 1625. Er is onder andere een grote majolica kom gevonden met een Chinees decor (M-kom-1) en zes borden (M-bor-1, 2 en 3). Een papkom met twee platte, doorboorde vijflobbige oren en standing (M-pap-1) is in die vorm, met de specifieke oren, ook in zilver en tin bekend onder de naam brandewijnkom.

Laag 2 geeft vier majolica bordfragmenten en een fragment van een faience bord.

Laag 1 toont een majolica zalfpotje (M-zal-1) en een wandtegels.

In laag 3 die in de eerste helft van de 17e eeuw gedateerd moet worden, komen 25 faience borden voor. Het meest voorkomende type bord is onbeschilderd en heeft een vlakke bodem en schuin uitstaande rand (F-bor-2) met een doorsnede van 20-21 cm. Van de gedecoreerde versie (F-bor-2a) zijn negen exemplaren gevonden waarbij de spiegel versierd is in blauw. Van de tien stuks uit

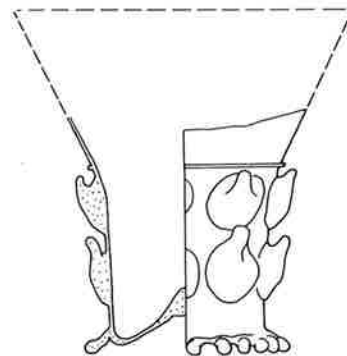
laag 3 is de onderzijde van de rand licht gebogen en zijn zowel vlag als spiegel gedecoreerd (F-bor-2b).

Een bord (F-bor-3) waarbij de bodem vloeiend in de rand overgaat en de schuin uitstaande vlag iets verhoogd ligt, past met zijn in mangaan uitgevoerd decor qua datering niet in de eerste helft van de 17e eeuw, hoewel het in laag 3 is aangetroffen. Eerder lijkt dit exemplaar eind 17e eeuw gedateerd te moeten worden.

Eén bord met standing en schuin uitstaande rand (F-bor-1) heeft een diameter van 35 cm. Op grond van de voorstelling stamt dit bord uit het eind van de periode van laag 3. Het betreft een portret met de initialen P:W, Prins Willem III voorstellend en in het eerste decennium na 1650 te dateren.

Een exemplaar van 19,5 cm doorsnede is naar voorbeeld van Chinees porselein gedecoreerd met een hertje in een landschap.

Een imitatie van een chinees porseleinen bord naar vorm en decoratie is een fraai faience bord (F-bor-10) uit laag 1 met een standing en een naar de rand afgeronde spiegel met uitstaande rand. Op de spiegel staan twee herten in een Chinees landschap. Uit deze laag komen eveneens een faience kom (F-kom-1b) met standing en in- en uitwendige beschildering in blauw, een mosterdpotje (F-mos-1), en een kop en schotel (F-kop-1; F-bor-8) van roodbakkend aardewerk met tinglazuur en beschildering in blauw en bruin. Dergelijke kopjes en schotels zijn meestal in witbakkend aardewerk uitgevoerd, zoals ze ook te zien zijn in put 50-10. Deze kopjes werden gebruikt om thee uit te drinken, een gebruik dat in het laatste kwart van de 17e eeuw sterk toenam.

Beerput 50-11 bevat drie berkemeierfragmenten (Gl-ber-1) in de oudste laag en een laag model koolstronkglas in een olijfgroene kleur (Gl-koo-5). Een berkemeier behoort tot de noppentekers. Hij bezit een

trechtersvormige mond en een cilindrisch lichaam met een of meer noppenrijen. De voet kan van geknepen of van konisch gewonden glasdraad zijn.

In laag 3 zit een hoge beker (GI-bek-4) met een structuurversiering, het zogenaamde ijsglas. In laag 2 zijn fragmenten van roemers (GI-roe-2) gevonden. De roemer is een wijnglas dat in de 16e eeuw populair wordt. De voet is conisch van vorm en bestaat meestal uit gewonden glasdraad of een geknepen voetring. De stam is cilindrisch of licht conisch en hol met een ziel. Ze is versierd met noppen die verschillende vormen kunnen hebben. De cuppa (kelk) kan uit een aantal vormen bestaan: kegelvormig, half cilindrisch, cilindrisch en belvormig. Tussen cuppa en stam komt een horizontale ring van glasdraad voor.

Tabel 5:
aardewerktypen
uit
vondstcomplex
50-11

GRIJS		ROOD					
G-kom-2	1	R-bak-2b	1	R-gra-16c	1	R-ter-1	2
G-pot-1	1	R-bak-3b	1	R-kom-6	1	R-ter-2	1
G-kan-?	1	R-bak-4b	2	R-kom-7	4	R-tes-1	1
G-pot-?	2	R-bor-1	2	R-kom-8	1	R-vet-1	3
		R-bor-2	3	R-kop-1	6	R-vuu-1	1
		R-bor-4	3	R-kop-2	3	R-bak-?	1
		R-dek-1	3	R-kop-3	4	R-bor-?	1
		R-kan-1	3	R-oli-1	2	R-gra-?	5
		R-kan-2	1	R-pap-1	3	R-kan-?	1
		R-kan-3	3	R-pis-2	7	R-kom-?	2
		R-gra-8b	2	R-pis-4	2	R-oli-1	1
		R-gra-9b	4	R-pis-5	4	R-pap-?	1
		R-gra-10b	1	R-slu-1	1	R-pot-?	2
		R-gra-11a	1	R-ste-2	1	R-tes-?	2
		R-gra-11b	1	R-ste-3	5	R-vog-?	1
		R-gra-13c	1	R-stk-1	1	R-?	11
		R-gra-14c	4	R-stk-2	2		
		R-gra-15c	2	R-stk-4	4		
totaal:	5					totaal:	126

Tabel 6:
glastypen uit
vondstcomplex
50-11

GLAS	
GI-ber-1	3
GI-bek-4	1
GI-bek-?	3
GI-koo-5	1
GI-roe-2	4
GI-roe-?	1
GI-fle-?	7
GI-?	7
totaal:	22

WIT		STEENGOED		MAJOLICA		FAIENCE	
W-bor-1	3	S1-tre-4a	1	M-bor-1	7	F-bor-1a	2
W-dek-1	1	S2-bek-1	1	M-bor-2	1	F-bor-1b	12
W-gra-18b	2	S2-kan-2	2	M-bor-3	1	F-bor-1c	11
W-gra-19a	1	S2-kan-3	2	M-kom-1	1	F-bor-2	1
W-gra-20b	1	S2-kan-4	2	M-kom-3	1	F-bor-5	1
W-kan-3	1	S2-kan-5	3	M-pap-1	1	F-bor-6	1
W-kan-7	3	S2-kan-6	2	M-alb.?	1	F-bor-8	1
W-kop-5	1	S2-kan-7	1	M-bor-?	4	F-bor-9	1
W-oli-2	1	S2-pis-1	2			F-bor-10	2
W-pap-2	2	S2-pot-2	1			F-kom-1	1
W-ton-1	2	S2-uil-1				F-kop-1	2
W-kom-?	1	S2-kan-?	6			F-mos-1	1
W-?	3					F-zal-1	1
						F-bor-?	3
totaal	22	totaal:	24	totaal:	17	totaal:	40

De inhoud van deze beerkelder is gevormd in het vierde kwart van de 17e eeuw en de eerste helft van de 18e eeuw. De sluitdatum rond 1750 is af te leiden uit de volgende gegevens: in deze eeuw verdwijnt een groot deel van de aardewerkfabrieken door de teruggang van de Nederlandse economie. Tegelijkertijd komt na 1740 het kwalitatief hoogwaardige Engels aardewerk in zwang. Na ca 1750 veroverde dit materiaal een groot aandeel in de Nederlandse markt en verdrong vooral de producten uit China en Delft. Het belangrijkste tafelservies werd het zogenaamde 'creamware'. Andere importen uit Engeland heten bijvoorbeeld redware, blackware, white salt glazedware, scratch blueware, brown stoneware en pearlware. Engels aardewerk heeft in Nederlandse beerputten na 1750 doorgaans een redelijk aandeel. Het ontbreken van dit aardewerk in de Deventer putten, geeft aan dat deze van voor deze datum moet zijn. Het steengoed, wit of lichtgrijs met zoutglazuur, bestaat voor een groot gedeelte uit pispotten met een vlakke bodem, afkomstig uit het Westerwaldgebied. Ze zijn versierd met blauwe horizontale banden. Sommige hebben een reliëfversiering van twee tegenover elkaar staande leeuwen en medaillons. Vier exemplaren hebben een opstaande rand met dekselgeul (S2-pis-2) en twee stuks een omgeslagen rand (S2-pis-3). Ook de vijf kannen komen uit het Westerwaldgebied. Een exemplaar is versierd met een bloempatroon op een blauwe ondergrond (S2-kan-8). Een zoutvat met ophangoog en platte achterzijde (S2-zou-1) en een bruin

Beerkelder 50-10

geglazuurd zalfpotje (S2-zal-1) behoren tot de minder voorkomende vormen.

Van roodbakken aardewerk zijn fragmenten aangetroffen van elf testen. Drie daarvan zijn herkenbaar als het type met het oor op een hoek, zoals ze ook voorkomen in put 50-11. Drie andere hebben het oor op het midden van een van de zijden (R-tes-2). Er zijn zes kleine kannetjes met schenklip en inwendig een gele sliblaag op de bodem. Hiervan staan drie exemplaren op pootjes (R-kan-5) en drie op een standring (R-kan-5a). Ze hebben een slibversiering in geel en groen op de buitenkant. Een groot exemplaar heeft een diameter van wel 23.5 cm. De zalfpotjes in roodbakken uitvoering komen eveneens voor in het witbakken. In vondstcomplex 50-11 komt een sluitpan voor die in deze beerkelder een klein broertje heeft en waarschijnlijk als kinderspeelgoed gediend heeft. Het roodbakken kopje met een verticaal oor heeft in het witbakken een tegenhanger met een horizontaal en een verticaal oor. De drie bloempotten hebben respectievelijk twee kruloren, twee worstoren en geen oor. De bodem van de eerste twee is van buiten uit doorgestoken, de derde heeft in het midden van de bodem een groot rond gat.

De roodbakken grape (R-gra-17a) is een jongere ontwikkeling uit de witbakken grape (W-gra-19a). R-gra-12b is een laag type grape met twee oren die ten opzichte van de vroegere vormen een verandering heeft ondergaan in de hoogte-breedte verhouding. De maximale diameter ligt bij dit type ook bij de rand. Verschillende typen witbakken aardewerk uit deze beerkelder zijn reeds beschreven bij beerput 50-11. Er is een bijzonder voorwerp uitgekomen: een fruit-lekschaal. Op tekening is er een reconstructie van gemaakt. De bovenste schaal heeft inkepingen waardoor het water kan weglekken, dat in de onderste schaal wordt opgevangen.

Van majolica aardewerk zijn zeven borden in deze beerkelder gevonden. Er zijn geen nieuwe typen bijgekomen. Hetzelfde geldt

voor twee majolica kommen. Van de drie zelfpotten is er een afwijkend exemplaar: het is een in verhouding laag model, cilindrisch met een ingesnoerde hals (M-zal-2). Dertien wandtegels en fragmenten daarvan zijn versierd met landschappen in blauw of paars.

Er komen maar liefst 48 faience borden uit deze beerkelder. Vaak zien wij een aantal identieke exemplaren met dezelfde decoratie. Zij tonen aan dat het gebruik van serviesgoed waarvan - evenals tegenwoordig - bijvoorbeeld borden in serie aangeschaft werden, algemeen in zwang kwam.

Naast de uit put 50-11 bekende typen (F-bor-2a, 2b) komen 23 exemplaren voor met een vlakke bodem en een iets naar binnen gebogen vlag (F-bor-4), volledig gedecoreerd met bloembladmotieven of uit cirkels opgebouwde rozetten in het midden

van het bord. Zes borden hebben een vlakke bodem, waarbij de overgang van spiegel naar de holle vlag alleen aan de bovenzijde zichtbaar is (F-bor-5). Eén bord heeft een licht verhoogd bodemvlak waardoor een scherpe richel ontstaat waar het bord op staat (F-bor-6).

Twee exemplaren hebben een standring en een naar binnen afgeronde spiegel en vlag (F-bor-7). Een klein bordje heeft waarschijnlijk gediend als het schoteltje voor een theekopje; het heeft een standring en uitstaande vlag (F-bor-9). Er komt slechts één kom voor met een standring, oor en schenklip (F-kom-2).

Het aandeel Chinees porselein in put 50-10 is schaars. Een product dat in het eind van de 17e eeuw populair werd onder brede lagen van de bevolking is het theeservies. Er zijn fragmenten van drie kopjes (P-kop-1) en een schoteltje (P-bor-1) gevonden.

In beerkelder 50-10 zitten twaalf bekertjes met een strak, iets conisch model, in helder glas met een verdikte vlakke bodem (Gl-bek-6). Eén type is cilindrisch van vorm met een opgebolde bodem (Gl-bek-5).

Vier exemplaren behoren tot een bekertype op voet (Gl-bek-7), in helder glas. Ze komen ook wel voor met een radgravure, slijpvlakken of ovalen in reliëf.

Uit de beerkelder komen vierentwintig kelkglasten (met stam en voet). Er zijn tien verschillende typen: een klokvormig model (Gl-kel-1), een type waarbij de stam vloeiend overgaat in de kelk (Gl-kel-2), een type met een vierkantige stam (Gl-kel-3), een type met een bolvorm tussen vierkantige stam en kelk (Gl-kel-4), een type met uitstaande rand en geprofileerde stam (Gl-kel-5) en een type met een zeshoekige in vorm gegoten stam en een zogenaamde Silezische balusterstam (Gl-kel-6). Verder zijn er nog fragmenten van vier typen met geprofileerde stammen (Gl-kel-7, 8, 9), waarvan één exemplaar bovendien een klokvormige voet heeft (Gl-kel-10).

Ook zijn er fragmenten van roemers gevonden; een ervan is te reconstrueren. Het heeft een brede lage cuppa (Gl-roe-1).

Troost (1697-1750). Rustende heer in het prieel van een herberg.

De herbergier of knecht komt aandragen met een dienblad met vier kelkglasten (Gl-kel-?), wijn inschenkend uit een fles (Gl-fle-1). De man met in de ene hand een dame heeft in de andere een glazen roemer met brede cuppa (Gl-roe-1).

Lichtbeelden Instituut CCMi

Fragmenten van zestien wijnflessen zijn te voorschijn gekomen: een buikig type (Gl-fle-1) en een exemplaar met een wat hogere schouder en naar de bodem toe minder afgerond (Gl-fle-2). Het is ons niet geheel duidelijk of er flessen bij zijn die geïmporteerd zijn uit Engeland. Engelse flessen hebben bijvoorbeeld een scherpe rand op de verdikking aan de hals in tegenstelling tot de inheemse exemplaren. Er zijn nog enkele andere kenmerken, doch de Deventer flessen vertonen elementen van zowel de Engelse als de Nederlandse produkten. Ook zijn er fragmenten van vijf hoge smalle flesjes met lange dunne halzen en een geringe wanddikte (Gl-fle-3).

Tabel 7:
aardewerktypen
uit
vondstcomplex
50-10

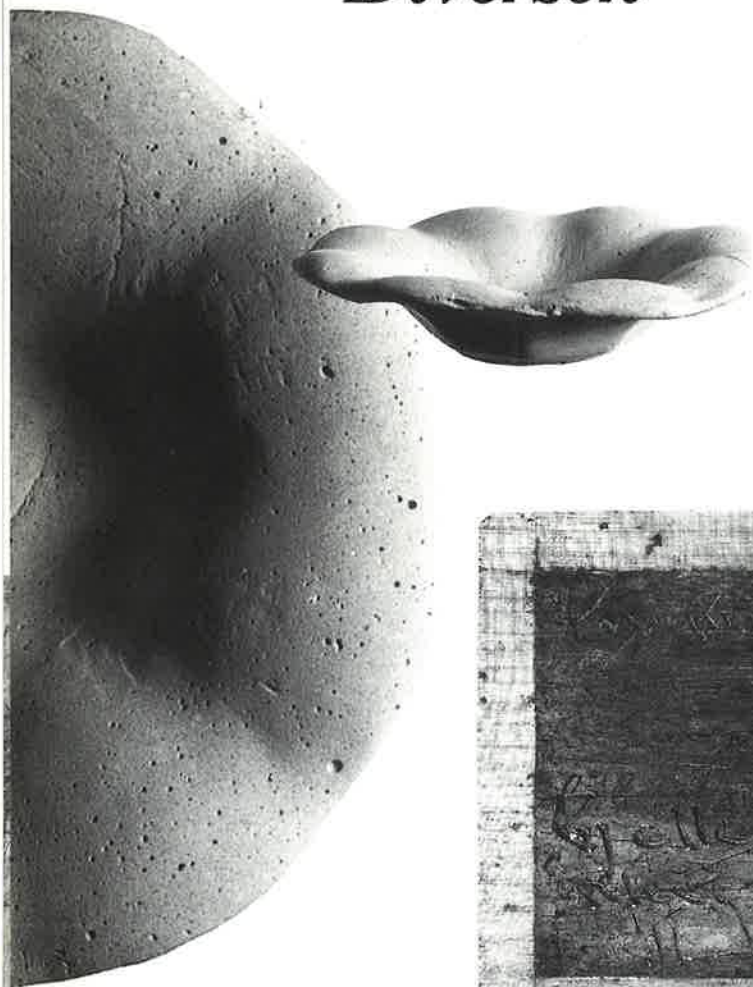
Tabel 8:
glastypen uit
vondstcomplex
50-10

GLAS			
Gl-bek-5	1	Gl-roe-1	1
Gl-bek-6	12	Gl-roe-2	2
Gl-bek-7	4	Gl-bek-?	5
Gl-fle-1	11	Gl-fle-?	14
Gl-fle-2	1	Gl-kel-?	4
Gl-fle-3	5	Gl-?	2
Gl-kel-1	1		
Gl-kel-2	9		
Gl-kel-3	2		
Gl-kel-4	1		
Gl-kel-5	1		
Gl-kel-6	2		
Gl-kel-7	1		
Gl-kel-8	1		
Gl-kel-9	1		
Gl-kel-10	1		
totaal:			78

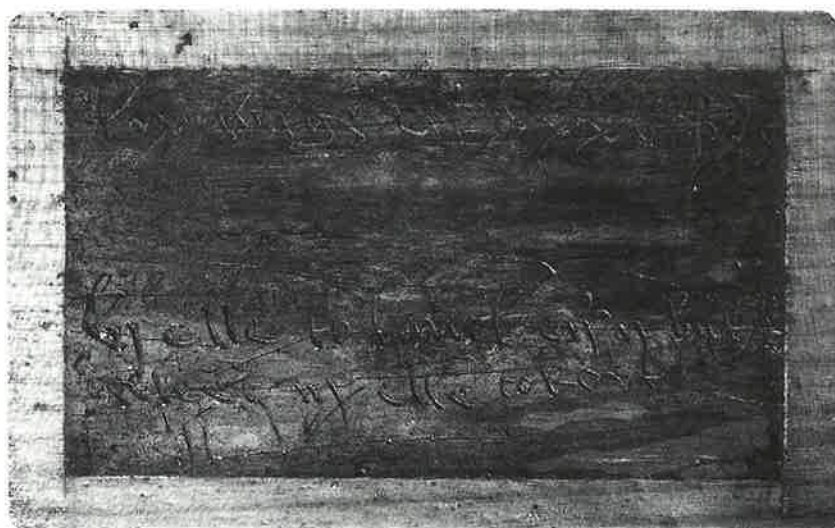
ROOD				WIT		MAJOLICA	
R-blo-1	2	R-slu-1	1	W-dek-1	1	M-bor-1	4
R-blo-2	1	R-stk-3	2	W-fru-1	1	M-bor-4	3
R-blo-3	1	R-tes-1	3	W-kan-5	4	M-kom-3	2
R-bor-1	2	R-tes-2	3	W-kan-5a	1	M-pap-1	1
R-bor-2	1	R-zal-1	2	W-kop-1	1		
R-gra-12b	1	R-zal-2	1	W-zal-2	2		
R-gra-17a	4	R-bak-?	1	W-dek-?	1		
R-kan-1	1	R-bor-?	1	W-kan-?	3		
R-kan-4	4	R-dek-?	1	W-pap-?	1		
R-kan-5	3	R-gra-?	1	W-zal-?	2		
R-kan-5a	4	R-kom-?	1	W-?	2		
R-kop-1	2	R-tes-?	7				
R-kop-4	1	R-oli-?	1				
R-kop-5	1	R-pap-?	3				
R-oli-2	3	R-tes-?	7				
R-pis-2	1	R-?	5				
totaal:		65		totaal:	19	totaal:	10

PORSELEIN		STEENGOED		FAIENCE	
P-bor-1	1	S2-kan-8	1	F-bor-2	1
P-kop-1	3	S2-pis-2	4	F-bor-2a	4
		S2-pis-3	2	F-bor-2b	1
		S2-zal-1	1	F-bor-3	1
		S2-zou-1	1	F-bor-4	23
		S2-kan-?	4	F-bor-5	6
		S2-pot-?	2	F-bor-6	1
		S2-pis-?	1	F-bor-7	2
		S2-?	1	F-bor-8	2
				F-bor-9	1
				F-bor-10	1
				F-kop-1	3
				F-pap-1	1
				F-zal-1	1
totaal:	4	totaal:	17	totaal:	54

Diversen

Plooischteltje van witbakkend aardewerk. Het is een eenmaal gebakken biscuit, doorsnede 6,5 cm.

Wastafeltje van esdoornhout met waslaag. lengte 8 cm.; breedte 5 cm.

Uit de Deventer vondstcomplexen komen ook voorwerpen die niet tot de categorieën aardewerk, glas of leder behoren.

Bord, tin. doorsnede 28 cm. Het merk bestaat uit een gekroonde hamer; een huismerk is ingegraveerd.

Uit beerput 54-189, het vroegste vondstcomplex, komen onder andere een tinnen bord, een wastafeltje, een handveger en een textielbandje. Tin, als grondstof ingevoerd uit Engeland of Duitsland, werd in de late middeleeuwen populair als materiaal voor keukengoed en tafelgerei. Toch wordt het bij het afval dat de archeologen opgraven zelden gevonden. Men gooide het niet weg; het was gemakkelijk om te smelten tot nieuwe voorwerpen. Ook brak het minder snel dan aardewerk. Bij een inventarisatie van keuken- en tafelhoed op basis van vondsten uit het afval dient men dus rekening te houden met het feit dat men een vertekend beeld voorgeschoteld krijgt. Zo hoeft het ontbreken van bepaalde aardewerken voorwerpen in een beerput niet op armoede te duiden. Mogelijk waren deze voorwerpen in tin uitgevoerd, waardoor ze niet in de beerput terecht zijn gekomen. Het tinnen bord uit Deventer is

28 cm in diameter. Op de rand staat een merkteken, een gekroonde hamer. Ook is er een huismerk in gegraveerd (zie afbeelding).

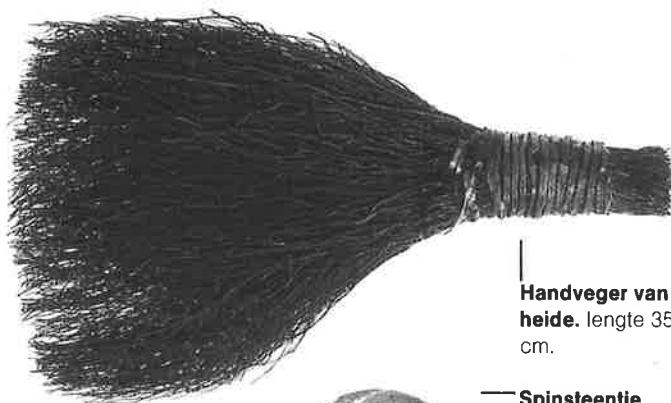
Een wastafeltje is een rechthoekig houten plankje dat in het midden iets is verdiept en met een zwarte waslaag is bestreken. Het werd als schrijfplankje gebruikt. Met behulp van een schrijfstift of stilus kon men er op schrijven. Het Deventer exemplaar is van esdoornhout en de in de was ingegrifte tekst is gedeeltelijk nog te lezen. De tekst bestaat uit drie regels die niet helemaal ontcijferd zijn. In de tweede regel staan de woorden '...6 elle te lanck' en in de derde regel '...elle te kort'. Het geschrevene geeft informatie over lengtematen, berekend in 'ellen', een oude lengtemaat van ca. 70 cm.

Heide werd vrij algemeen gebruikt voor het maken van bezems en borstels. De handveger uit dit vondstcomplex bestaat uit een zijdelings afgeplat heidebosje dat aan één zijde met tenen is dichtgebonden, zodat er een handvat is ontstaan. Het enige in de put gevonden stukje textiel is een zijden bandje van uitzonderlijk goede kwaliteit. Mevr. Vons-Comis heeft vastgesteld dat het geweven is met behulp van kaartjes. Voor het ruitmotief heeft men een extra inslagstelsel gebruikt. Het bandje meet 51 cm en is 1,2 cm breed. Uit de afvalkuil 51-19 komt een spinsteen van grijs steengoed met zoutglazuur, versierd met drie groefjes. Spinsteenen zijn voorzien van een konisch gat waardoor ze op een stok konden worden geschoven. Het steentje fungeert dan als vliegwiel. Het spinnen van wol, waarbij een spinstok met spinsteen werd gebruikt is een van de oudste methoden.

Uit de afvalkuil kwam ook een natuurstenen knikker.

Een haakvormige messing beugel die eindigt in een knop komt uit vondstcomplex 50-11. Eén van de twee bevestigingsogen is afgebroken.

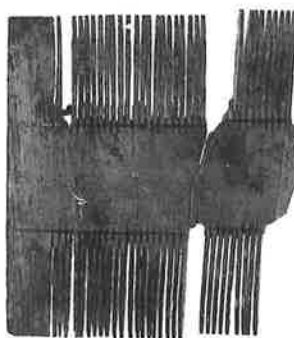
Uit vondstcomplex 50-10 komt een grijze steengoed knikker met minieme glazuurplekjes. Het zijn de resten van een weggesleten glazuurlaag. Uit dezelfde put komt een brilleglas met een fragment van een hoornen montuur en een 4 cm breed fragment van een ivoren kam. Van aardewerk is een miniatuur ploischoteltje, uitgevoerd in witbakkende klei. Het meet 6,5 cm in doorsnee. Waarschijnlijk is het een zogenaamd biscuit, een eenmaal gebakken voorwerp dat nog niet van een glazuur is voorzien en nog niet voor de tweede maal is gebakken.

Handveger van heide. lengte 35 cm.

Spinsteentje, steengoed met zoutglazuur. doorsnede 2,5 cm.

Kam, ivoor. breedte 4 cm.

Zijden bandje. lengte 51 cm.; breedte 1,2 cm.

Conclusie

In een huishouden uit de late middeleeuwen kan men voor de keukenuitrusting en het tafelgerei voorwerpen van verschillende materiaalsoorten verwachten. In volgorde van toenemende kostbaarheid zijn dit: hout, ceramiek, geel- en rood koper, glas, tin, en zilver. In dit rijtje laten we voorwerpen van ijzer, been, ivoor, textiel en leer voor het gemak buiten beschouwing. In de Deventer vondstcomplexen komt alleen aardewerk en glas voor en in 54-189 één tinnen bord. De redenen waarom in archeologische vondstcomplexen vaak hout, tin, koper en zilver ontbreken zijn de volgende. Hout kon als brandstof gebruikt worden en de metalen kwamen voor omsmelting in aanmerking. Van hout kan men onder andere aantreffen: borden, lepels, vijzels en (drink)kommen. Van tin onder andere borden, lepels, pispotten, mosterd-potten, zoutvaten, drink- of schenkkannen of deksels daarvan. In het zilver ontbreken de zoutvaten omdat zout zilver aantast. Voorwerpen van koper horen meer in de keuken thuis. Van al deze voorwerpen zijn op de lepels na equivalenten te vinden in het aardewerk. Borden of schotels aanvankelijk in rood en wit aardewerk, later in de majolica, faïence en porselein. Drink- en schenkkannen zijn vooral in het steengoed te vinden. Glas is uiteraard ook een geliefde materiaalsoort om uit te drinken.

Een analyse van de economische positie van een laat-middeleeuws huishouden kan men trachten te maken aan de hand van voorwerpen die men in de beerput

terug vindt. Daarnaast kan men aan de hand van archiefonderzoek een analyse van boedelinventarissen maken om de economische waarde van bepaalde materiaalsoorten en voorwerpen daarvan te verkrijgen. Er zijn verschillende problemen bij dit soort interdisciplinair onderzoek. In historisch opzicht vallen vooral de economisch

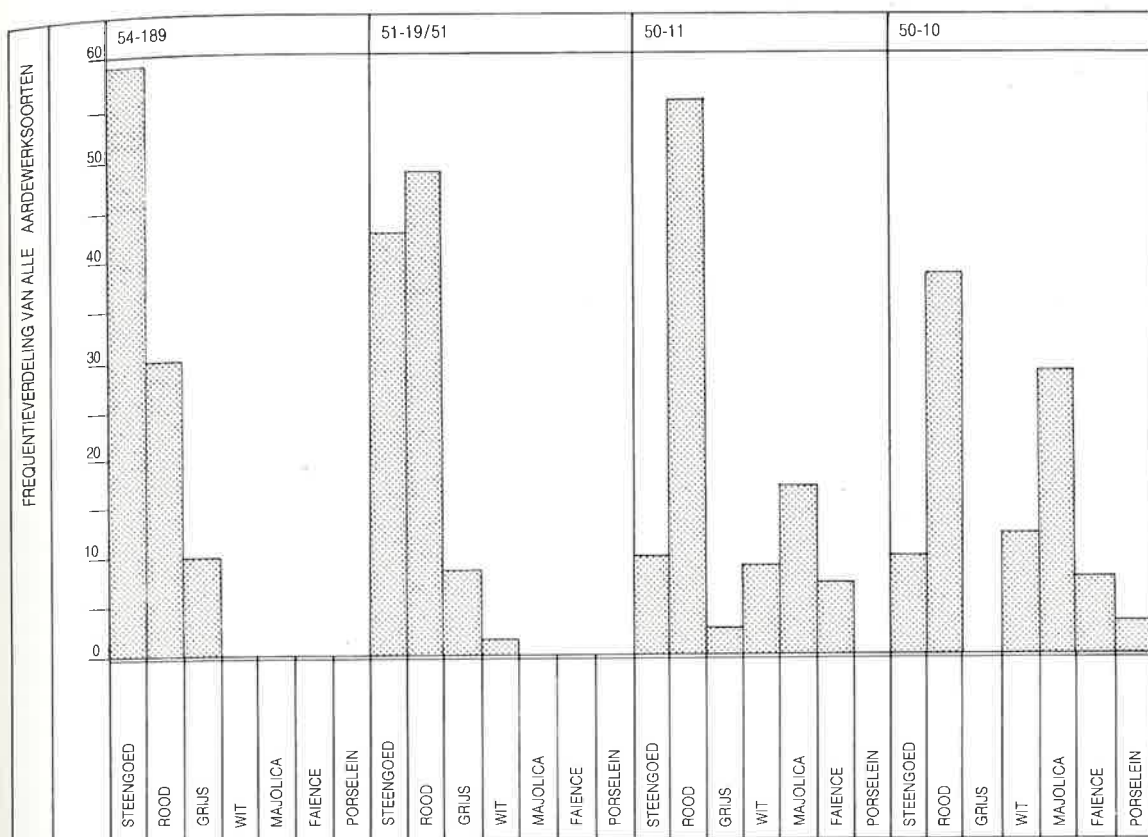
niet-draagkrachtigen uit de boot, omdat zij nauwelijks iets na te laten hadden waardoor geen boedelbeschrijvingen bij overlijden noodzakelijk waren. Bij opgravingen is het bij dit soort onderzoek noodzakelijk om uit te gaan van de inhoud van beerputten. Hebben de armsten binnen een stedelijke samenleving de beschikking over een eigen beerput, delen zij die met anderen of maken zij bij het doen van een behoefte gebruik van stedelijke dan wel andersoortige voorzieningen van algemeen karakter. In dat geval zal het wegwerppatroon van afval verschillen. In de loop der tijd verandert het wegwerppatroon. Van stad tot stad kunnen er belangrijke verschillen zijn op het gebied van sanitaire wetgeving waardoor bijvoorbeeld de Amsterdamse situatie niet met Deventer vergeleken kan worden. Hetzelfde geldt voor de handelsbetrekkingen, waardoor in de ene stad veel voorwerpen uit een bepaald productiecentrum te vinden zijn en in een andere stad maar weinig. Ondanks al deze problemen worden het laatste decennium bij de studie van het gebruik van het laat-middeleeuwse gebruiksvoorwerp de eerste resultaten geboekt.

Amsterdam loopt bij dit soort onderzoek voorop (o.a. Baart 1986). Voor Deventer was het niet mogelijk om archiefonderzoek naar boedelinventarissen te betrekken bij een analyse van de sociaal-economische positie van de beerputgebruikers van het Burseplein.

Bij het onderzoek van de Deventer vondstcomplexen komt men terecht bij de burgerij. De enige verdeling in sociaal-economisch opzicht die wij zullen maken is de volgende: komt het materiaal overeen met het algemene beeld uit een bepaalde tijd? Zo niet, dan zijn er twee mogelijkheden: het is afkomstig van een rijker of een armer huishouden. De

**Procentuele
functie-
verdeling van
tin.**

FREQUENTIEVERDELING DEVENTER TIN-BOEDELS	KANNEN 29,8%	
	BORDEN 64,8%	
	DIVERSEN 5,4%	

Frequentieverdeling van aardewerksoorten in procenten binnen de verschillende vondstcomplexen.

verdeling is dus rijker of armer dan het algemene beeld.

Aan de hand van enkele voorbeelden zullen we nader ingaan op de moeilijkheden die voorkomen bij het indelen van een beerputgebruiker naar een van de drie sociaal-economische klassen zonder voldoende archivalische ondersteuning. Zelfs bij zo'n ondersteuning is het nog moeilijk.

In de Deventer vondstcomplexen zijn vier verschillende perioden behandeld: 1375-1425, 1425-1475, 1500-1700 en 1675-1750. In deze bijna vier eeuwen treden nogal wat veranderingen op. Zo duidt glas in de 14e en 15e eeuw op welstand. In de 16e en 17e eeuw is dit criterium betrekkelijk: dan is het zogenaamde duitse Waldglas bij de hele burgerij aan te treffen en kunnen alleen aantallen iets vertellen over de economische positie van de bezitters. In deze periode betekent het bezit van blank

glas met versiering rijkdom. In de volgende eeuwen verandert deze maatstaf opnieuw: het groene glas is bijna geheel verdwenen en het blanke glas is algemeen goed geworden.

Wijnman (+) schreef in februari 1981 in een rapportje over de Deventer glasvondsten uit de afvalkuilen 51-19, 51-51 (51-50 en 51-53) het volgende: „Het eerste wat opvalt is een aantal gave en bijna gave drinkglazen. Uit de musea en verzamelingen in Europa is wel een groot aantal exemplaren bekend, maar deze zijn in de loop van meer dan honderd jaar door aankoop of schenking verworven. Zeer zelden wordt een gaaf drinkglas uit de tijd van voor de 16e eeuw gevonden. Een enkel glas is al zeldzaam, laat staan meerdere exemplaren. In eerste instantie gingen onze gedachten dan ook uit naar een handelaar in glaswerk; in die tijd - de 15e eeuw - een kramer genaamd. Een

kramer was een handelaar in ongeregeld goed, echter niet te vergelijken met de koopman van nu in ongeregeld goed. Zijn handel varieerde van glas en aardewerk tot messen, kandelaars en ander klein goed. Gebruikte voorwerpen kan men herkennen aan een wat dof geworden glazuur, maar nog meer aan slijtagesporen, die zich aan de onderkant van poten of randen bevinden. De door ons gevonden scherven en gave drinkglazen uit de vier afvalkuilen hadden zeer lichte slijtagesporen aan de bodem. Mogen we hieruit wellicht concluderen, dat de glazen zijn gebruikt en niet uit een overgeschoten winkelvoorraad zijn? Opmerkelijk is ook de overeenkomst van tijd en inhoud van de vier afvalkuilen met glas en steengoed drinkgerei uit de 15e eeuw."

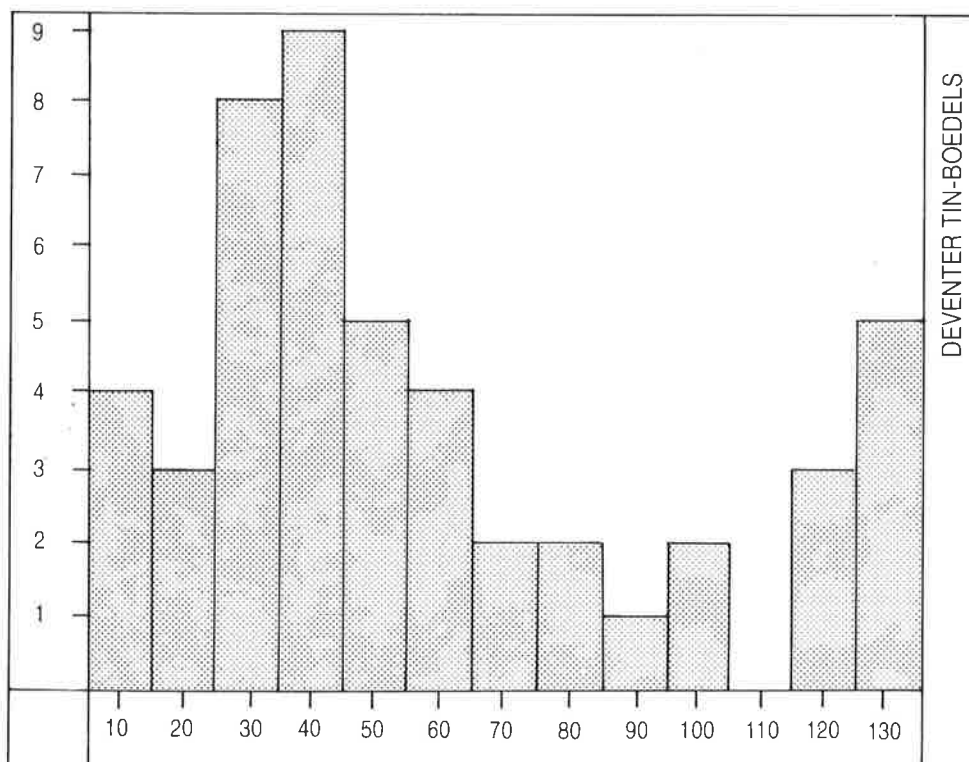
Wijnman wist toen ook al dat scherven van 51-19 pasten aan scherven van 51-51. Zeer fanatiek op zelfs de kleinste glasscherven stond hij er op dat de inhoud van 'glaskuilen' zoveel mogelijk op de zeef ging. Het aantal kleine glasscherfjes uit 51-51 en 51-19 was zeer gering, wat hem de gevolgtrekking ontlokte dat de vloer van de ruimte waarin het glaswerk was gesneuveld niet goed was aangeveegd. Anders zouden er wel meer kleine scherfjes gevonden zijn!

De afvalkuilen 51-50 en 51-53 zijn door ons niet uitputtend onderzocht omdat we er naar streefden een zo groot mogelijke

periode te onderzoeken en niet naar zoveel mogelijk vondsten uit één bepaalde tijd te kijken.

Naast aardewerk komt het glas in de Deventer beerputten voor, echter in kleinere hoeveelheden. Glas uit de vroegste periode, zoals de twee drinkglazen uit put 54-189, komt in beerputten zelden voor. Ook in de kuilen 51-51 en 51-19 treffen we een groot aantal bekens en maigeleins aan. Dit is eveneens bijzonder vanwege de grote hoeveelheid. Meestal ontbreekt dit materiaal of komt slechts spaarzaam voor. In de 14e en 15e eeuw kan men grote percentages aan importen van steengoed aantreffen. Uit de historische bronnen is bekend dat tinnen voorwerpen volop gebruikt worden. De vroegste boedelinventarissen zijn uit de tweede helft van de 15e eeuw. Dubbe (1978) beschrijft het tin uit 48 boedelinventarissen uit die periode van de Deventer burgerij. De beroepen van eigenaren variëren van koopman en goudsmid tot wever, timmerman, bontwerker, schoenmaker en stoeldraaier. De koopmansklasse is moeilijk te beschrijven omdat dit beroep uiteen kan lopen van een eenvoudige kramer tot een groothandelaar die zelfs een deel van de stedelijk cijzen in pacht heeft.

Onderstaande grafiek geeft de verdeling aan van het aantal stuks tin over de 48 boedelinventarissen. Opvallend is dat er

Frequentieverdeling van tin naar aantallen huishoudens.
Op de x-as dient men per groep steeds te lezen „meer dan 10, meer dan 20 etc“.

een grote middengroep (bijna de helft) is die meer dan 30 en minder dan 60 stuks tin in bezit hebben gehad (zie afbeelding). De functie van de voorwerpen is in drie groepen onder te verdelen: kannen, schotels en diverse voorwerpen (zie afbeelding). Dubbe rekent de zoutvaten, kandelaars, kroezen, koppen, bekkens, kamerpotten (slechts 11 stuks!), mosterdpotten en wijwateremmertjes tot de diverse voorwerpen.

Vrijwel alle voorwerpen horen op de tafel thuis. Tin wordt niet gebruikt voor de bereiding van dranken en spijsen. Een blik in de keuken van een rijke familie in het begin van de 16e eeuw toont een grote variatie aan metalen voorwerpen. Met gebruikmaking van bovenstaande achtergrond gegevens kan men pogen een analyse te maken van de inhoud van de vondstcomplexen 54-189 en 51-19/51. In 54-189 zit één tinnen bord.

Waarschijnlijk is dit per ongeluk bij het in de beerput gooien van de er op liggende etensresten uit de handen van de eigenaar geglipt. Het bord kon kennelijk niet meer uit de beerput gevist worden. In deze beerput ontbreken de koekepannen en de vetvangers. De kookpot of grape is wel redelijk vertegenwoordigd. Borden ontbreken. Met de hoeveelheid glas en het grote percentage geïmporteerd steengoed kan men stellen dat dit wel tot het algemene beeld behoorde, maar dat de gebruikers binnen dit algemene beeld niet tot de armsten behoord hebben.

Dezelfde criteria kunnen ook voor 51-19/51 gehanteerd worden. Koekepan en vetvanger zijn ondervertegenwoordigd. Daarentegen telt men maar liefst 19 pispotten. Een groot deel van de kookpotten of grappen is waarschijnlijk nooit voor zijn oorspronkelijke functie gebruikt maar heeft direct gediend als pispot. De kalkaanslag aan de binnenzijde is hiervan een stille getuige. Uit beide afvalkuilen kwam een geweldig grote hoeveelheid glas en drinkbekers of

-kannen van steengoed. Het grootste deel van de keukenuitrusting ontbreekt in feite in dit complex. Baart (1987) maakt voor de 16e eeuw onderscheid in de volgende categorieën glasbezitters: geen of een enkel glas bij de weinig bemiddelde burgers, een middengroep met zowel enige bier- als wijnglazen en een welgestelde groep met meer dan tien glazen.

In vergelijking met 54-189 komt 51-19/51 niet overeen met het algemene beeld. Dit betekent dat de gebruikers tot de rijken uit de burgerij behoord hebben. Niet tot de elite, omdat men bij die hoge klasse vreemde importen verwacht die uitsluitend als statussymbool of pure luxe gebruikt zijn.

Eén moment is de gedachte opgekomen dat hier wellicht sprake zou kunnen zijn van een herberg met mogelijkheid tot overnachtingen, gezien het drinkgerei en de hoeveelheid pispotten. Deze gedachte hebben we laten vallen, omdat in de boedelinventarissen tinnen pispotten vrijwel ontbreken. Een gewoon huishouden kan dus meerdere aardewerk pispotten hebben. Een aardewerk pispot gaat niet al te lang mee. De urine vormt een kalkaanslag in de pot. Blijft men de pot gebruiken, dan zal dit op den duur met een onaangename geur vergezeld gaan. Dit is waarschijnlijk de reden waarom men in beerputten vaak complete of bijna complete pispotten aantreft.

Voor de twee jongere vondstcomplexen gelden enkele andere criteria dan die welke toegepast zijn voor de oudere complexen. Beerput 50-11 is ook nog min of meer opgesplitst in vier perioden of lagen die in samenstelling verschillen. Van de lagen zijn geen goede tellingen van aantallen te maken omdat altijd wel enkele scherven uit de ene laag aan die van een andere passen. Scherven uit laag 4 passen echter niet aan die uit laag 2 en scherven uit laag 3 niet aan die uit laag 1.

GRONINGEN VONDSTCOMPLEX 1 (1550-1665)	ROOD 65,9%	
	GRIJS 4,5%	
	MAJOLICA 4,5%	
	FAIENCE 2,3%	
	STEENGOED 9,1%	
	WIT 13,6%	

	ROOD 26,5%	GRONINGEN VONDSTCOMPLEX 2 (1640-1800)
	ENGELS 1,0%	
	PORCELEIN 26,5%	
	MAJOLICA 1,0%	
	FAIENCE 25,5%	
	STEENGOED 6,1%	
	WIT 13,3%	

NIJMEGEN VONDSTCOMPLEX 1	ROOD 47,0%	
	MAJOLICA 3,3%	
	FAIENCE 25,4%	
	PORCELEIN 1,1%	
	STEENGOED 15,5%	
	WIT 7,7%	

	ROOD 21,0%	NIJMEGEN VONDSTCOMPLEX 2
	ENGELS 42,5%	
	PORCELEIN 17,6%	
	FAIENCE 12,7%	
	STEENGOED 2,1%	
	WIT 4,1%	

DEVENTER VONDSTCOMPLEX 54-189	ROOD 30,3%	
	GRIJS 10,1%	
	STEENGOED 59,6%	

	ROOD 48,9%	DEVENTER VONDSTCOMPLEX 51-19/51
	GRIJS 8,0%	
	STEENGOED 42,0%	
	WIT 1,1%	

DEVENTER VONDSTCOMPLEX 50-11	ROOD 53,8%	
	MAJOLICA 7,7%	
	FAIENCE 16,7%	
	GRIJS 2,1%	
	STEENGOED 10,3%	
	WIT 9,4%	

	ROOD 38,5%	DEVENTER VONDSTCOMPLEX 50-10
	PORCELEIN 2,4%	
	MAJOLICA 8,3%	
	FAIENCE 29,6%	
	STEENGOED 10,1%	
	WIT 11,2%	

AMSTERDAM VONDSTCOMPLEX 1 (1708-1730)	ROOD 26,6%	
	PORCELEIN 31,2%	
	MAJOLICA 7,1%	
	FAIENCE 29,3%	
	STEENGOED 3,5%	
	WIT 2,3%	

Frequentie verdeling van aardewerk- soorten in procenten

We kunnen dus moeilijk op de economische positie van de gebruikers ingaan, temeer daar laag 4 voorwerpen uit de gehele 16e eeuw bevat.

In de oudste laag zijn geen duidelijke aanwijzingen te vinden voor een begin voor 1500. Eén pispot (R-pis-1) heeft een vorm die in het midden van de 15e eeuw ook voorkomt en een trechterbeker (S1-tre-1) komt zelfs al een eeuw eerder voor, maar kan nog qua type in de 16e eeuw verschijnen.

De vroegst herkenbare vormen uit het begin van de 16e eeuw zijn scherven van twee Baardmankannen. Vormen uit de eerste helft van de 16e eeuw zijn ook vertegenwoordigd door onder andere een Baardmankan uit Keulen. Uit de tweede helft van de 16e eeuw stammen eveneens importen uit Keulen, maar dan van wit aardewerk, de zogenaamde Hafnerware. Polychrome majolica uit het einde van de eeuw ontbreekt. In het roodbakken zijn de vormen alle 16e eeuw. Het kantype R-kan-1 valt tot in de eerste helft van de 17e eeuw te dateren.

De totale hoeveelheid aardewerk uit de 16e eeuw lijkt aan de lage kant. Misschien is in deze tijd de beerkelder één of meerdere malen geleegd.

Van het glas zijn zeker vijf stuks 16e-eeuws, waaronder twee berkemeiers en een koolstronk. Een analyse van de welstand van de 16e-eeuwse gebruikers zou over meerdere generaties uitgesplitst moeten worden. Wat aantallen van importen van aardewerk en glas betreft lijkt het op het algemene beeld.

Ten opzichte van de 16e eeuw zijn de aantallen uit de eerste helft van de 17e eeuw (laag 3) groter. Opvallend is echter het totale gemis aan polychroom versierde majolica. Ook de glasvondsten zijn schaars. In het faience raken de platte borden in zwang, die waarschijnlijk als eetbord dienst gedaan hebben. Dit gebruik

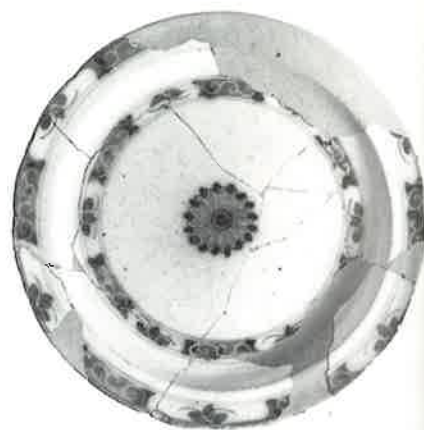
behoort dus eveneens tot het algemene beeld en niet alleen tot de rijkere laag. Ook de vondsten uit de eerste helft van de 17e eeuw wijken niet af van het algemene beeld. Bij de datering in de eerste helft van de 17e eeuw moet ook nog opgemerkt worden, dat de vondsten voornamelijk uit het tweede kwart afkomstig zijn.

De lagen 2 en 1 hebben een respectievelijke datering in de tweede helft van de 17e eeuw en in het laatste kwart. In feite zijn de vondsten uit laag 1 aan de laatste gebruikers toe te wijzen. Ook bij de twee jongste lagen blijven we bij de gewone burger.

De gebruikers van beerkelder 50-10 hebben op grond van de glasvondsten niet direct een voorkeur gehad voor wijn of bier. De verhouding in het glaswerk is ongeveer 1:1 met 45 glazen. De wijnglazen behoren tot het eenvoudige soort. Het aandeel Chinees porselein is laag. Baart (1986) stelt dat in Amsterdam zelfs in de arme lagen van de bevolking porseleinen theekopjes te vinden waren. Op grond van de beschrijvingen van boedelinventarissen uit Amsterdam zou men uit het aandeel porselein kunnen opmaken dat men hier te doen heeft met een zeer arm deel van de bevolking. Zo'n conclusie zou echter aan persoonlijke voorkeur en regionale verschillen in importen voorbij gaan. Amsterdam was immers het grote importcentrum van Chinees porselein, maar tegelijkertijd de grote doorvoerhaven naar de West-Europese elite. Bij de gewone burgerij in Amsterdam zijn van de gehele vormenrijkdom in porselein slechts theekopjes, schoteltjes en kommen terug te vinden. De duurdere stukken treft men er niet aan.

Het rood vormt met 38,5 % nog een groot aandeel in de ceramiek. De import aan steengoed, voornamelijk Westerwald, met zijn rijke versiering, duidt niet op arme gebruikers wanneer we dit vergelijken met het onversierde Westerwald uit de Amsterdamse Oostenburgermiddenstraat.

In verhouding tot het porselein is er een zeer grote hoeveelheid beschilderde faience. Het aantal borden, waarvan verschillende een gelijke decoratie hebben, duidt op gebruik als serviesgoed en niet als (wand)decoratie. Bij een definiëring van de klasse van de gebruikers van deze beerkelder stuit men vanzelf op problemen. Enerzijds ontbreken er historische gegevens uit boedelinventarissen over de economische waarde van gebruiksartikelen uit deze tijd in Deventer, anderzijds kan men de

vergelijking met gelijktijdige vondstcomplexen uit Amsterdam niet maken.

Vergelijking met de inhoud uit de latere periode van beerput 50-11 plaatst de gebruikers van beerkelder 50-10 in een sociaal-economisch gelijke positie. De inhoud komt overeen met het algemene beeld. Opvallend is dat deze conclusie afwijkt van het onderzoek naar het botmateriaal.

Deze toewijzing vindt echter plaats met te weinig goede gegevens. Een analyse van alle beerputinhouden van het Burseplein tezamen met onderzoek naar boedelinventarissen in het Deventer archief zou objectievere criteria leveren voor een sociaal-economische analyse van de gebruikers van beerputten.

In de Deventer complexen is ook te zien dat binnen het steengoed in de loop der tijd een verschuiving in herkomst optreedt van Siegburg naar Keulen en tenslotte Westerwald. Dit komt overeen met het algemene beeld in Nederland, dat een verschuiving laat zien van Siegburg en Langerwehe naar Raeren en Aken, Keulen en Frechen en tenslotte Westerwald. Ook nemen de importen aan steengoed in de loop der tijd af.

Witbakken aardewerk wordt door ons onder de importen gerekend, hoewel zeker in latere tijd witbakken klei geïmporteerd werd en hiervan in Nederlandse ateliers voorwerpen werden vervaardigd. Op dit moment is de kennis van het witbakken goed nog te gering om van alle voorwerpen hun herkomstgebied te bepalen.

Nederrijns rood, dat voor een deel goed herkenbaar is (de bordjes) en voor een ander deel niet, wordt gerekend tot het roodbakken aardewerk. In feite is het herkomstgebied van Nederrijns rood niet verder van Deventer verwijderd dan de

productiecentra van Bergen op Zooms aardewerk.

Met de overgang naar de 17e eeuw verschijnt in het Deventer materiaal de majolica en vervolgens het porselein en de faience. De jongste beerkelder is gebruikt tot het midden van de 18e eeuw, zodat we in Deventer net de opkomst van het Engels aardewerk missen. Er zijn in Nederland weinig beschrijving van laat-middeleeuwse vondstcomplexen.

Vergelijking met het materiaal van andere steden is daardoor zeer moeilijk. Dit blijkt uit de volgende voorbeelden, die tevens de enig mogelijke zijn.

De beide jongste vondstcomplexen zijn (zonder daaraan vergaande conclusies te verbinden) te vergelijken met beerputinhouden uit de volgende steden: Amsterdam (1708-1730), Groningen I (1590-1665) en Groningen II (1640-1800), Nijmegen I (1575-1735) en Nijmegen II (1760-1840). Nijmegen II hebben we in de reeks van diagrammen over de procentuele verhoudingen in materiaalsoorten opgenomen om de opkomst van Engels aardewerk te laten zien. We hadden hiervoor ook andere Amsterdamse complexen uit de Oostenburgermiddenstraat kunnen kiezen (Baart 1986).

We zien dat de vondstcomplexen Deventer 50-10 (1675-1750) en Nijmegen I (1575-1735) wat de verhouding van materiaalsoorten betreft aardig met elkaar overeenkomen, maar dat de datering van Nijmegen een eeuw eerder ligt. Hetzelfde geldt in feite voor Deventer 50-11 en Nijmegen I, maar nu is Deventer driekwart eeuw vroeger. Groningen I valt geheel binnen de tijdsspanne van Deventer 50-11. Aan Groningen I kunnen we zien dat er nog maar weinig faience in gebruik was. De faience in Deventer 50-11 dateert voornamelijk van na 1640. Amsterdam is

in tijd het best te vergelijken met Deventer 50-10. Zonder nadere historische gegevens over Deventer boedelinventarissen is het niet verantwoord om deze complexen te vergelijken, hoewel ze zich daar in archeologisch opzicht uitstekend voor lenen.

Onze conclusie is derhalve dat de analyse van laat-middeleeuws aardewerk nog in haar kinderschoenen staat. Goede beschrijvingen van beerputinhouden waarbij men tevens een typologische reeks van aardewerk opzet, zijn dringend nodig. Dit geldt zowel in kwalitatief als kwantitatief opzicht. Daarnaast is er voor elke stad een analyse van boedelinventarissen nodig en zo mogelijk een historisch geografische reconstructie van het opgravingsterrein waar de beerputvondsten gedaan zijn. Moge de beschrijving van de Deventer vondstcomplexen een aanzet in die richting vormen.

LITERATUUR

- Baart, J. e.a. (1977). *Opgravingen Amsterdam. 20 Jaar Stadskernonderzoek*. Haarlem.
- Baart, J.M. (1972). De potten en pannen van de wacht. in: *Vondsten onder de St. Olofskapel* (ed. H.H. van Regteren Altena). Amsterdam. pp. 13-21.
- Baart, J. e.a. (1977). *Opgravingen in Amsterdam. 20 Jaar stadskernonderzoek*. Haarlem.
- Baart, J.M., W. Krook en A.C. Lagerweij (1986). *Opgravingen aan de Oostenburgermiddenstraat*. in: *Het Amsterdamse industriegebied Oostenburg* (ed. J.B. Kist e.a.). Utrecht. pp. 83-114.
- Baart, J.M., (1987). Materiële cultuur in de late 16e eeuw: het milieu van een rijke molenaarsweduwe. in: *Huisraad van een molenaarsweduwe. Gebruiksvoorwerpen uit een 16e eeuwse boedelinventaris*. Amsterdam. pp. 93-103.
- Baumgartner, E. (1987). *Glas des späten Mittelalters. Die Sammlung Karl Amendt*. Düsseldorf.
- Baumgartner, E. en I. Krueger (1988). *Phönix aus Sand und Asche. Glas des Mittelalters*. München.
- Beckmann, B. (1975). Die Scherbenhügel in der Siegburger Aulasse I. Die Formen der Keramik von ihren Anfängen bis zum Beginn der sogenannten Blütezeit (Perioden 1 bis 4). in: *Rheinische Ausgrabungen* (16). Bonn.
- Bruijn, A. (1979). Pottersvuren langs de Vecht. Aardewerk rond 1400 uit Utrecht. in: *Rotterdam Papers III*. (Rotterdam).
- Carmiggelt, A. e.a. (1987). *Uitgeput huisraad. Twee Groningse beerputten in historisch-archeologisch perspectief*. Groningen.
- Dam, J.D. van (1982). Geleyersgoet en Hollands porceleyn. Ontwikkelingen in de vaderlandse aardewerkindustrie 1560-1660. in: *Mededelingenblad Nederlandse vereniging van vrienden van de ceramiek* (deel 108).
- Dubbe, B. (1978). *Tin en Tinnegieters in Nederland*. Lochem.
- Gelder, H.E. van, en B. Jansen (1969). *Glas in Nederlandse musea*. Bussum.
- Groeneweg G.C., V. Vandenbulcke en L.J. Weijs. (1985). Bergen op Zooms aardewerk rond 1500. in: *Westerheem* (34). pp. 11-24.
- Hellebrandt, H. (1977). *Steinzeug aus dem Raereiner Raum*. Aachen.
- Henkes, H.E. (1973). Glasvondsten afkomstig van het kasteel 'Valckensteyn' te Poortugaal. in: *Holland* (5) pp. 11-24.
- Janssen, H.L. (1983). Het middeleeuws aardewerk: ca. 1200 - ca. 1550. in: *Van Bos tot Stad. Opgravingen in 's-Hertogenbosch* (ed. H.L. Janssen). 's-Hertogenbosch. pp. 188-228.
- Janssen, H.L. (1983a). Later medieval pottery in the Netherlands. in: *Ceramics and Trade* (ed. P. Davey en R. Hodges). Sheffield. pp. 121-191.
- Korf, Dingeman (1981). *Nederlandse majolica*. Bussum.
- Lunsingh Scheurleer, D.F. (1981). Het Chinees porselein in de collectie Frits Lugt, Stichting Custodia, 121 Rue de Lille, Parijs. in: *Mededelingenblad Nederlandse vereniging van vrienden van de ceramiek* (deel 103/104).
- Reineking-von Bock, G. (1976). Steinzeug. in: *Kataloge des Kunstgewerbemuseums Köln*. Band IV. Köln.
- Sarfati, H. (1979). Münzschatzgefäße in den Niederlanden, I: Die Periode 1190-1566. in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* (jaargang 29). pp. 491-526.
- Thijssen, J.R.A.M. e.a. (1981). *Van huisvuil tot museumstuk. Vondsten uit een afvalput aan de Nonnenstraat*. Nijmegen.
- Thijssen, J.R.A.M. e.a. (1984). *Een burgerfamilie in de Smidstraat 1760-1840*. Nijmegen.
- Wijnman, H.F. (1983). Een Nijmeegse afvalkuil. in: *Westerheem* (32). pp. 224-235.

Glissen: links
en rechts rund;
midden paard.

**Zeeafresidu van
botresten.** Het
uitzoeken kost
veel tijd.

Frits Laarman

HET BOTMATERIAAL

— Bot en gewei.
Eindprodukten
en
halfabrikaten.

Het botmateriaal van deze vier vondstcomplexen uit Deventer bestaat uit ongeveer 17 kg bot, onderverdeeld in ca 500 stuks bot van zoogdieren en ca 1900 stuks bot van vogels en vissen. Tabel 1 geeft een overzicht van de samenstelling per vondstcomplex.

Middeleeuws
soeppakket
(rundvlees).

DE ZOOGDIEREN

Als we zoogdierbotten uit stadskernonderzoek bestuderen, moeten we ons een aantal zaken goed realiseren:

1. Waar werd het dier geslacht? Thuis of bij de slager?
2. Indien er geen huisslacht heeft plaats gevonden: in welke brokken werd het vlees dan aangevoerd?
3. Hebben we te doen met slachtafval, keukenaafval of consumptieafval?

ad 1 Indien een dier thuis geslacht werd, verwacht men ook slachtafval in de beerput: kop, hoornpitten en onderpoten. De kop werd vroeger ook los verkocht voor het kopvlees, de hersenen en de tong; dus

Tabel 1.
Diersoorten en
aantallen van
de vier
vondstcomplexen

VONDSTNR DATERING	54-189 1375-1425	51-19/51 1425-1475	50-11 1500-1700	50-10 1675- 1750	
SOORT	TOTAAL				
rund	22	50	29	104	205
varken	5	35	11	24	75
schaap/geit	1	3	14	42	60
paard	-	12	-	-	12
hond	-	3	-	-	3
kat	7	88	-	13	108
haas	-	-	1	17	18
konijn	-	-	-	1	1
zwarte rat	-	2	-	-	2
indet zoogdier	3	42	-	24	69
kip	3	148	20	27	198
gans	1	3	1	9	14
eend	1	-	-	7	8
kalkoen	-	-	1	8	9
duif	-	-	1	17	18
snip	-	-	-	1	1
kauw	-	4	-	-	4
steenuil	-	2	-	-	2
kabeljauw	2	16	7	1	26
schelvis	-	-	-	1	1
wijting	-	5	-	-	5
platvis	-	1	-	-	1
paling	-	205	-	-	205
snoek	-	-	1	-	1
cypriniden, baars, stekelbaars	-	1403	-	-	1403

aanwezigheid van de kop wijst niet altijd op huisslacht.

Gelet op de voorkomende skeletdelen zijn er aanwijzingen dat bij de laatste put (50-10) de huisslacht is opgehouden. In de eerste drie vondstcomplexen zitten nog volop phalangen (kootjes), terwijl ze in de jongste put ontbreken. Hoornpitten komen in geen enkel vondstcomplex voor. Vermoedelijk zijn deze met de huid meegegaan naar de leerlooier.

- ad 2 In vlees dat men bij de slager (uitbener!) koopt, zit vaak geen bot. Als regel kunnen we stellen dat hoe groter het dier is, des te minder kans op bot in een stuk vlees. In deze tijd bijvoorbeeld zit in een stuk rundvlees vrijwel nooit een bot, terwijl in een ribkarbonade (varken) een halve wervel en een rib zit en in een kip nog alle botten behalve de kop en onderpoten. De runderbotten uit put 50-10

bestaan voor een deel uit soepbotten en voor een deel uit complete botten van kalveren. Deze werden nog als bout verkocht, dus inclusief bot, terwijl van volwassen runderen de botten niet meer met het vlees naar de consument gingen.

- ad 3 We moeten ons altijd afvragen wat voor soort afval het is. Of bijvoorbeeld groepen botten ontbreken door het voeren aan honden of het maken van gebruiksvoorwerpen.

Tabel 2 laat de verhoudingen zien tussen de aantallen botten en het gewicht daarvan (uitgedrukt in percentages) van de drie belangrijkste consumptiedieren. Men kan in deze tabel heel duidelijk het verschil in benadering zien van aantallen en gewichten. Aangezien men iets wil weten over de vleesconsumptie vormt het gewichtspercentage de belangrijkste indicatie, aangezien het botgewicht en het vleesgewicht een directe relatie hebben.

In tabel 2 kunnen we verder zien dat het rund in de loop der tijd iets inleverde aan schaap/geit terwijl het varken constant bleef. Bij deze benadering op het niveau van de vondstcomplexen moeten we echter ook rekening houden met de persoonlijke voorkeur van de gebruikers. Het algemene beeld in Nederland is dat het rund overal het belangrijkste consumptiedier was; in het westen was schaap/geit tweede, gevolgd door het varken. In het oosten en noordoosten was het varken tweede en schaap/geit derde (Spitzers 1988). Dit verschil werd voornamelijk veroorzaakt door milieu omstandigheden. Door de eeuwen heen bleven deze verhoudingen aardig constant en pas in de 19e eeuw ging het varken domineren (IJzereef en Laarman 1986). Indien we door middel van een recent onderzoek zouden nagaan welke botten van deze drie consumptiedieren in onze tijd worden afgekluisd en weggegooid, zouden we als niet-vegetariërs tot de conclusie komen dat deze botten voor meer dan de helft uit varkensbotten bestaan.

Van de overige zoogdieren zijn paard, hond, kat en zwarte rat niet geconsumeerd. Slacht- en snijsporen ontbreken op deze botten. Konijn en haas zijn wel gegeten en wijzen op een redelijke welstand (Burema 1953).

Reinier Covijn. Keukeninterieur. 17e eeuw. De keukenmeid gebruikt een gesteelde kom met schenklip om eierstruif uit te gieten over een op speciale wijze ingekerfde vis die tot de kabeljauwachtigen behoort. De tinnen schaal waarop de vis ligt, staat op een test. Daarnaast staat een lage grappe van het type R-gra-12b met daarop een majolica plooi-schotel. Het omgekeerde bord is eveneens een majolica schotel, waarschijnlijk van het type M-bor-3. Dordrechts Museum.

Ulna, tibia's, femur en schedel van de zwarte rat.

VONDSTCOMPLEX	DATERING	RUND		VARKEN		SCHAAP/GEIT	
		%n	%kg	%n	%kg	%n	%kg
54-189	1375-1425	79	84	18	16	3	-
51-19/51	1425-1475	57	85	40	14	3	1
50-11	1500-1700	54	74	20	19	26	7
50-10	1675-1750	61	73	14	17	25	10

Tabel 2.

DE VOGELS

Tabel 1 laat zien welke vogels in welk complex aanwezig zijn. Kauw en steenuil zijn niet gegeten. Kauwtjes werden in de late middeleeuwen 'en ook nu nog tam gemaakt en in kooitjes gehouden. Steenuilen zijn in steden geen zeldzame verschijning. Ze komen met name als broedvogel voor in bijvoorbeeld kerken. Bij het onderzoek van alle vogelbotten van het Burseplein is gekeken naar de relatie tussen de belangrijkste consumptievogels kip, gans en eend (IJzereef en Laarman 1986). Tabel 3 laat hiervan de resultaten zien.

De vier onderzochte vondstcomplexen volgen tabel 3 redelijk. Er is dus geen aanleiding om op grond van de verhouding tussen kip, gans en eend iets te zeggen over de welstand van de gebruikers van de verschillende beerputten.

Het vierde vondstcomplex (50-10) valt echter wel op door zijn verscheidenheid aan vogelsoorten. Op grond hiervan zijn de gebruikers tot de betere stand te rekenen. Opvallend zijn ook de 14 duiveschedels die getuigen van een copieuze maaltijd (zie afbeelding). De resten van deze duiven, die getuige de schedels thuis geslacht zijn, zijn na de maaltijd waarschijnlijk aan de honden gevoerd, waarbij alle bot verloren gaat.

Kabeljauw-wervels.

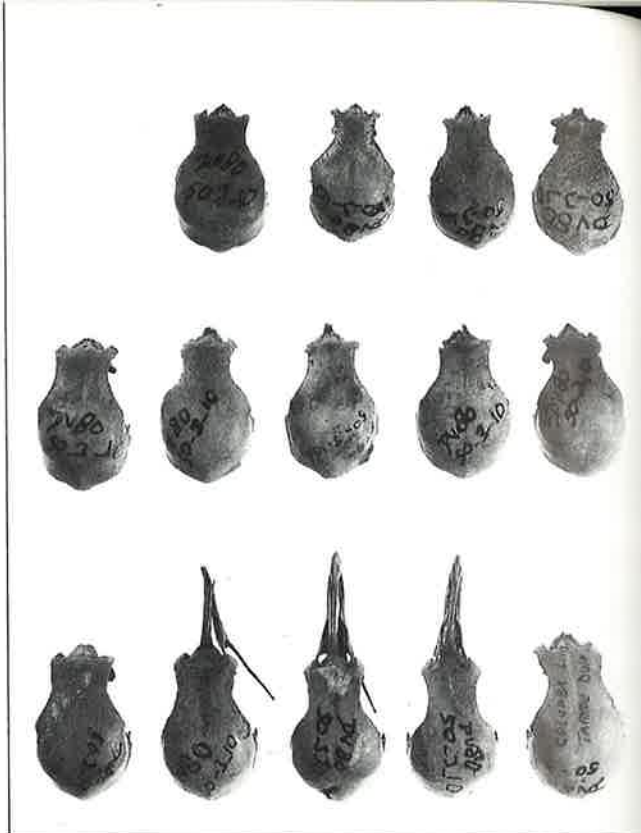
DE VISSEN

Van slechts één van de vier vondstcomplexen was een zeefmonster beschikbaar, waardoor vergelijkend onderzoek niet mogelijk is. Zo'n zeefmonster vergt enorm veel tijd aan onderzoek.

Het betreffende zeefmonster uit afvalkuil 51-19 bevatte zeer veel visresten. Van deze resten zijn de wervels gesorteerd en geteld. Tabel 4 plaatst deze gegevens in een groter geheel, waarbij de stekelbaars als niet-geconsumeerd buiten beschouwing blijft (IJzereef en Laarman 1986).

Een van de tabellen laat zien hoe de consumptie van zeevis toeneemt door de tijd, wat verband houdt met betere conserveringstechnieken en de mogelijkheid de vis sneller over grotere afstanden te vervoeren. Dit is een landelijk beeld, hetgeen ook blijkt uit andere nog niet gepubliceerde onderzoeken uit Dordrecht en Amsterdam.

Van de overige vondstcomplexen zijn

Veertien duiveschedels.

alleen visresten met de hand verzameld; dit houdt in dat alleen grotere botten van grotere soorten gevonden werden, bijvoorbeeld kabeljauw, steur en snoek. Kabeljauw werd in alle vondstcomplexen aangetroffen, voor de 15e eeuw voornamelijk in de vorm van stokvis. Afbeelding 9 laat zien hoe dit beuken met een stok en drogen van de kabeljauw zijn sporen achter laat op de wervels. Het ontbreken van zalm en steur (beide zeer gewaardeerde luxe consumptievissen) wijst er op dat de sociale bovenlaag van Deventer niet aan het Burseplein woonde. De vangstrechten van deze soorten was vrijwel altijd aan adel en geestelijkheid voorbehouden.

CONCLUSIE

Dit bescheiden onderzoek van vier vondstcomplexen leert, dat het moeilijk is om de betekenis van zo'n botcomplex in te schatten. Het is niet te zeggen hoeveel vlees van welke dieren men in een bepaalde periode at. Wel krijgen we inzicht in de soorten die ter dis kwamen, hetgeen een indicatie voor welstand zou kunnen zijn.

De vissen zijn waarschijnlijk voor de vleesconsumptie veel belangrijker geweest dan dit onderzoek doet vermoeden. Vele soorten kunnen immers alleen maar aan de hand van zeefmonsters terug gevonden worden. Ontbreken de zeefmonsters, dan ontbreken de soorten ook. Op grond van het grote aantal vogelsoorten zouden we kunnen zeggen dat de gebruikers van beerkelder 50-10

een grotere welstand kenden dan de gebruikers van de andere vondstcomplexen.

BRONNEN EN LITERATUUR

Burema, L. (1953). *De voeding in Nederland van de Middeleeuwen tot de 20e eeuw*. Amsterdam.

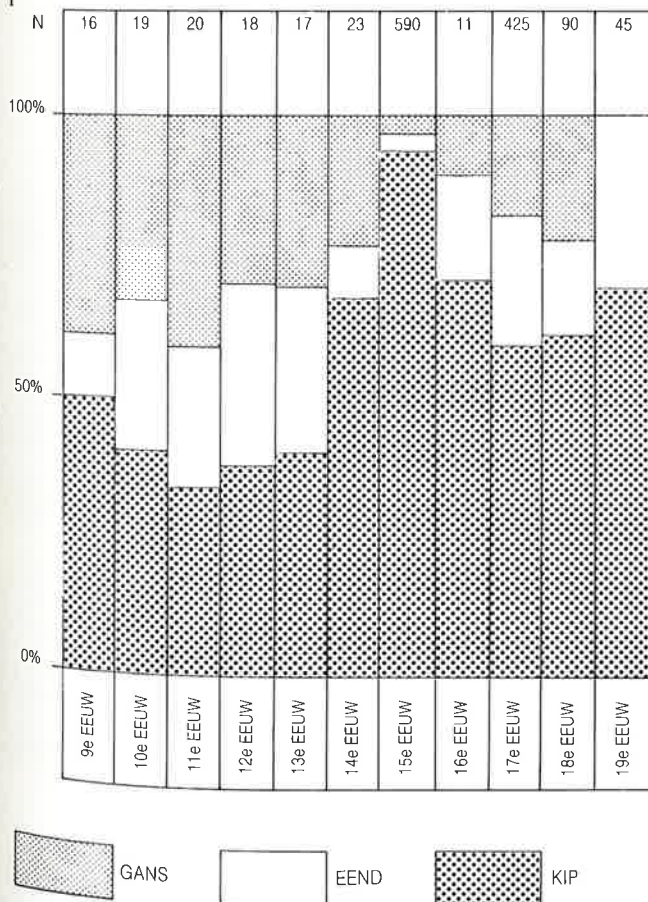
Gelder Ottway, S.M. van. (1976/77). Dierenresten uit de bouwput van de parkeergarage aan de Raamstraat in Groningen. in: *Groningse Volksalmanak*. 1976-77, pp. 183-201.

Spitzers, T.A. (1988). *Karolingisch botmateriaal uit AWN-opgravingen in Deventer*. Scriptie voor het Instituut voor Prae- en Protohistorie Amsterdam (niet gepubliceerd).

Wijngaarden-Bakker, L.H. van. (1980). Heb je wel gehoord van die holle, bolle Gijs. 14e eeuwse dierenresten uit Leiden. in: *Bodemonderzoek in Leiden*, deel 2, pp. 45-52.

IJzereef G.F. en F. Laarman. (1986). The animal remains from Deventer (8th-19th centuries AD). in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 36, pp. 405-447.

Tabel 3
Verhouding in consumptie tussen gans, eend en kip door de tijd heen voor alle vondsten van het Burseplein.

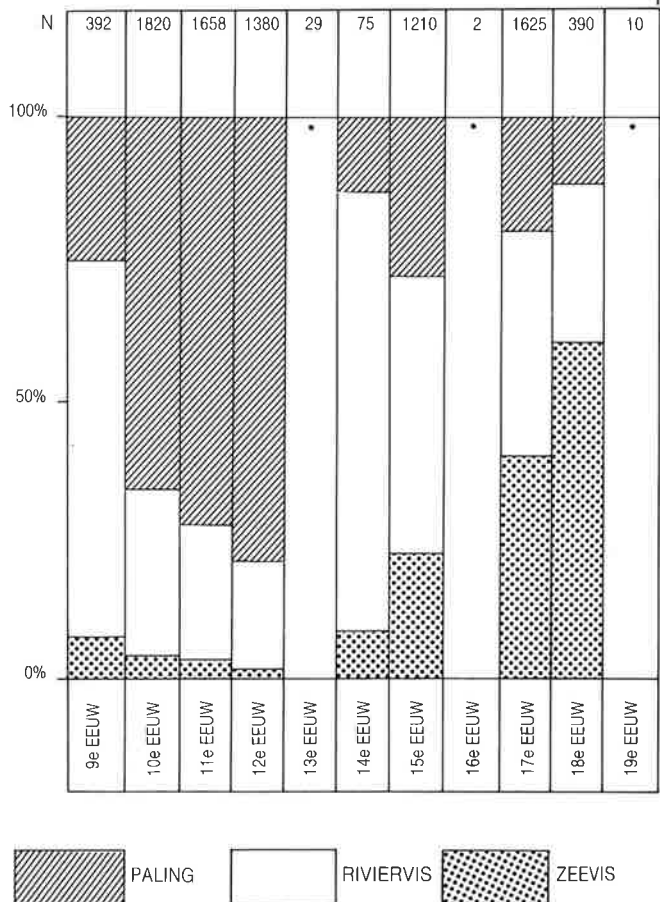

Hollandse School. Monogrammist H.H. 1628.

Naast een aantal vissen is op tafel de nodige huisraad te zien. De vissen links zijn waarschijnlijk haringen, terwijl de grote in het midden tot de kabeljauw-achtigen behoren. In het midden achter staat een roodbakken kan die waarschijnlijk tot het type R-kan-1 of 3 behoort, met daarop een koekepan en een houten deksel. De koekepan zou van het type R-bak-4a of b kunnen zijn. Verschillende voorwerpen zijn van metaal!

Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie

Tabel 4
Verhouding tussen zeevis, riviervis en paling door de tijd heen voor alle vondsten van het Burseplein. Indien per eeuw minder dan 50 wervels geteld zijn, blijft deze eeuw buiten beschouwing.*

Mespilus germanica (5x)

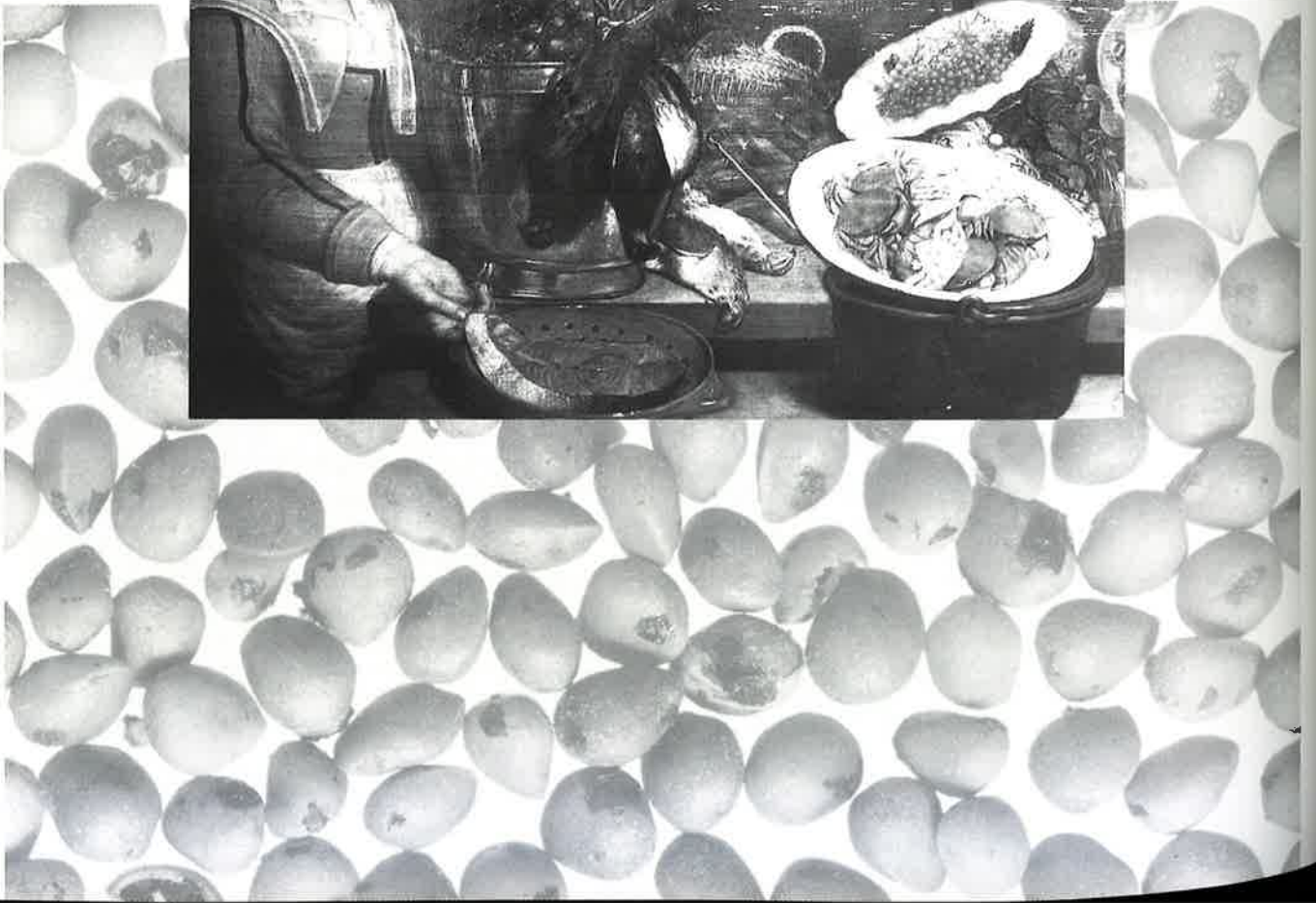
Corylus avellana (3x)

Prunus cerasus (5x)

Ficus carica (11x)

Janneke Buurman

PLANTEN RESTEN

Morus nigra (10x)

Prunus cerasus (5x)

Papaver somniferum (20x)

Juglans regia (1x)

Beerputten vormen over het algemeen de belangrijkste archeologische bron van informatie over het plantaardig voedsel van de middeleeuwse mens. Door de bijzondere omstandigheden in beerputten (hoge concentraties fosfaten, ureum, kalk, vocht, etc.) blijven de onverkoalde plantenresten daarin meestal zeer goed bewaard. Bacteriën krijgen in de van de zuurstof afgesloten, compacte lagen van organisch materiaal (faecaliën) geen kans deze resten af te breken.

De afgebeelde zaden zijn afkomstig van een opgraving in Kampen (Kok-1987). Foto: J. Pauptit, I.P.L.

Kenmerkend voor de inhoud van beerputten is de aanwezigheid van grote hoeveelheden plantenresten die het darmkanaal zijn gepasseerd. Dit zijn bijvoorbeeld pitten van bramen, frambozen, vijgen en druiven. Van de moeilijk te verteren wand van de graankorrels ('zemelen') vinden we vaak fragmenten terug, samen met fragmenten van de zaden van verschillende onkruiden die met het graan geoogst zijn, zoals bolderik en korenbloem.

In beerputten kunnen plantaardige resten ook in gemineraliseerde toestand voorkomen (calciumfosfaat).

Ook in afvalkuilen vinden we plantenresten. Hierin is de conserveringstoestand echter heel anders van aard door de grotere doorluchting en de ligging boven de grondwaterstand. Veelal vinden we in afvalkuilen alleen plantenresten in verkoalde toestand. Onder bepaalde omstandigheden kunnen ook resten van de moeilijkst te verteren zaden met de hardste wand bewaard blijven zoals vijg, druif en braam. Bij de opgravingen in Deventer zijn ca. 20 beerputten bemonsterd en een veelvoud daarvan aan afvalkuilen. De intensieve bemonstering ging eerst van start toen de tweede opgravingsput werd aangelegd. Daarom zijn van 50-10 en 50-11 geen monsters. Beerput 50-11 zou vanwege zijn lange gebruiksperiode (2 eeuwen) toch zijn afgefallen. Van beerput 54-189 is geen monster genomen vanwege de gevaarlijke werksituatie. Dat er desondanks wel scherven zijn verzameld is mooi meegenomen, maar had eigenlijk niet gemogen. Resten beide afvalkuilen die wel bemonsterd zijn.

Cornelis Eversdijk. Keukenstuk. 17e eeuw. Op tafel is een overvloed aan heerlijkheden te zien. Vruchten worden vaak op majolica of faience borden of plooischotels afgebeeld zoals deze bessen. Aan dierlijk voedsel herkennen we krab, patrijs en zalm. De zalmmoot ligt in een lekschaal of vergiet. In de metalen emmer is nog een roodbakken papkom te zien met kersen. Stadhuismuseum Zierikzee.

Slechts uit één van de in dit boek behandelde afvalkuilen is een grondmonster genomen dat kon worden onderzocht op het voorkomen van plantaardige resten. Het betreft hier de afvalkuil met vondstnummer 51-2-19, met een datering in het tweede en derde kwart van de 15e eeuw. Het grondmonster is gezeefd met behulp van een serie zeven met maaswijdten 5.0, 1.0, en 0.5 mm. Van iedere fractie werd een deel door Mevr P. Gerritsen onder de stereomicroscop uitgezocht.

plantaardige voedsel dat de gebruikers van deze afvalkuil hebben genuttigd. Op grond van de inhoud aan huishoudelijke voorwerpen wordt deze afvalkuil toegeschreven aan een familie behorend tot de rijke burgerij. Door de slechte conserveringsomstandigheden, waardoor slechts zeer selectief zaden bewaard zijn gebleven, kunnen de gevonden plantenresten hierover geen nadere informatie geven. Zij geven een voor de middeleeuwen zeer algemeen beeld. Er zijn uit deze periode in monsters uit

De resultaten zijn in tabelvorm weergegeven.

GRANEN			
<i>Secale cereale</i>	(rogge)	1439	(v)
<i>Avena sativa</i>	(haver)	719	(v)
<i>Hordeum vulgare</i>	(gerst)	272	(v)
VRUCHTEN			
<i>Ficus carica</i>	(vijg)	19000	(o)
<i>Rubus fruticosus</i>	(braam)	1016	(o)
<i>Vitis vinifera</i>	(druif)	168	(o)
WILDE PLANTEN			
<i>Polygonum lapathifolium</i>	(duizendknoop)	52	(v en o)
<i>Carex serotina</i> type	(zegge)	30	(v)
<i>Chenopodium album</i>	(melganzevoet)	43	(o)
<i>Gramineae</i>	(grassen)	26	(v)
<i>Lamium album</i>	(witte dovenetel)	13	(v)
<i>Galium spec.</i>	(walstro)	13	(o)
<i>Rumex spec.</i>	(zuring)	13	(v)
<i>Rumex acetocella</i>	(schapezuring)	10	(o)
(v = verkoold, o = onverkoold)			

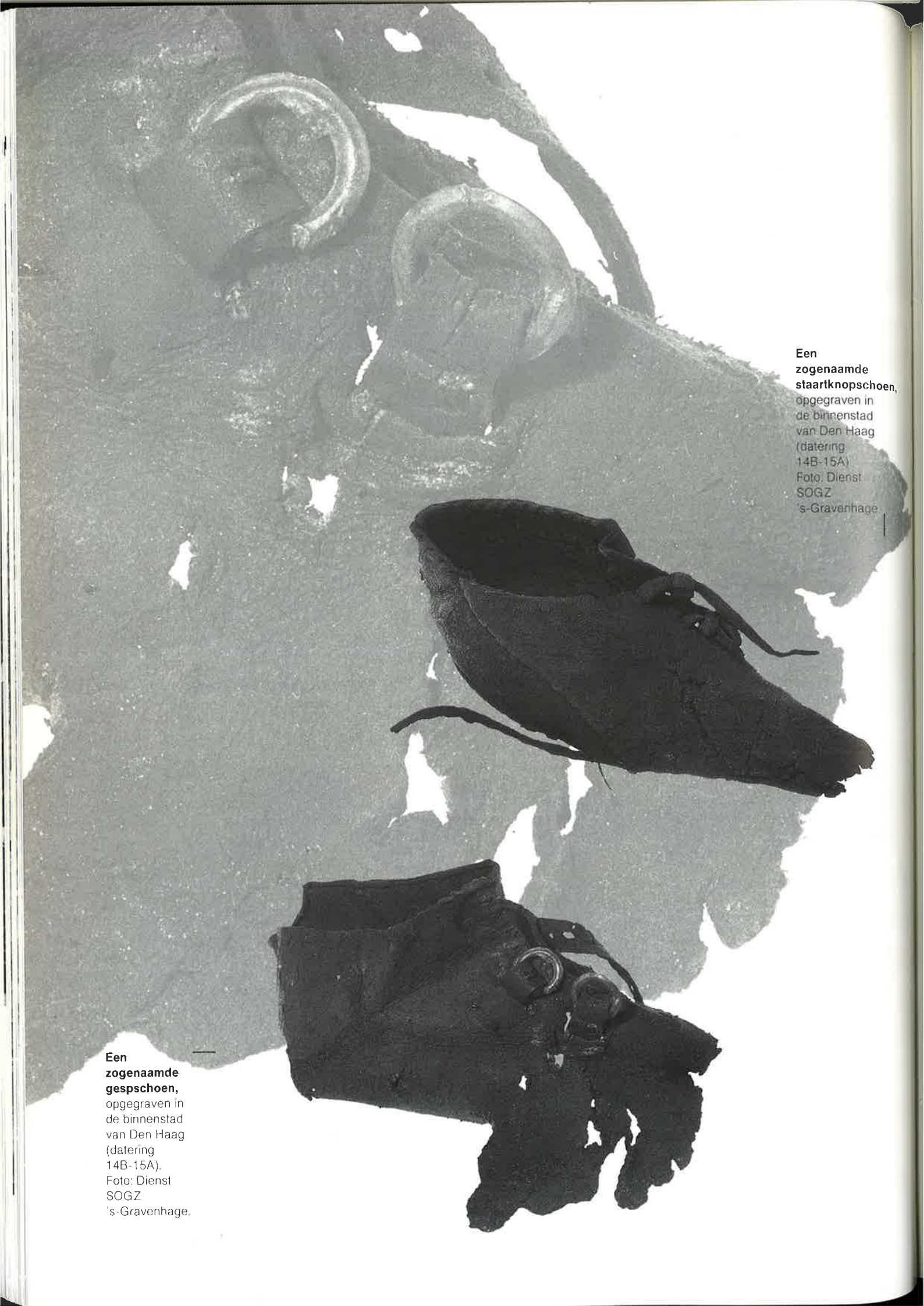
Vitis vinifera (5x)

De afgebeelde zaden zijn afkomstig van een opgraving in Kampen (Kok-1987). Foto: J. Pauptit, I.P.L.

De verkoelde graankorrels van rogge, haver en gerst zijn met het keukenafval in de afvalkuil terecht gekomen. De vijgen zullen in gedroogde vorm zijn aangevoerd vanuit het Middellandse Zeegebied. Een vijg bezit zeer vele pitjes. De grote hoeveelheid vijgepitten zegt dan ook niets over het belang van deze vrucht in het voedselpakket. Vijg wordt zeer algemeen in middeleeuwse monsters uit alle steden gevonden. De druif kan hier eventueel wel gegroeid hebben, maar kan ook als rozijn vanuit zuidelijker streken zijn aangevoerd. Ook de druif is een algemene soort in de middeleeuwen en werd veel geconsumeerd. De inhoud van de afvalkuil is opvallend arm aan soorten en aantal plantenresten. Zij is zeker niet representatief voor het

andere beerputten en afvalkuilen uit Deventer nog vele andere soorten plantenresten gevonden. Dit is af te lezen uit onderstaande tabel, die een overzicht geeft van de tot nu toe gevonden plantenresten in Deventer. Het onderzoek is echter nog lang niet afgerond. Bij het lezen van de tabel moet men bedenken dat de vondsten uit de verschillende perioden verschillend geconserveerd en van verschillende herkomst kunnen zijn. Zo zijn bijvoorbeeld uit sommige perioden (vooral de oudste) slechts verkoelde zaden bewaard gebleven. Daarnaast is vooral uit de jongere perioden onverkoold en gemineraliseerd materiaal aangetroffen. Ook zijn nog niet uit iedere periode dezelfde verschijnselen, zoals beerputten en afvalkuilen onderzocht.

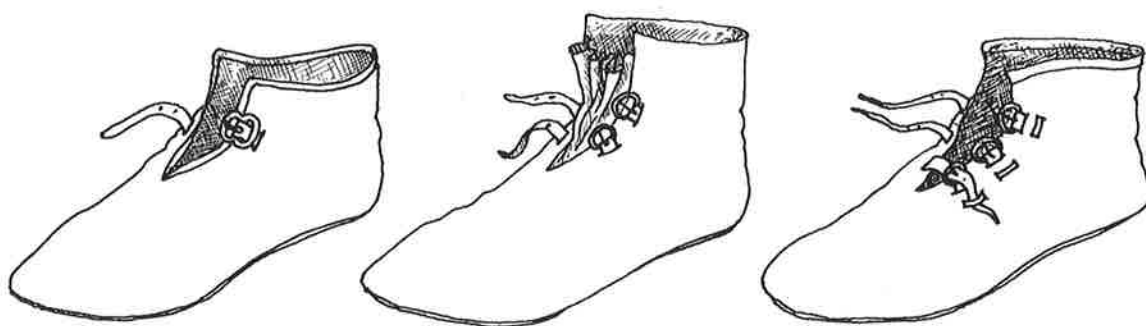
Deventer: —
tabel
van tot nu toe
gevonden
planten met
economisch
belang

Een
zogenaamde
staartknopschoen,
opgegraven in
de binnenstad
van Den Haag
(datering
14B-15A)
Foto: Dienst
SOGZ
's-Gravenhage

Een
zogenaamde
gespschoen,
opgegraven in
de binnenstad
van Den Haag
(datering
14B-15A).
Foto: Dienst
SOGZ
's-Gravenhage.

DEVENTER SCHOEISEL

Leder lijkt zo'n vergankelijk materiaal en die indruk wordt nog versterkt als we bij opgravingen de weke resten tegenkomen van wat eens het schoeisel van onze voorouders was. Toch is het steeds weer een wonder wat er desondanks toch nog aan materiaal en vooral gegevens gered kan worden.

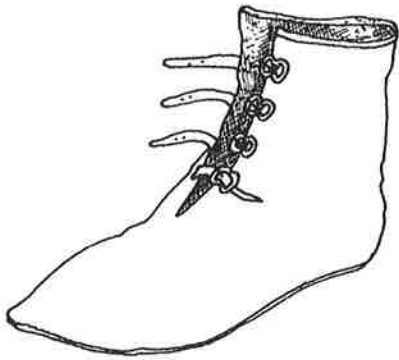
Van de opgravingen aan het Burseplein heeft alleen put 54-189 in voldoende mate leder opgeleverd 'om er over naar huis te schrijven'. Overigens betreft het fragmenten van slechts twee schoentypen; de schoen gesloten met gespjes en de schoen gesloten met zogenaamde staartknoppen. Beide typen zijn te dateren in de 15e eeuw. Vondsten uit die tijd leveren meestal veel meer materiaal en typen op. Ondanks die geringe type-variatie en het kleine aantal schoenen (acht gespschoenen en een staartknopschoen) is de variatie aan gegevens binnen het materiaal groot.

Wat namelijk zelden voorkomt is het feit dat de gespschoenen een volledige modelvariatiereeks vormen. Dat wil het volgende zeggen: er is een schoen met één gesp, maar ook zijn er met twee, drie en vier gespen. De gespen zelf variëren.

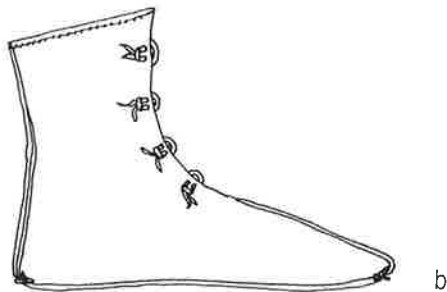
Ook zijn er verschillende afwerkingen van de rand van de instapopening. Nemen we ze één voor één, dan heeft de eerste schoen een gesp van tin. Tinnen gespen hebben praktisch altijd - en zo ook in dit geval - twee ringen. De gesp is betrekkelijk groot, groter dan de vier tinnen gespjes op de vierde schoen. De schoen heeft een laag, halfhoog model en de gehele instapopening is met een randboord afgezet.

De tweede schoen, met twee ijzeren gespen heeft een tweezijdig vastgenaaide tong onder de sluitingsopening. Dit exemplaar heeft geen randafwerking.

De derde schoen heeft drie messing gespen. Achter elke gesp zit een lusje om het gespriempje, dat spits toeloopt, vlak tegen de schoen te houden. De lusjes worden gevormd door een doorgevlochten lederbandje. De randafwerking van de schoen is breder dan normaal.

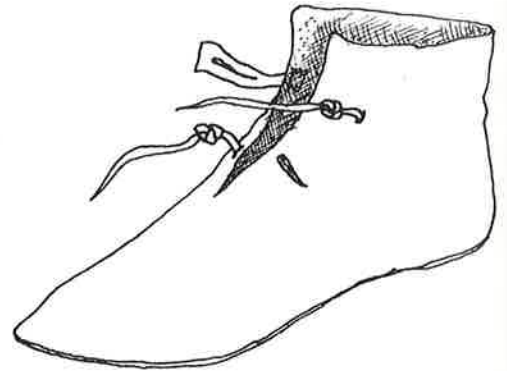

De vierde schoen heeft vier tinnen gespjes. In tegenstelling tot de drie andere schoenen, waar de gespen via een gespleertje aan de schoen vastzitten, zijn deze gespjes met een dun lederen bandje op de schacht geknoopt.

Voorbeeld a laat de binnenzijde van de derde gespschoen zien. De gespleertjes zijn daar in de schacht ingestoken en aan de binnenzijde met enkele steken vastgenaaid. Ook de doorgeregen leder band voor de lussen is te zien. De doorsnede van de vierde schoen (voorbeeld b) laat de bevestiging zien van de tinnen gespjes door middel van dunne lederen bandjes die op een bepaalde manier geknoopt zijn zodat ze niet hinderen als de schoen rond de voet sluit. De schoen gesloten met twee staartknoppen is een algemeen voorkomend type uit de 15e eeuw. Normaal heeft dit type één tot zes knoppen, die elk corresponderen met een

knopsgat, zoals bij de onderste knop op de schoen uit Deventer. Het bijzondere aan deze schoen is de sluiting aan de bovenste knop. Dat gebeurt met een zogenaamde knopsgatlip. Omdat de 'staarten' van de knoppen altijd naar buiten moeten wijzen, zodat ze niet hinderen bij het lopen, zit de bovenste knop aan de laterale zijde van de schoen. Een sluiting met behulp van één of meer knopsgatlappen komt heel weinig voor.

De wijze waarop het Deventer schoeisel is gemaakt, wijkt in niets af van de methoden zoals deze over geheel West Europa gevolgd werden. Daarbij maakt het niet uit om welk soort schoeisel of welk type schoen het gaat. De schoenen worden volgens vaste normen gemaakt. De schoenmakers waren in deze gebonden aan de gildevoorschriften. Het schoenmakersgilde bepaalde ook welke schoenmaker welk soort schoeisel in een bepaalde kwaliteitsklasse mocht maken. De 15e-eeuwse schoenmaker werkte zowel op bestelling als in voorraad. Het repareren werd meestal door schoenherstellers gedaan.

Elk schoentype kende zijn eigen snijpatroon. Alleen kleine kinderschoenen vertonen daarin wel eens afwijkingen. De laatmiddeleeuwse schoen bestaat uit bovenleder en een zool bestaande uit één enkele laag. Het leder van de zool is duidelijk dikker (2 - 4,5 mm) dan het doorgaans 1 - 1,5 mm dikke bovenleder. Zeker 95% van de schoenen is gemaakt van rundleder. De zool is altijd van rundleder. Soms heeft men, meestal als luxueuzere uitvoering van een model, geiteleder gebruikt voor het bovendeel van de schoen. Het gebruikte leder was plantaardig geloid en kreeg een vetbehandeling om het zoveel mogelijk waterdicht te maken. De schoenonderdelen werden met de binnenzijde op een leest aan elkaar genaaid. Daarna werd de schoen gekeerd.

Alle naden zaten daardoor aan de binnenkant.

Het laatmiddeleeuwse schoeisel kende op enkele uitzonderingen na, geen typisch mannen- en vrouwenschoeisel. De gespschoenen bijvoorbeeld werden door beide sexen gedragen. De staartknopschoen eveneens, maar deze kenmerkt zich vooral door zijn kleine maten, hetgeen hem een typische kinder-/jeugdschoen maakt. Uit 15e-eeuwse afbeeldingen blijkt dat de welgestelden vaak laag schoeisel droegen. Werde het ten opzichte van rundleder luxere geiteleder toegepast, dan was dat ook meestal bij het lage schoeisel. Hoewel men de gespschoenen doorgaans ziet aan de voeten van ambachtslieden, marskramers, en pelgrims, geeft een enkele afbeelding toch ook rijk geklede personen weer met hoge gespschoenen. In dat geval mag men verwachten dat de schoenen getooid waren met fraai gevormde tinnen of koperen gespen, zoals die bijvoorbeeld ook te voorschijn zijn gekomen bij de opgravingen in Amsterdam (1). Uit de gildevoorschriften en stedelijke verordeningen met betrekking tot de schoenmakers, hun produkten en de verkoop daarvan zijn deze details niet op te maken. En slechts zelden laat een middeleeuwse schoenbeschrijving zich koppelen aan een opgegraven schoen. Alleen schoeiselsoorten zoals laars, muil en trip laten zich in de geschriften herkennen, maar zo er al een schoen genoemd wordt, dan hebben we inmiddels uit archeologische bron de keuze uit zo'n 20 typen!

Zo is er ook nauwelijks een link te leggen tussen de gevonden typen en benamingen in de verordeningen. Van de trip bijvoorbeeld weten we dat het een produkt is van hout met leder dankzij de vondsten en dankzij bijvoorbeeld de Dikke Van Dale. Maar diezelfde Van Dale noemt ook de pantoffel een produkt van hout met leder, of kurk met leder. En datzelfde geldt voor de stillegange en de muil. Naast de trip wordt bovendien nog de patin of patijn genoemd. Zowel namen als produkten lopen door elkaar heen of verschillen per streek en per eeuw. Maar ook over een simpel produkt als de laars kunnen misverstanden ontstaan. Nu zijn we geneigd alle schoeisel dat een eindje boven de enkel reikt laars te noemen, terwijl de oorspronkelijke laars (lederhose, lederse, leerse) beschreven wordt als een lange, het grootste gedeelte van het been bekledende dracht. Het onderzoek naar

schoeisel in sociale context, het gebruik, de gebruikers, de prijzen e.d. is een moeizaam en tijdrovend proces waaraan nog erg veel gedaan moet worden. Uit een middeleeuwse tekst waarin bijvoorbeeld vermeld wordt dat een zekere knecht op een bepaald moment recht had op een bepaald salaris plus 6 paar schoenen per jaar, kan niet zonder meer geconcludeerd worden dat men 6 paar schoenen per jaar versleet. Slijtage zal sterk hebben afgehangen van het gebruik en de schoeiselkwaliteit. Uiteraard werd vroeger veel meer gelopen dan nu en ook over niet bepaald schone wegen. Aan de andere kant kon een schoen, gemaakt van goed gelooid leder en op de juiste manier genaaid met goed garen langer mee dan wij nu voor mogelijk houden. Ook al omdat men voornamelijk op natuurlijke, niet bestrate grond liep. Zelf heb ik tijdens een vakantie continue op dergelijk schoeisel (middeleeuws model van nieuw leder) gelopen, juist om comfort, naad- en draadsterkte en slijtage te testen. Het maken van deze schoenen gaf mij verder inzicht in benodigd materiaal, gereedschap, tijd en energie die het vervaardigen van dergelijk schoeisel vergt. Komen we terug op de schoenen uit Deventer, dan zijn er redenen om te veronderstellen dat deze schoenen doorgaans door het gewone volk, de lagere standen, gedragen werden. De gespschoenen met dit model, dat wil zeggen halfhoog tot hoog, kunnen vooral beschouwd worden als een praktische dracht. De staartknopsluiting komt voornamelijk voor op klein schoeisel, met kinder- en jeugdmaten. Een knop en knopsgat is bij uitstek geschikt als sluiting voor kinderschoeisel, omdat er niets geregen of geknoopt hoeft te worden. De keuze van de sluitingen en de wijze waarop deze gebruikt zijn, de halfhoge modellen, de toepassing van een enkele zool en de vorm van de zolen dateren deze Deventer schoenen in de 15e eeuw. Hoewel er dus weinig materiaal gevonden is, heeft dat deze keer een in verhouding grote hoeveelheid aan gegevens opgeleverd. En dat is, behalve die gegevens zelf, al bijzonder op zich.

NOTEN:

1. Baart, J. e.a. (1977). Opgravingen in Amsterdam. 20 jaar stadskernonderzoek. Haarlem. pp 169-170.

NA WOORD

In de verschillende artikelen hebben de auteurs ieder vanuit hun eigen vakgebied een wetenschappelijk zo verantwoord mogelijke analyse gepresenteerd van hun eigen specifieke materiaalkennis.

Nu zijn er twee zeer belangrijke onderzoeksgebieden waarbij de gegevens van het ene onderzoek vergeleken worden met die van het andere. Ze kunnen in overeenstemming zijn met elkaar, in tegenspraak of in schijnbare tegenspraak. Deze twee gebieden hebben enerzijds betrekking op de gegevens over de huizen en anderzijds op de sociaal-economische analyses.

Zowel vanuit historische als archeologische hoek is materiaal aangedragen over het huis of de werkplaats. De historische bronnen spreken van een schuur of stal op het achterterrein van de drie aan de Assenstraat grenzende percelen E 1433, E 1434 en E 1435. De opgravingsgegevens doen het vermoeden rijzen dat het oostelijke deel van deze bebouwing een werkatelier is geweest, maar dat het westelijk deel, dat later voor een deel onderkelderd werd, toch een niet onbelangrijk woonhuis is geweest. In het vertrek op de begane grond lagen een grote (latere) waterkelder en een schouw. De noordelijke zijde toonde weliswaar een 'schuurdeur'. Zonder de historische gegevens zou het westelijk deel een woonhuis genoemd zijn en het oostelijk deel een werkplaats of schuur (de dragers voor de daksteunen begonnen op de begane grond in de vorm van steunberen). Het vondstmateriaal duidt niet op het normale beeld van afval maar op rijke bewoners. De historische bronnen spreken duidelijk over een schuur. Moeten we nu aannemen dat de bebouwing aan de Assenstraat dusdanig rijk was dat men zich een luxe 'schuur' op het achtererf kon permitteren? En dat men hier ook in het werkatelier afval had begraven? Vanuit beide disciplines zijn gegevens aangedragen over de eerste helft van de 15e eeuw. Zoals het er nu uit ziet kunnen we de archeologische gegevens duidelijk interpreteren met behulp van de

historische. Het in stand blijven van de topografie draagt daar ook toe bij. Dit betekent dat dit onderzoek aantoont hoe waardevol de verbinding tussen archeologisch en historisch onderzoek is. Bij de uitwerking van de rest van de opgraving zal dan ook op deze voet verder gegaan moeten worden.

Er zijn vier verschillende materiaalanalyses gemaakt: aardewerk en glas, leer, bot en zaden. Uit elk vondstcomplex komt aardewerk en in mindere mate glas. Van slechts één vondstcomplex zijn zeefmonsters onderzocht op zaden en klein botmateriaal. In één van de andere beerputten zit ook leer. Dit betekent dat de complexen eigenlijk onderling alleen maar te vergelijken zijn op het gebied van aardewerk en in mindere mate glas. Zo'n vergelijking zou eigenlijk alleen maar gedaan kunnen worden met vondstcomplexen uit een zelfde periode! Desondanks heeft elke onderzoeker vanuit zijn eigen specifieke discipline uitspraken gedaan over elk van deze complexen door ze te vergelijken met gegevens uit andere steden uit dezelfde periode. Degenen die het zoölogisch en botanisch onderzoek hebben verricht, hebben daarbij voordeel gehad. Zij hebben immers ook gegevens over de rest van de beerputten en afvalkuilen uit de opgraving op het Burseplein.

Het niveau waarop vanuit de verschillende onderzoeken over één vondstcomplex gesproken wordt, verschilt derhalve. Op het hoogste niveau liggen de afvalkuilen 51-19/51 omdat er zeefmonsters voor bot en zaden beschikbaar waren en de kuil goed onderzocht is op glas en aardewerk. Helaas was er geen leer wat te wijten is aan de conserveringsomstandigheden en ook een deel der zaden zal de tijd niet overleefd hebben. Op het gebied van glas en aardewerk valt dit complex uit de toon.

Pieter Aertsen (1508/9-1575). Christus bij Martha en Maria.

Temidden van deze overvloed aan voedsel staan houten borden of plankjes, een aardewerken vergiet, en op tafel drie trechterbekers en twee glazen: een beker (Gl-bek-?) en een berkemeier (Gl-ber-?). Uit dit schilderij blijkt dat het dateren van voorwerpen aan de hand van afbeeldingen, zoals deze, gevaarlijke kanten kan hebben. De drie trechterbekers moeten in de 15e eeuw gedateerd worden, terwijl de twee glazen tot de 16e eeuw behoren. In de 16e eeuw komen ook trechterbekers voor, maar die zijn dan meestal voorzien van een zoutglazuur en al dan niet versierd met appliques in de vorm van rozetten of ingesneden figuren.

Museum Boijmans van Beuningen

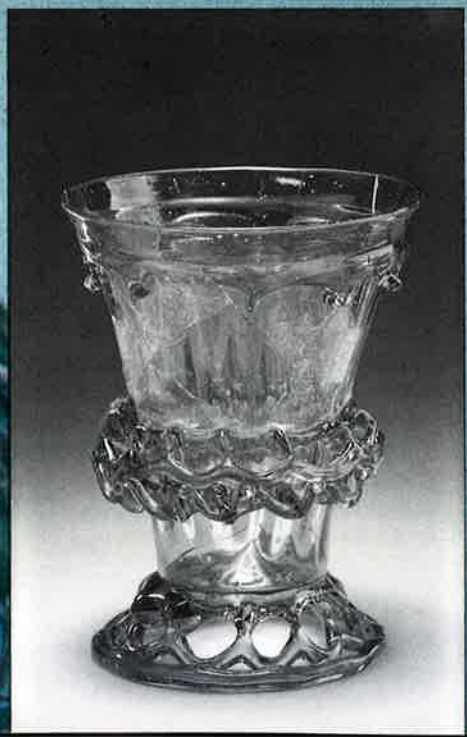
Men moet hierbij aan 'rijk' denken. Bot en zaden geven het 'normale' beeld weer. Hoe valt dit te rijmen? De inhoud van beide kuilen wijst niet op een vulling die in de loop van een jaar of een generatie tot stand is gekomen. Veel meer lijkt het er op dat dit 'n eenmalige aangelegenheid is geweest. Daarbij wordt dan een momentopname gegeven waarbij een maaltijd genuttigd is in traditioneel opzicht zonder wild en exotische vruchten, maar wel met 'luxe' tafelgerei.

Voor het vroegste vondstcomplex is er aardewerk, glas, leer en groot botmateriaal. De conclusies zijn in zeker opzicht aan elkaar gelijk. Het 'normale' beeld, maar beslist niet 'arm'.

Alleen de jongste beerkelder maakt nog twee verschillende opvattingen mogelijk. Er werd aardewerk, glas en groot botmateriaal onderzocht. Aardewerk en glas gaven het 'normale' beeld te zien,

maar het botmateriaal toonde een luxe component op het gebied van wild. De smaak van de gebruiker kan natuurlijk op elk terrein tot uiting komen, waardoor de wildcomponent niet op uitgesproken 'rijk' hoeft te wijzen.

Terugblikkend op dit onderzoek kan het volgende geconstateerd worden. De analyse van vooral de gebruiksvoorwerpen hebben het beeld van de late middeleeuwen verrijkt. Dit is vooral in de typologie tot uiting gekomen. In de conclusie over de analyse van het aardewerk- en glasonderzoek is getracht een verbinding te leggen met materiaal uit dezelfde tijd uit andere steden. Het is jammer dat het onderzoek op dit gebied nog in een beginstadium verkeert, want nu al blijken verschillen in welstand, regio en herkomstgebieden opmerkelijk te zijn. En dit kan alleen maar een aansporing zijn op deze weg door te gaan.

CATALOGUS

TOELICHTING

Het nummer onder de streep is tegelijkertijd catalogusnummer en inventarisnummer. Het is opgebouwd uit een grondspoornummer, gevolgd door een volgnummer.

Het typenummer is meestal opgebouwd uit de eerste letter van het baksel, de eerste drie letters van de functie/naam en een volgnummer. Achter het volgnummer kan een kleine letter staan voor een nadere onderverdeling die in de analyse van het betreffende vondstcomplex is terug te vinden.

Bij de datering staan de kleine letters voor kwart eeuwen en de hoofdletters voor halve eeuwen (a = eerste kwart; A = eerste helft).

Wat het baksel betreft is er een onderscheid gemaakt in steengoed 1 en steengoed 2. Onder steengoed 1 verstaan we alle steengoed zonder oppervlakte behandeling; dit betekent in de praktijk vooral het steengoed dat afkomstig is uit Siegburg. Onder steengoed 2 verstaan we alle steengoed met oppervlakte behandeling (een engobe of glazuur) wat in de praktijk neerkomt op al het andere steengoed.

Bij de maten wordt eerst de maximale

diameter genoemd, gevolgd door de hoogte. Beide cijfers zijn afgerond op halve centimeters. Indien de functie/naam is voorzien van een * betekent dit dat het voorwerp archeologisch niet compleet is. Onder 'archeologisch compleet' verstaan we de aanwezigheid van een compleet profiel.

AARDEWERK

GLAS

- 1 : typenummer
- 2 : datering
- 3 : maten
- 4a : baksel
- 4b : glazuur
- 4c : versiering
- 5a : bodem
- 5b : oor
- 5c : diversen
- 6 : functie/naam
- 7 : productiecentrum
- 8 : literatuur

- 1 : typenummer
- 2 : datering
- 3 : maten
- 4 : kleur
- 5 : versiering
- 6 : bodem
- 7 : functie/naam
- 8 : literatuur

Steengoed

19-10

- 1 : s1-bek-1
- 2 : 15bc
- 3 : 6.5/7.0
- 4a : steengoed 1
- 4b : gevland
- 4c :

- 5a : standing, gewelfd
- 5b :
- 5c :
- 6 : beker
- 7 : siegburg
- 8 : Reineking-von Bock
1976 afb 127

51-14

- 1 : s1-bek-1
- 2 : 15bc
- 3 : 8.0/9.5
- 4a : steengoed 1
- 4b : gevland
- 4c :

- 5a : standing, gewelfd
- 5b :
- 5c :
- 6 : beker
- 7 : siegburg
- 8 : Beckmann 1975
tafel 82 afb 5

5119-3

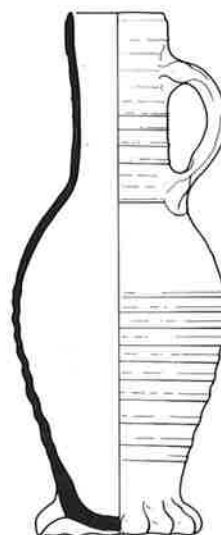
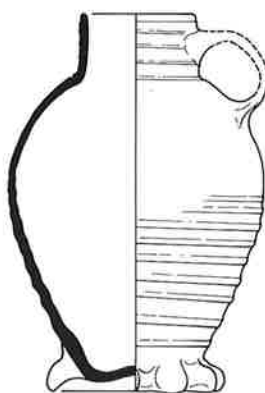
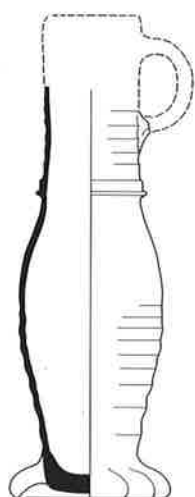
- 1 : s1-bek-1
- 2 : 15bc
- 3 : 6.5/9.0
- 4a : steengoed 1
- 4b :
- 4c :

- 5a : standing, gewelfd
- 5b :
- 5c :
- 6 : beker
- 7 : siegburg
- 8 : Reineking-von Bock
1976 afb 125a

19-11

- 1 : s1-bek-2
- 2 : 15bc
- 3 : 7.5/7.0
- 4a : steengoed 1
- 4b : gevland
- 4c :

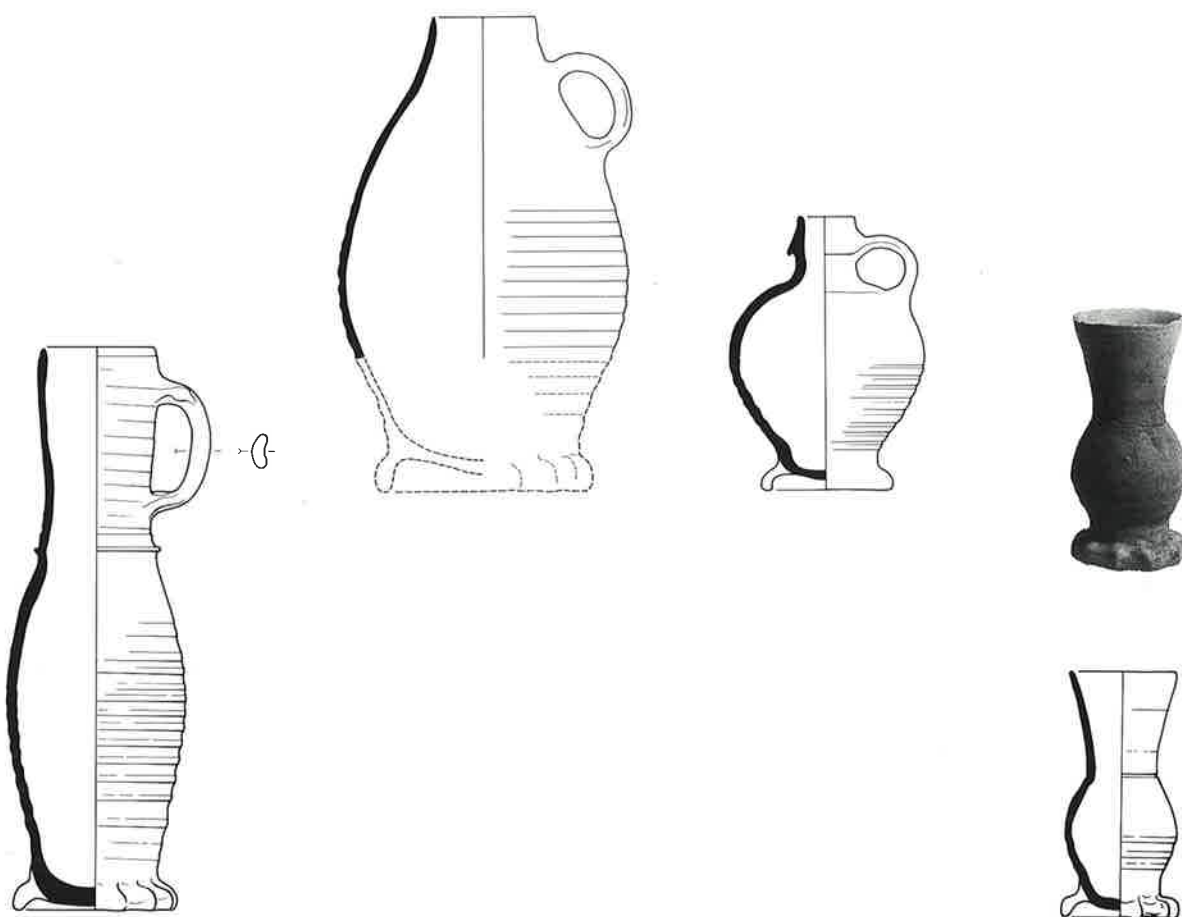
- 5a : standing, gewelfd
- 5b :
- 5c :
- 6 : beker
- 7 : siegburg
- 8 : Reineking-von Bock
1976 afb 126

0

19-9	189-22	189-24	189-1
1 : s1-dri-1	1. : s1-kan-1	1 : s1-kan-2	1 : s1-kan-3
2 : 14d-15c	2 : 14d-15a	2 : 14d-15a	2 : 14d-15A
3 : 12.5/4.5	3 : 7.5/-	3 : 13.0/20.0	3 : 12.0/30.0
4a : steengoed 1	4a : steengoed 1	4a : steengoed 1	4a : steengoed 1
4b : gevland	4b :	4b : gevland	4b : gevland
4c :	4c :	4c :	4c :
5a : standring, gewelfd	5a : standring, gewelfd	5a : standring, gewelfd	5a : standring, gewelfd.
5b :	5b : lintoor	5b : lintoor	5b : lintoor
5c :	5c :	5c :	5c :
6 : drinkschaaltje	6 : jacobakan *	6 : kan	6 : kan
7 : siegburg	7 : siegburg	7 : siegburg	7 : siegburg
8 : Janssen 1983 p 200 afb 8.5	8 : Sarfatij 1979 p 502 nrs 7 en 8	8 : Beckmann 1975 tafel 39 afb 4	8 : Baart 1977 afb 446; Janssen 1983a afb 9 nr 3

189-23

- 1 : s1-kan-4
- 2 : 14d-15c
- 3 : 9.0/29.0
- 4a : steengoed 1
- 4b : gevland
- 4c :

- 5a : standring, gewelfd
- 5b : lintoer
- 5c :
- 6 : jacobakan
- 7 : siegburg
- 8 :

19-14

- 1 : s1-kan-5
- 2 : 15bc
- 3 : 15.0/-
- 4a : steengoed 1
- 4b : gevland
- 4c :

- 5a :
- 5b : lintoer
- 5c :
- 6 : kan *
- 7 : siegburg
- 8 : Baart 1977 afb 445

5119-5

- 1 : s1-kru-1
- 2 : 15bc
- 3 : 11.0/14.5
- 4a : steengoed 1
- 4b : gevland
- 4c :

- 5a : standring, gewelfd
- 5b : lintoer
- 5c :
- 6 : kruik
- 7 : siegburg
- 8 :

189-59

- 1 : s1-tre-1
- 2 : 14d-15a
- 3 : 6.0/13.0
- 4a : steengoed 1
- 4b :
- 4c :

- 5a : standring, gewelfd
- 5b :
- 5c :
- 6 : trechterbeker
- 7 : siegburg
- 8 : Baart 1977 afb 451

189-42	189-41	189-48	189-47
1 : s1-tre-2	1 : s1-tre-2	1 : s1-tre-2	1 : s1-tre-2
2 : 14d-15a	2 : 14d-15a	2 : 14d-15a	2 : 14d-15a
3 : 11.0/23.0	3 : 10.5/23.0	3 :	3 :
4a : steengoed 1	4a : steengoed 1	4a : steengoed 1	4a : steengoed 1
4b : gevlamd	4b : gevlamd	4b : gevlamd	4b :
4c : drie appliques; rond medaillon met concentrische cirkels van punten	4c : drie appliques; rond medaillon met lam gods	4c : drie appliques; rond medaillon met dier (?)	4c : drie appliques; rond medaillon met concentrische cirkels van punten
5a : standring, gewelfd	5a : standring, gewelfd	5a :	5a :
5b : lintoer	5b : lintoer	5b :	5b :
5c :	5c :	5c :	5c :
6 : trechterbeker	6 : trechterbeker	6 : trechterbeker *	6 : trechterbeker *
7 : siegburg	7 : siegburg	7 : siegburg	7 : siegburg
8 :	8 :	8 :	8 :

189-46

- 1 : s1-tre-2
- 2 : 14d-15a
- 3 :
- 4a : steengoed 1
- 4b : gevlamd
- 4c : drie appliques; rond
medaillon met
concentrische cirkels
van punten
- 5a :
- 5b :
- 5c :
- 6 : trechterbeker *
- 7 : siegburg
- 8 : Baart 1977 p 240
afb a

189-45

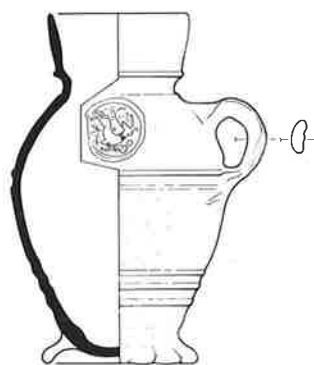
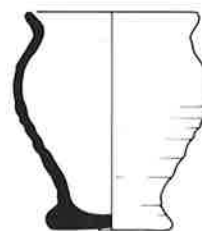
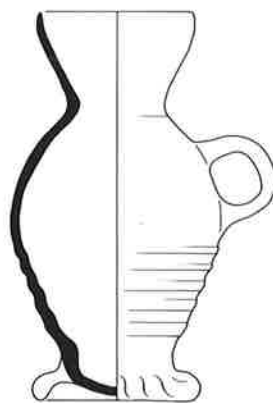
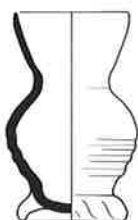
- 1 : s1-tre-2
- 2 : 14d-15a
- 3 :
- 4a : steengoed 1
- 4b : gevlamd
- 4c : drie appliques;
medaillon met maria
met kind
- 5a : standing, gewelfd
- 5b : lintoor
- 5c :
- 6 : trechterbeker *
- 7 : siegburg
- 8 :

189-43

- 1 : s1-tre-2
- 2 : 14d-15a
- 3 : 9.5/-
- 4a : steengoed 1
- 4b : gevlamd
- 4c : drie appliques;
medaillon met
pelgrim met hoed en
staf
- 5a : standing, gewelfd
- 5b : lintoor
- 5c :
- 6 : trechterbeker *
- 7 : siegburg
- 8 :

189-50

- 1 : s1-tre-2
- 2 : 14d-15a
- 3 :
- 4a : steengoed 1
- 4b : gevlamd
- 4c : drie appliques; rond
medaillon met
concentrische cirkels
van punten
- 5a :
- 5b :
- 5c :
- 6 : trechterbeker *
- 7 : siegburg
- 8 :

189-51

- 1 : s1-tre-3
- 2 : 14d-15A
- 3 : 11.0/18.5
- 4a : steengoed 1
- 4b : gevlamd
- 4c : drie appliques;
rond medaillon met
omkijkend hert

- 5a : standring, gewelfd
- 5b : lintoer
- 5c :
- 6 : trechterbeker
- 7 : siegburg
- 8 :

19-1

- 1 : s1-tre-4
- 2 : 15bc
- 3 : 7.0/11.5
- 4a : steengoed 1
- 4b : gevlamd
- 4c :

- 5a : standring, gewelfd
- 5b :
- 5c :
- 6 : trechterbeker
- 7 : siegburg
- 8 :

19-5

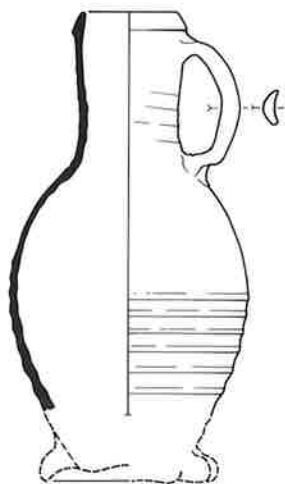
- 1 : s1-tre-5
- 2 : 15bc
- 3 : 11.0/21.0
- 4a : steengoed 1
- 4b : gevlamd
- 4c :

- 5a : standring, gewelfd
- 5b : lintoer
- 5c :
- 6 : trechterbeker
- 7 : siegburg
- 8 :

11-14

- 1 : s2-bek-1
- 2 : 16
- 3 : 10.0/11.0
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur
- 4c :

- 5a : standvoet
- 5b :
- 5c :
- 6 : beker
- 7 :
- 8 :

189-54

- 1 : s2-kan-1
- 2 : 14d-15a
- 3 :
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur, engobe
- 4c :

- 5a :
- 5b : lintoor
- 5c :
- 6 : kan *
- 7 :
- 8 : Bruijn 1979
afb 75 nr 11

11-3

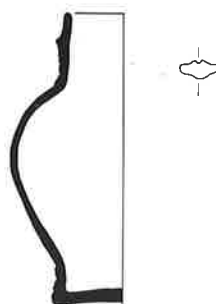
- 1 : s2-kan-2
- 2 : 16a
- 3 : 14.0/16.5
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur
- 4c : eikenranken, twee
eikels aan tros in
reliëf;
baardmanmasker
mist

- 5a : standvoet
- 5b : lintoor
- 5c : peervormig
- 6 : kan *
- 7 : keulen
- 8 : Reineking-von Bock
251

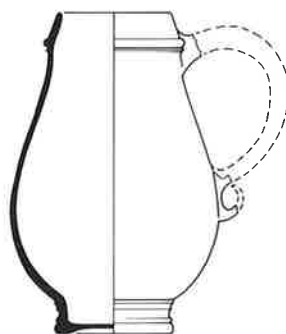
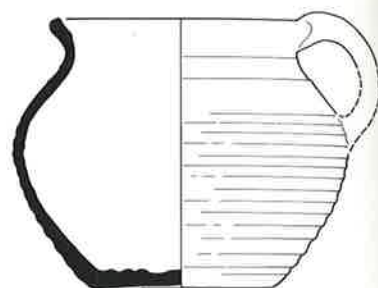
11-4

- 1 : s2-kan-2
- 2 : 16a
- 3 :
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur
- 4c : baardmanmasker;
rozenrank, roos in
reliëf

- 5a :
- 5b :
- 5c :
- 6 : kan *
- 7 : keulen
- 8 : Reineking-von Bock
252

11-5	11-6b	11-173	11-174
1 : s2-kan-3	1 : s2-kan-4	1 : s2-kan-5	1 : s2-kan-5
2 : 16A	2 : 16A	2 : 17B	2 : 17B
3 : 13.0/17.0	3 :	3 : 11.5/15.0	3 : 12.0/15.0
4a : steengoed 2	4a : steengoed 2	4a : steengoed 2	4a : steengoed 2
4b : zoutglazuur	4b : zoutglazuur	4b : zoutglazuur, wit	4b : zoutglazuur, kobalt en mangaan
4c : baardmanmasker; eikenranken, twee eikels aan tros in reliëf	4c : acanthusblad en medaillons in reliëf	4c : ingekraste ranken met bloeiende knoppen in reliëf; stempel	4c : stylistische bloemknoppen in reliëf; stempel
5a : standvoet	5a :	5a : standvoet	5a : standvoet
5b : lintoer	5b :	5b : lintoer, krul	5b : lintoer, krul
5c :	5c :	5c :	5c :
6 : kan	6 : kan *	6 : kan	6 : kan
7 : keulen	7 : keulen	7 : westerwald	7 : westerwald
8 : Reineking-von Bock 256	8 : Reineking-von Bock 288; Sarfatij 1979 p 520 nr 30	8 : Reineking-von Bock 537	8 :

11-176

- 1 : s2-kan-6
- 2 : 17d
- 3 :
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur, kobalt
- 4c : krasversiering;
stempel
- 5a : standvoet
- 5b : lintoer, krul
- 5c :
- 6 : kan *
- 7 : westerwald
- 8 : Reineking-von Bock
569

11-175

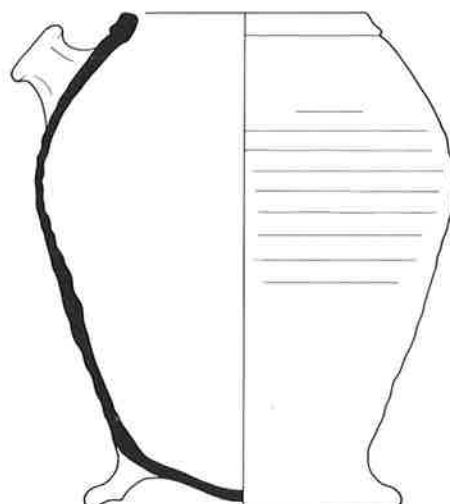
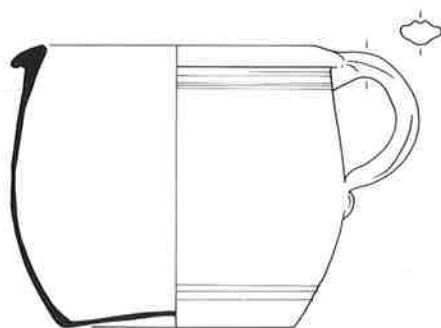
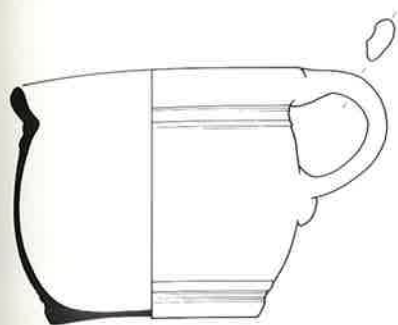
- 1 : s2-kan-7
- 2 : 17d
- 3 :
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur, kobalt
- 4c : krasversiering;
stempel, appliques
- 5a : standvoet
- 5b :
- 5c : geplatte buik
- 6 : (ster)kan *
- 7 : westerwald
- 8 : Reineking-von Bock
496

10-8

- 1 : s2-kan-8
- 2 : 17d-18A
- 3 : 11.0/17.5
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur, kobalt
- 4c : rozetten in reliëf
- 5a : standvoet
- 5b : lintoer, krul
- 5c :
- 6 : kan *
- 7 : westerwald ?
- 8 : Reineking-von Bock
555

11-1

- 1 : s2-pis-1
- 2 : 16
- 3 : 17.5/14.5
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur, engobe
- 4c :
- 5a : standvlak
- 5b : lintoer
- 5c :
- 6 : pispot
- 7 :
- 8 : Janssen 1983 p 213
afb 27 nr 4

10-1

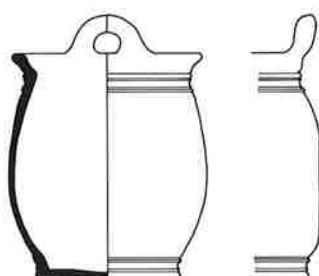
- 1 : s2-pis-2
- 2 : 17d-18A
- 3 : 16.0/13.0
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur, kobalt
- 4c : twee leeuwen en medaillons in reliëf
- 5a : standvlak
- 5b : lintoer, krul
- 5c :
- 6 : pispot
- 7 : westerwald ?
- 8 :

10-5

- 1 : s2-pis-3
- 2 : 18A
- 3 : 18.0/14.5
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur, kobalt
- 4c : twee leeuwen en medaillons in reliëf
- 5a : standvlak
- 5b : lintoer, krul
- 5c :
- 6 : pispot
- 7 : westerwald ?
- 8 : Baart 1986 p 96 afb 10c

19-16

- 1 : s2-pot-1
- 2 : 15bc
- 3 : -/26.0
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur, engobe
- 4c :
- 5a : standring, gewelfd
- 5b :
- 5c : tuit onder rand
- 6 : tuitpot *
- 7 : raeren ?
- 8 : Hellebrandt 1967 p 170 afb 3

11-77

- 1 : s2-pot-2
- 2 : 17
- 3 : 10.5/14.0
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur
- 4c :
- 5a : standvoet
- 5b :
- 5c :
- 6 : pot
- 7 :
- 8 :

10-13

- 1 : s2-pot-3
- 2 : 17d-18A
- 3 :
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur, kobalt
- 4c :
- 5a : standvoet
- 5b : ophangoor
- 5c : een geplatte zijde
(achter oor)
- 6 : pot *
- 7 : westerwald ?
- 8 :

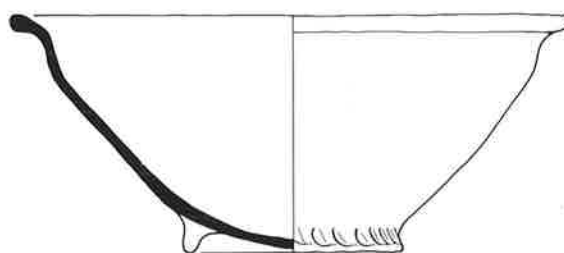
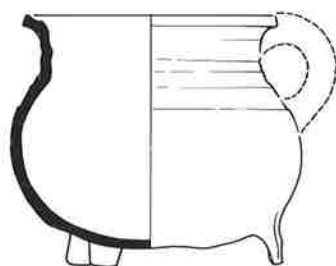
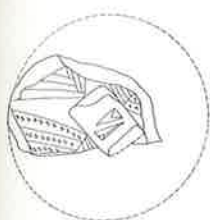
11-15

- 1 : s2-uil-1
- 2 : 16bc
- 3 :
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur
- 4c : uilepoten in reliëf
- 5a : standvoet
- 5b :
- 5c :
- 6 : uilebeker *
- 7 : keulen
- 8 : Reineking-von Bock
314

10-17

- 1 : s2-zal-1
- 2 : 17d-18A
- 3 : 4.5/5.5
- 4a : steengoed 2
- 4b : zoutglazuur
- 4c :
- 5a : standvoet
- 5b :
- 5c :
- 6 : zalfpot
- 7 :
- 8 :

Grijsbakkend aardewerk

19-52

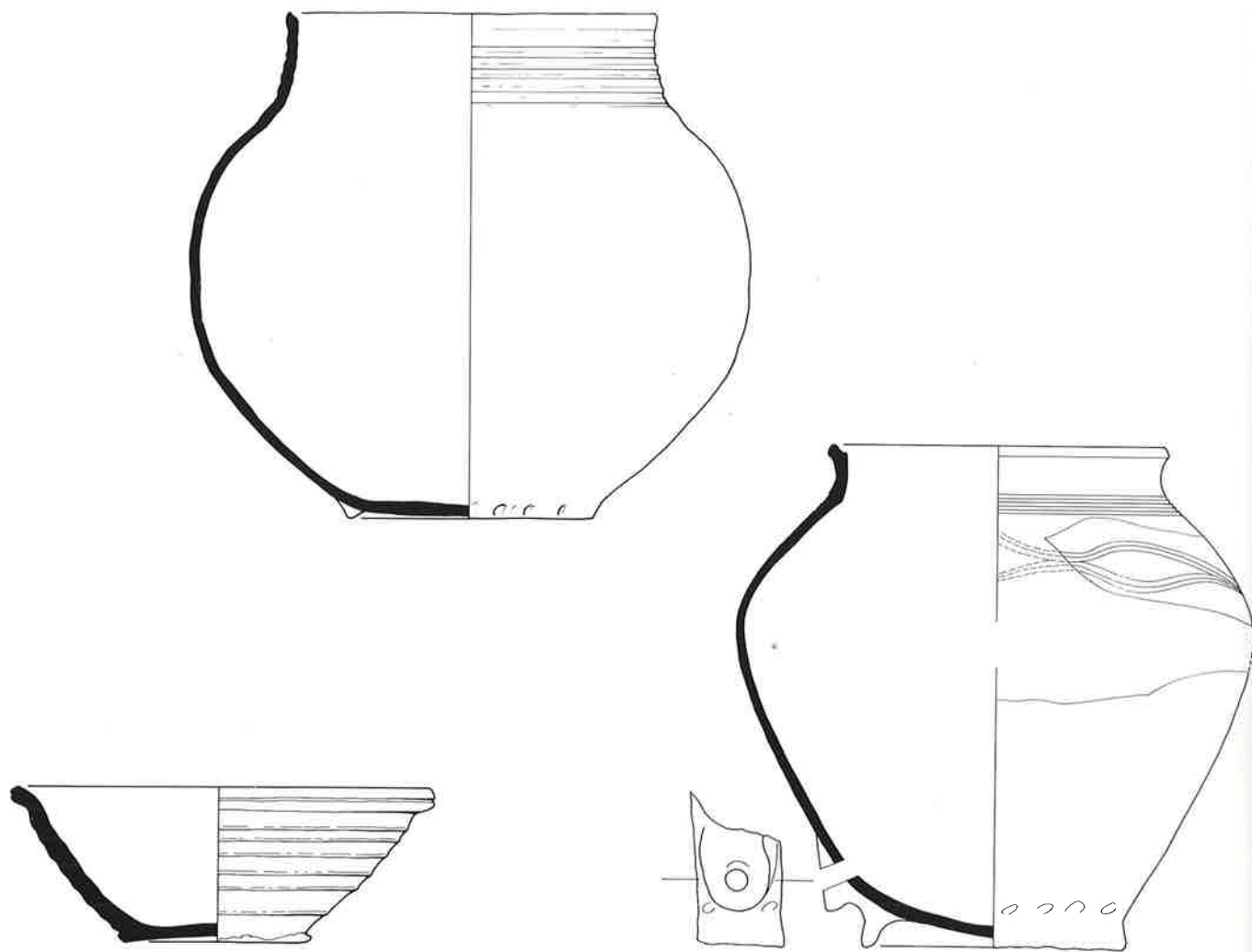
- 1 : g-dov-1
- 2 : 15bc
- 3 : -/5.0
- 4a : grijs
- 4b :
- 4c : krasversiering
- 5a :
- 5b : knop
- 5c : handgevormd
- 6 : dover *
- 7 :
- 8 : Baart 1977 afb 482

189-94

- 1 : g-gra-1a
- 2 : 14d-15a
- 3 : 15.5/13.5
- 4a : grijs
- 4b :
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b :
- 5c :
- 6 : grape eenoor *
- 7 :
- 8 :

189-95

- 1 : g-kom-1
- 2 : 14d-15a
- 3 : 29.0/12.5
- 4a : grijs
- 4b :
- 4c :
- 5a : standing, gewelfd
- 5b : geen
- 5c :
- 6 : kom
- 7 :
- 8 :

11-61

- 1 : g-kom-2
- 2 : 16
- 3 : 24.5/9.0
- 4a : grijs
- 4b :
- 4c :

- 5a : standvlak
- 5b : geen
- 5c :
- 6 : kom
- 7 :
- 8 :

189-90

- 1 : g-pot-1
- 2 : 14d-15a
- 3 : -/29.5
- 4a : grijs
- 4b :
- 4c :

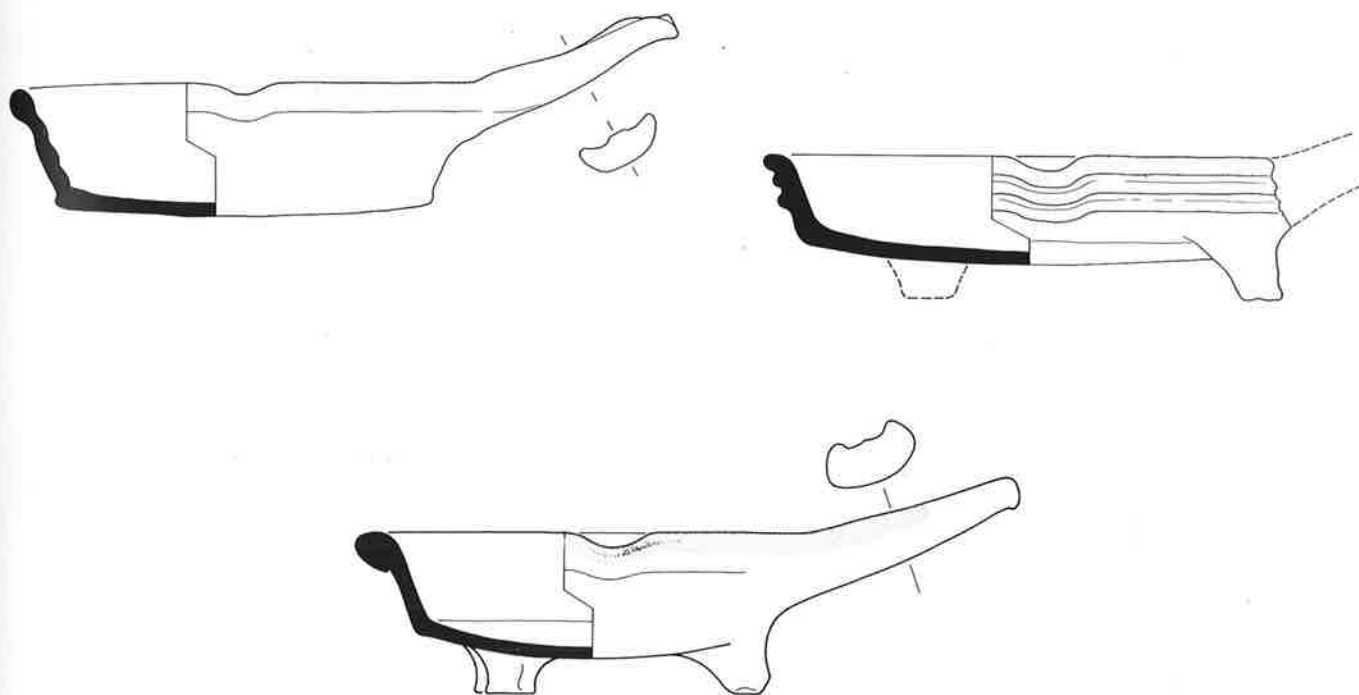
- 5a : standring, gewelfd
- 5b :
- 5c :
- 6 : pot *
- 7 :
- 8 :

51-18

- 1 : g-pot-2
- 2 : 15bc
- 3 : 30.0/29.0
- 4a : grijs
- 4b :
- 4c : golflijn op schouder

- 5a : standring, gewelfd
- 5b :
- 5c : tuit boven bodem
- 6 : tuitpot *
- 7 :
- 8 :

Roodbakkend aardewerk

19-44

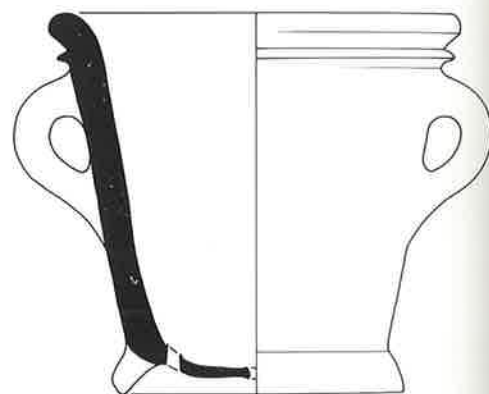
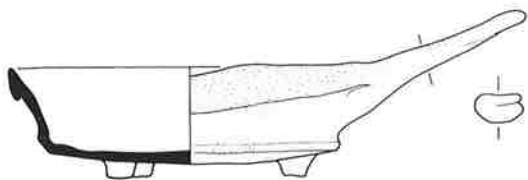
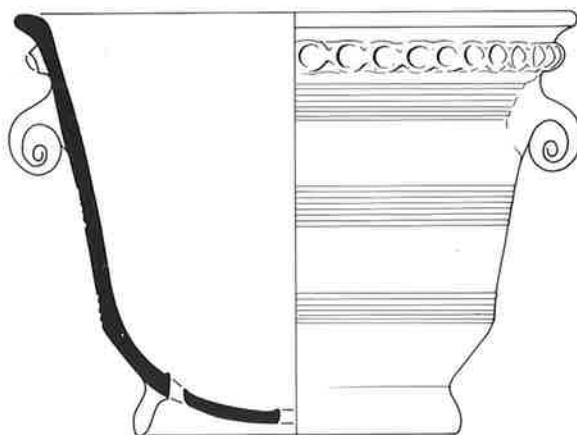
- 1 : r-bak-1a
- 2 : 15bc
- 3 : 25.5/7.0
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam
loodglazuur
- 4c :
- 5a : bol
- 5b : platte steel
- 5c : schenklip 90 graden
tov steel
- 6 : bakpan
- 7 :
- 8 : Janssen 1983 p 211
afb 23.7

11-44

- 1 : r-bak-2b
- 2 : 16
- 3 : 25.0/9.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : platte steel
- 5c : schenklip 90 graden
tov steel
- 6 : bakpan
- 7 :
- 8 :

11-46

- 1 : r-bak-3b
- 2 : 16
- 3 :
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b :
- 5c : schenklip 90 graden
tov steel
- 6 : bakpan *
- 7 :
- 8 :

11-105

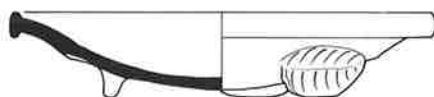
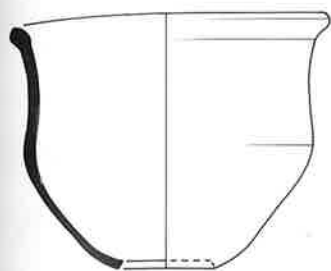
- 1 : r-bak-4b
- 2 : 17A
- 3 : 20.0/6.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : platte steel
- 5c :
- 6 : bakpan
- 7 :
- 8 :

10-51

- 1 : r-blo-1
- 2 : 17d-18A
- 3 : 24.5/22.5
- 4a : rood
- 4b : ongeglazuurd
- 4c : schulprand;
kamstreken
- 5a : standing, glad
- 5b : twee kruloren
- 5c : gaten in bodem
- 6 : bloempot
- 7 :
- 8 :

10-53

- 1 : r-blo-2
- 2 : 17d-18A
- 3 : 22.0/21.0
- 4a : rood
- 4b : ongeglazuurd
- 4c :
- 5a : standing, glad
- 5b : twee worstoren
- 5c : gaten in bodem
- 6 : bloempot
- 7 :
- 8 :

10-54

- 1 : r-blo-3
- 2 : 17d-18A
- 3 : 17.5/-
- 4a : rood
- 4b : ongeglazuurd
- 4c :
- 5a :
- 5b : geen
- 5c : gat in bodem
- 6 : bloempot
- 7 :
- 8 :

11-42

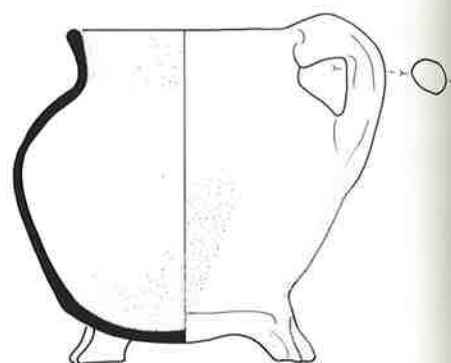
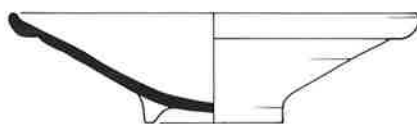
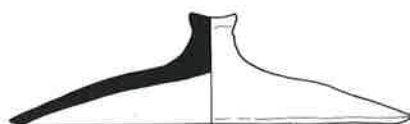
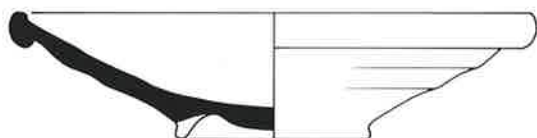
- 1 : r-bor-1
- 2 : 16
- 3 : 22.0/4.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c : vlag en spiegel;
ringeloor
- 5a : standlob
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

11-191

- 1 : r-bor-2
- 2 : 17d
- 3 : 20.0/3.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c : ringeloor
- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 : Baart 1986 p 102
afb 16

11-192

- 1 : r-bor-2
- 2 : 17d
- 3 : 21.0/3.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c : ringeloor
- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 : Baart 1986 p 102
afb 16

10-81

- 1 : r-bor-3
- 2 : 17d-18A
- 3 : 26.5/6.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c : ringeloor in geel en groen
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

10-82

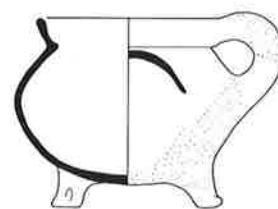
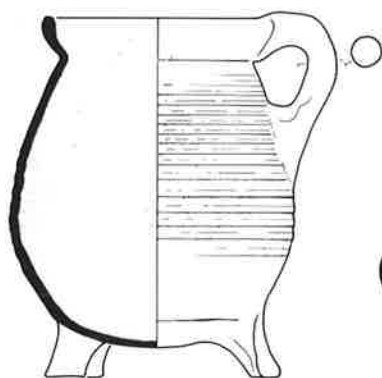
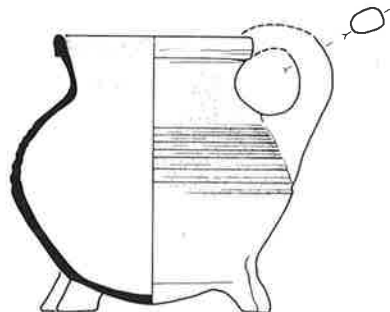
- 1 : r-bor-4
- 2 : 17d-18A
- 3 : 22.0/6.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c : ringeloor in geel en groen; krastechniek
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 : Baart 1986 p 101 afb 15

11-51

- 1 : r-dek-1
- 2 : 16-17A
- 3 : 21.0/6.0
- 4a : rood
- 4b : ongeglazuurd
- 4c :
- 5a :
- 5b : knop
- 5c : ovaal; merkteken
- 6 : deksel
- 7 :
- 8 :

189-62

- 1 : r-gra-2a
- 2 : 14d-15a
- 3 : 17.5/17.5
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor, geplat
- 5c :
- 6 : grape, eenoor
- 7 :
- 8 :

189-72

- 1 : r-gra-2/3a
- 2 : 14d-15a
- 3 : 15.0/15.5
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor, geplat
- 5c :
- 6 : grape, eenoor
- 7 :
- 8 :

189-68

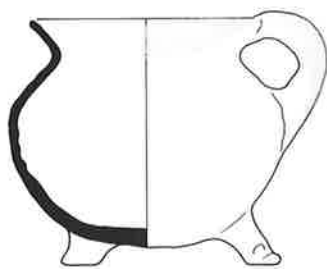
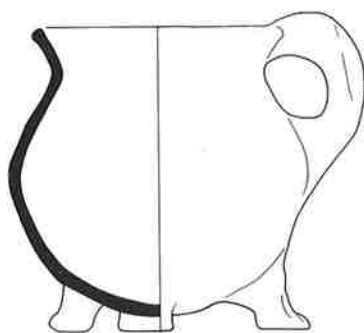
- 1 : r-gra-3a
- 2 : 14d-15a
- 3 : 15.5/15.0
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : grape, eenoor
- 7 :
- 8 : Baart 1972 p 15 afb 28

189-75

- 1 : r-gra-4a
- 2 : 14d-15a
- 3 : 15.0/18.5
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : grape, eenoor
- 7 :
- 8 : Bruijn 1979 p 61 afb 18.6

19-32

- 1 : r-gra-5a
- 2 : 14d-15c ?
- 3 : 11.0/10.0
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam loodglazuur
- 4c : slibversiering tegenover oor
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : grape, eenoor
- 7 :
- 8 : Baart 1972 p 19 afb 29 links

19-19

- 1 : r-gra-6a
- 2 : 15bc
- 3 : 16.0/15.5
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam
loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : grape, eenoor
- 7 :
- 8 :

19-30

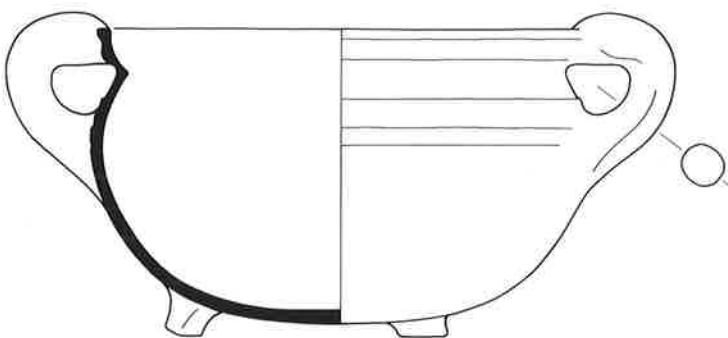
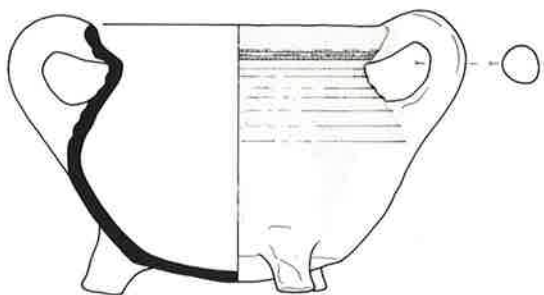
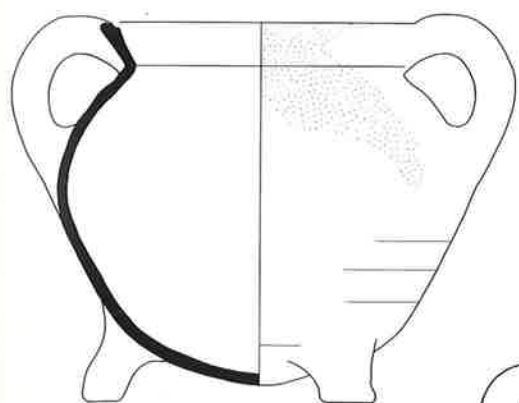
- 1 : r-gra-6a
- 2 : 15bc
- 3 : 14.5/13.0
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam
loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : grape, eenoor
- 7 :
- 8 :

19-26

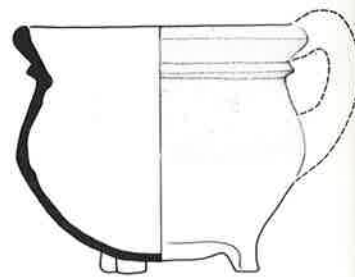
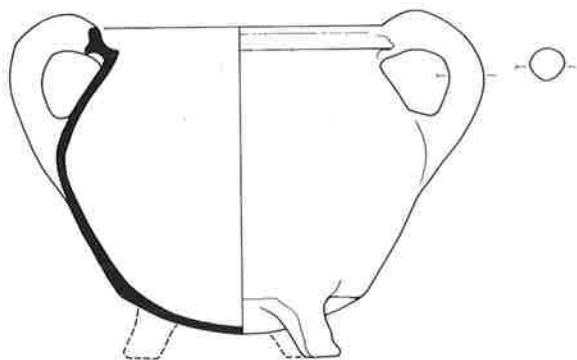
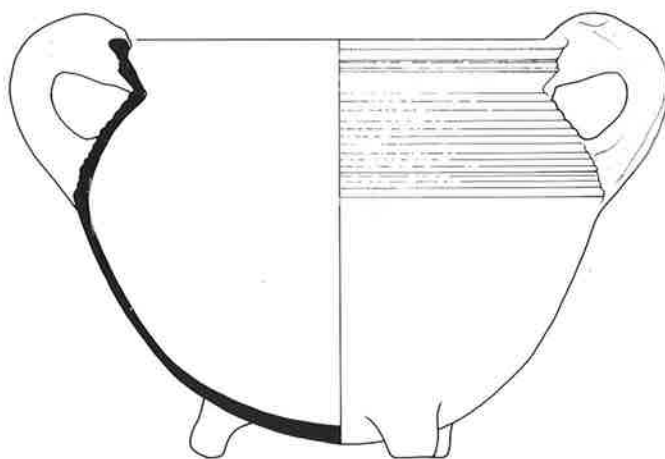
- 1 : r-gra-6a
- 2 : 15bc
- 3 : 17.0/16.0
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam
loodglazuur
- 4c : fijne ribbel op
schouder
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : grape, eenoor
- 7 :
- 8 :

19-18

- 1 : r-gra-6a
- 2 : 15bc
- 3 : 16.0/17.5
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam
loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : grape, eenoor
- 7 :
- 8 :

19-29	19-28	11-16	11-17
1 : r-gra-7b	1 : r-gra-7b	1 : r-gra-8b	1 : r-gra-8b
2 : 15bc	2 : 15bc	2 : 16	2 : 16
3 : 21.5/21.0	3 : 19.0/16.5	3 : 18.5/14.5	3 : 26.5/16.0
4a : rood	4a : rood	4a : rood	4a : rood
4b : spaarzaam loodglazuur	4b : spaarzaam loodglazuur	4b : loodglazuur, groenig	4b : loodglazuur
4c :	4c :	4c :	4c :
5a : driepoot	5a : driepoot	5a : driepoot	5a : driepoot
5b : worstoor	5b : worstoor	5b : worstoor	5b : worstoor
5c :	5c :	5c :	5c : ovaal
6 : grape, tweeeor	6 : grape, tweeeor	6 : grape, tweeeor	6 : rape, tweeeor
7 :	7 :	7 :	7 :
8 :	8 :	8 : Janssen 1983 p 210 afb 22.2	8 :

11-18

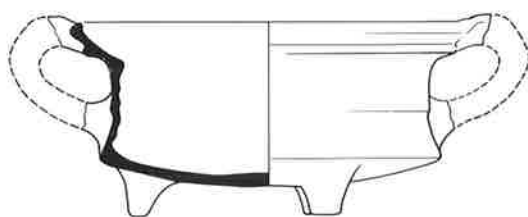
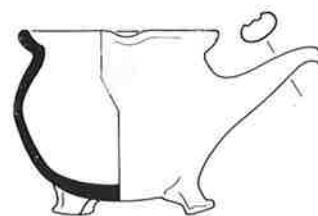
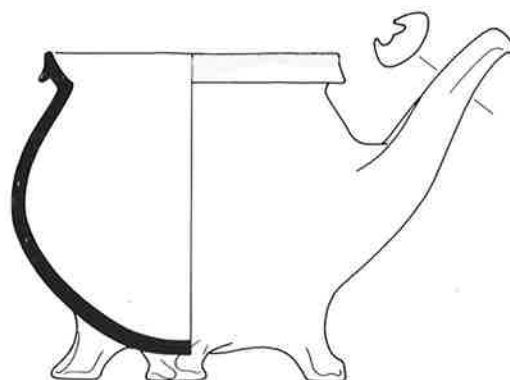
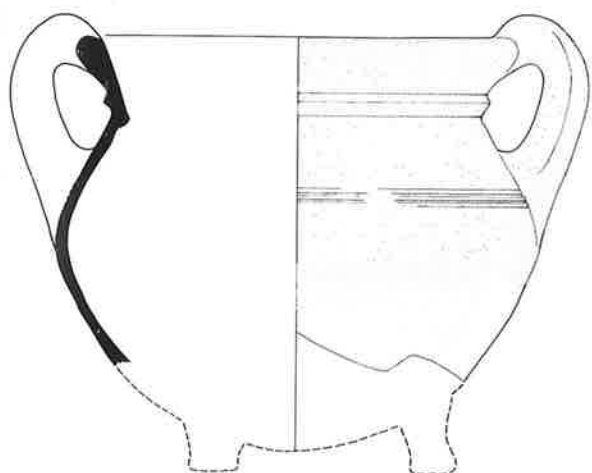
- 1 : r-gra-9b
- 2 : 16
- 3 : 19.0/17.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : grape, tweedor
- 7 :
- 8 :

11-78a

- 1 : r-gra-10b
- 2 : 17A
- 3 : 26.5/21.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : grape, tweedor
- 7 :
- 8 : Baart 1977 afb 496

11-87

- 1 : r-gra-11a
- 2 : 17bc
- 3 : 15.0/12.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : grape, eenoor
- 7 : Bergen op Zoom
- 8 : Groeneweg 1985 p 17

11-180

- 1 : r-gra-11b
- 2 : 17bc
- 3 :
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : grape, tweëoor *
- 7 : Bergen op Zoom
- 8 : Groeneweg 1985 p 17

10-45

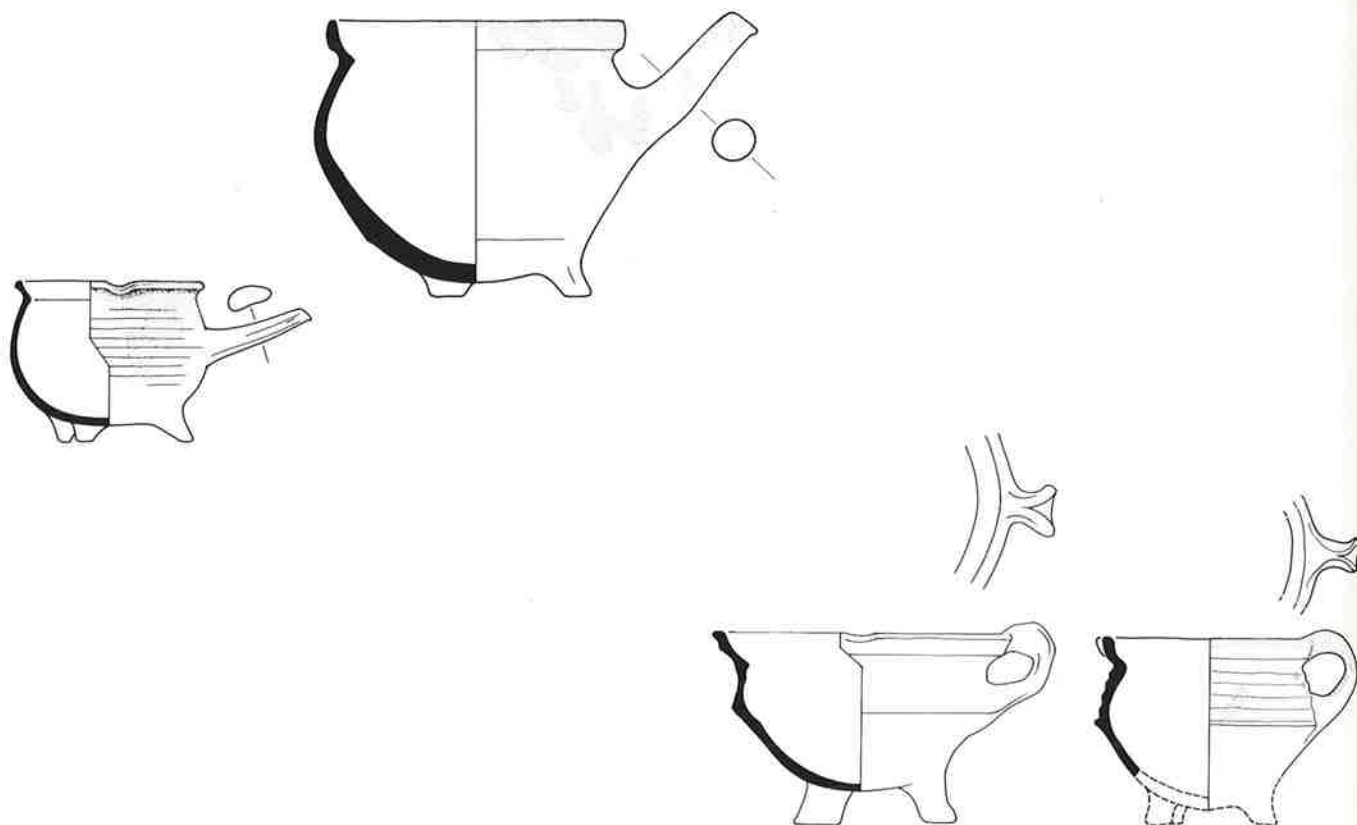
- 1 : r-gra-12b
- 2 : 17d-18A
- 3 : 21.0/10.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : grape, tweëoor
- 7 :
- 8 : Thijssen 1981 p 19 afb 13

11-25

- 1 : r-gra-13c
- 2 : 16
- 3 : 18.5/17.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : kromme steel
- 5c :
- 6 : steelgrape
- 7 :
- 8 :

11-32

- 1 : r-gra-14c
- 2 : 16
- 3 : 11.5/11.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : kromme steel
- 5c :
- 6 : steelgrape
- 7 :
- 8 :

11-93

- 1 : r-gra-15c
- 2 : 17A
- 3 : 10.5/9.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : platte steel
- 5c : schenklip 90 graden
tov steel
- 6 : steelgrape
- 7 :
- 8 :

11-185

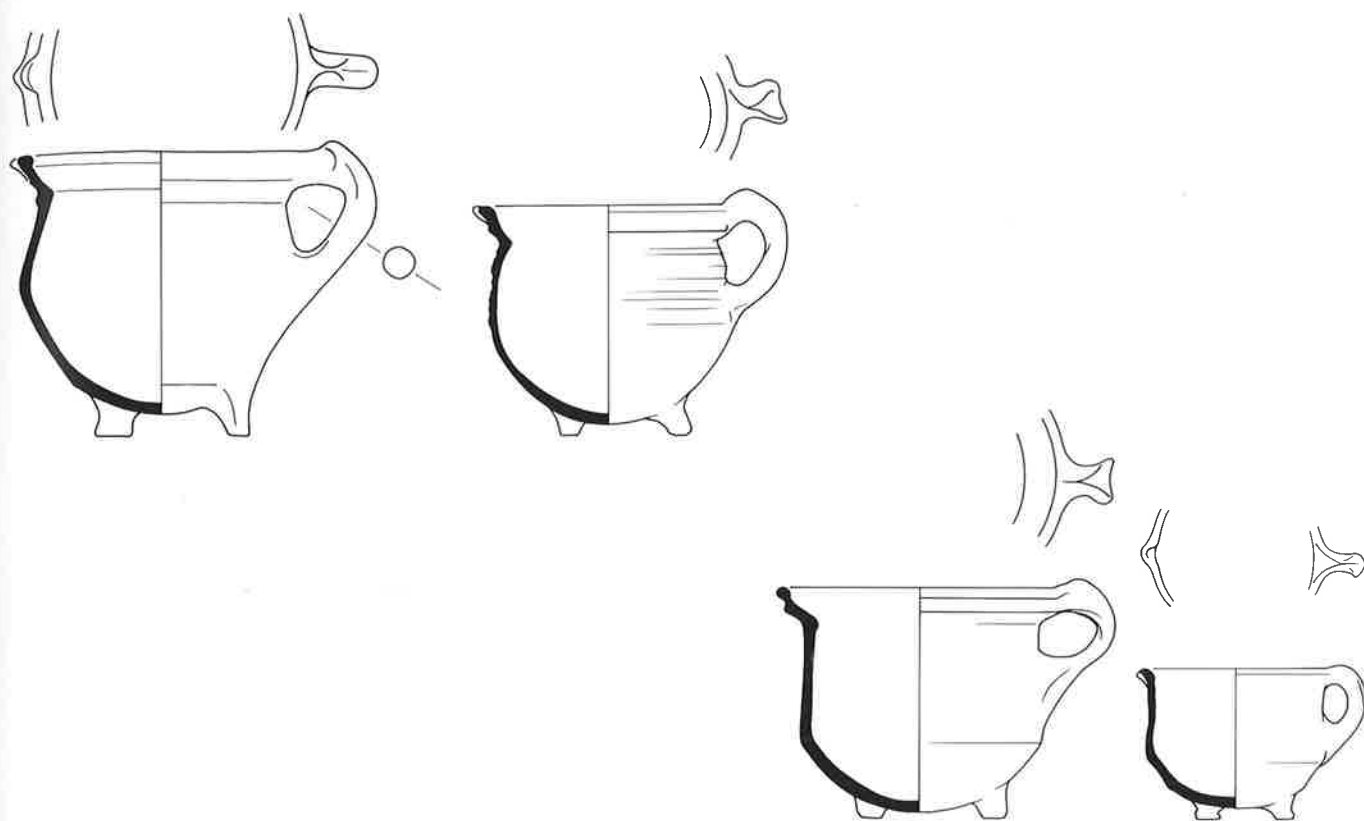
- 1 : r-gra-16c
- 2 : 17B
- 3 :
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : ronde steel
- 5c :
- 6 : steelgrape
- 7 :
- 8 : Thijssen 1981 afb 26

10-37

- 1 : r-gra-17a
- 2 : 17d-18A
- 3 : 15.5/10.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c : geel/groene slib
op bodem
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c : schenklip 90 graden
tov oor
- 6 : grape, eenoor
- 7 :
- 8 :

11-92

- 1 : r-kan-1
- 2 : 17A
- 3 : 12.0/10.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c : schenklip tegenover
oor
- 6 : kan
- 7 :
- 8 :

11-91

- 1 : r-kan-2
- 2 : 17A
- 3 : 16.0/15.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c : schenklip tegenover oor
- 6 : kan
- 7 :
- 8 :

11-159

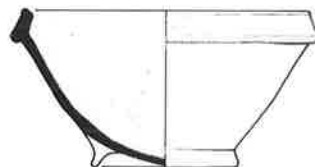
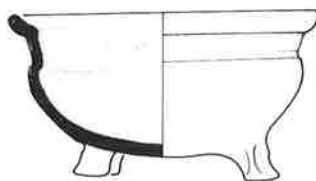
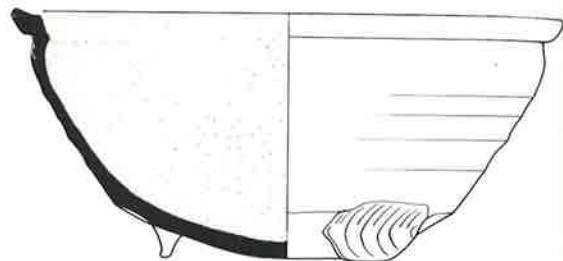
- 1 : r-kan-3
- 2 : 17
- 3 :
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : lintoer
- 5c : schenklip tegenover oor
- 6 : kan *
- 7 :
- 8 :

10-44

- 1 : r-kan-4
- 2 : 17d-18A
- 3 : 15.0/12.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c : gele slib op bodem
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : kan
- 7 :
- 8 :

10-31

- 1 : r-kan-5
- 2 : 17d-18A
- 3 : 11.0/8.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c : gele slib op bodem
- 5a : driepoot
- 5b : worstoor
- 5c : schenklip tegenover oor
- 6 : kan
- 7 :
- 8 :

10-34

- 1 : r-kan-5a
- 2 : 17d-18A
- 3 : 12.0/9.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c : gele slib op bodem;
ringeloor in geel
en groen
- 5a : standring, glad
- 5b : worstoor
- 5c : schenklip tegenover
oor
- 6 : kan
- 7 :
- 8 :

189-84

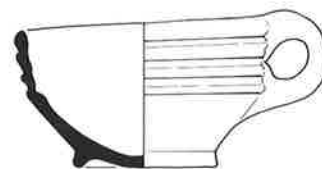
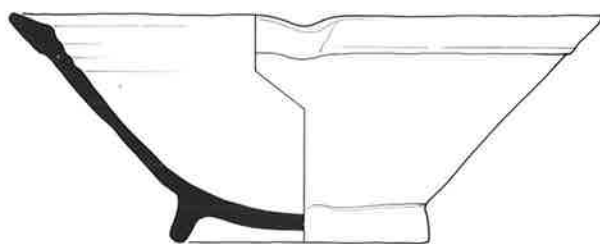
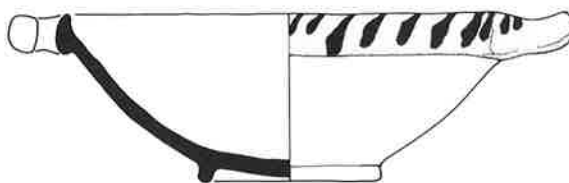
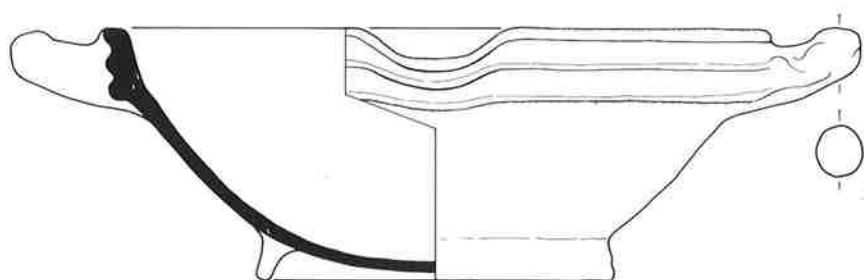
- 1 : r-kom-3
- 2 : 14d-15a
- 3 : 16.0/9.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur inwendig
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : geen
- 5c :
- 6 : kom
- 7 :
- 8 : Bruijn 1979 p 83
afb 40 links

189-86

- 1 : r-kom-4
- 2 : 14d-15a
- 3 : 17.0/8.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur inwendig
- 4c :
- 5a : standring, glad
- 5b : geen
- 5c :
- 6 : kom
- 7 :
- 8 :

189-87

- 1 : r-kom-5
- 2 : 14d-15a
- 3 : 29.5/14.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur inwendig
- 4c :
- 5a : drie lobvoeten
- 5b : geen
- 5c :
- 6 : kom
- 7 :
- 8 : Janssen 1983 p 213
afb 25.1

11-40

- 1 : r-kom-6
2 : 16
3 : 35.5/15.5
4a : rood
4b : loodglazuur
4c :

- 5a : standring, glad
5b : twee hor worstoor
5c : schenklip

- 6 : kom
7 :
8 :

11-95

- 1 : r-kom-7
2 : 17A
3 : 30.5/13.0
4a : rood
4b : loodglazuur
4c :

- 5a : standring, glad
5b : geen oor
5c : schenklip

- 6 : kom
7 :
8 :

11-96

- 1 : r-kom-8
2 : 17A
3 : 24.0/9.0
4a : rood
4b : loodglazuur
4c : ringeloor op rand;
bodem met gele slib

- 5a : standring, glad
5b : twee hor worstoor
5c :

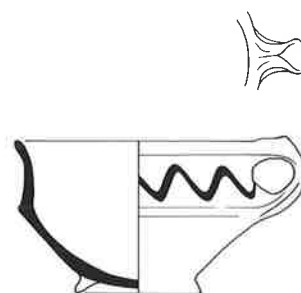
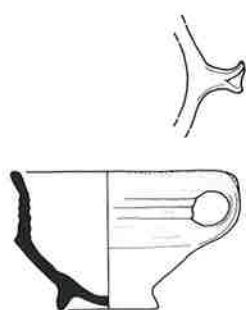
- 6 : kom
7 :
8 :

11-33

- 1 : r-kop-1
2 : 16
3 : 14.0/6.5
4a : rood
4b : loodglazuur
4c :

- 5a : standring, glad
5b : worstoor
5c :

- 6 : kop
7 :
8 :

11-186

- 1 : r-kop-2
- 2 : 17
- 3 : 10.0/7.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : standring, glad
- 5b : lintoor
- 5c :
- 6 : kop
- 7 :
- 8 :

11-99

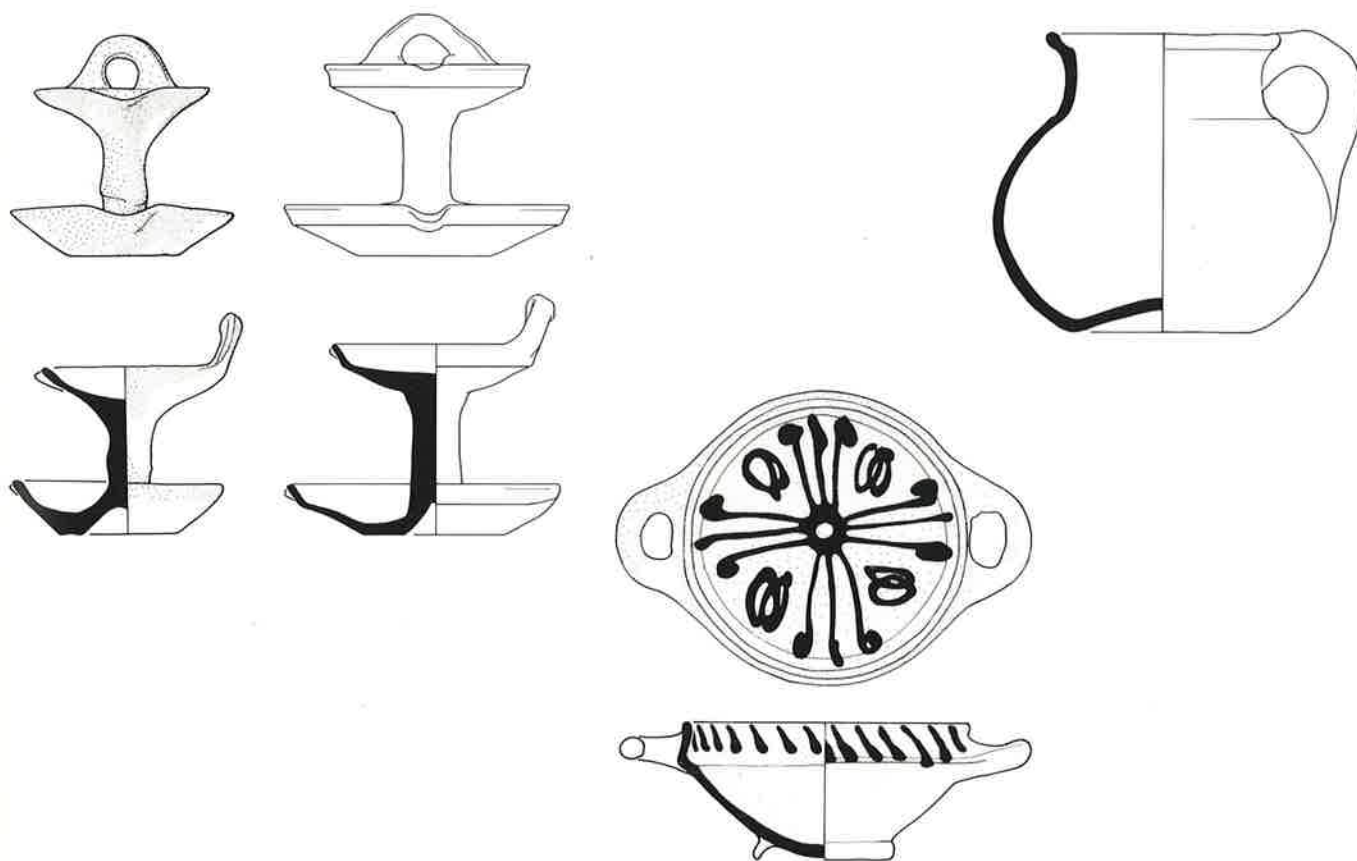
- 1 : r-kop-3
- 2 : 17
- 3 : 13.5/7.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : standring, glad
- 5b : hor lintoor
- 5c :
- 6 : kop
- 7 :
- 8 :

10-72

- 1 : r-kop-4
- 2 : 17d-18A
- 3 : 13.0/8.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c : gele slib op bodem;
ringeloor in geel
- 5a : standring, glad
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : kop
- 7 :
- 8 :

10-66

- 1 : r-kop-5
- 2 : 17d-18A
- 3 : 11.5/8.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c : in- en uitwendig
gele slib
- 5a : standvlak
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : kop
- 7 :
- 8 :

11-113

- 1 : r-oli-1
- 2 : 16
- 3 : 11.5/8.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a :
- 5b : ophangoor
- 5c :
- 6 : olielamp
- 7 :
- 8 :

10-55

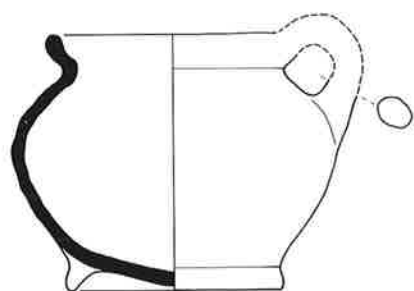
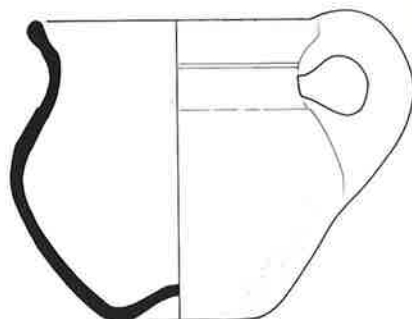
- 1 : r-oli-2
- 2 : 17d-18A
- 3 : 14.5/10.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a :
- 5b : ophangoor
- 5c : een platte zijde
- 6 : olielamp
- 7 :
- 8 :

11-97

- 1 : r-pap-1
- 2 : 17A
- 3 : 15.5/7.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c : inwendig en op
rand ringeloor
- 5a : standring, glad
- 5b : twee hor worstoor
- 5c :
- 6 : papkom
- 7 :
- 8 :

19-36

- 1 : r-pis-1
- 2 : 15bc
- 3 : 18.0/15.5
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam
loodglazuur
- 4c :
- 5a : ziel
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : pispot
- 7 :
- 8 :

19-33

- 1 : r-pis-1
- 2 : 15bc
- 3 : 16.5/15.0
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam
loodglazuur
- 4c :
- 5a : ziel
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : pispot
- 7 :
- 8 :

19-35

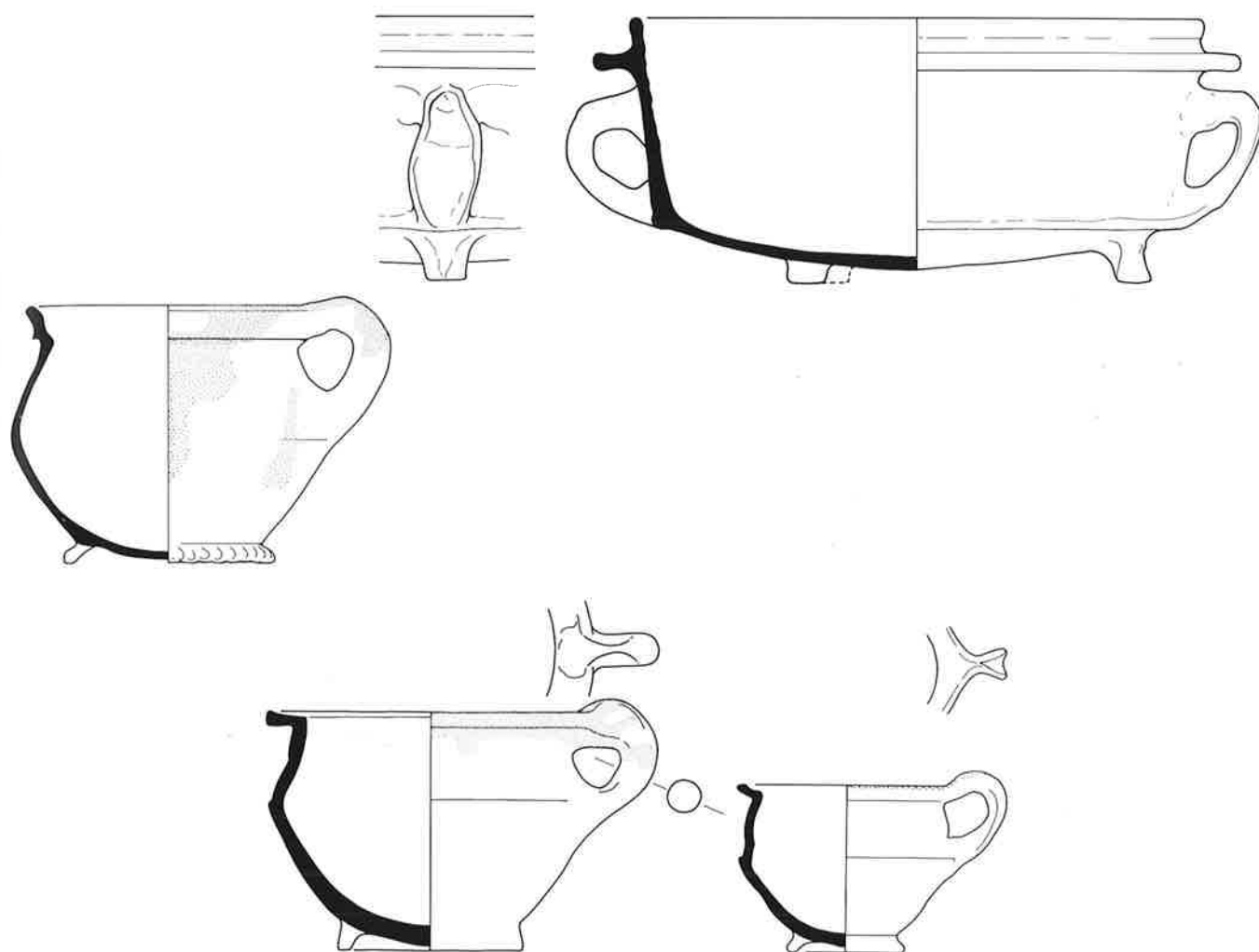
- 1 : r-pis-1
- 2 : 15bc
- 3 : 18.0/15.5
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam
loodglazuur
- 4c :
- 5a : ziel
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : pispot
- 7 :
- 8 :

5119-14

- 1 : r-pis-2
- 2 : 15bc
- 3 : 17.0/13.5
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam
loodglazuur
- 4c :
- 5a : standring, glad
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : pispot
- 7 :
- 8 :

11-26

- 1 : r-pis-3
- 2 : 16
- 3 : 17.5/16.5
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam
loodglazuur
- 4c :
- 5a : ziel
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : pispot
- 7 :
- 8 :

11-30

- 1 : r-pis-4
- 2 : 16
- 3 : 18.5/14.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : standring, gewelfd
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : pispot
- 7 :
- 8 :

11-89

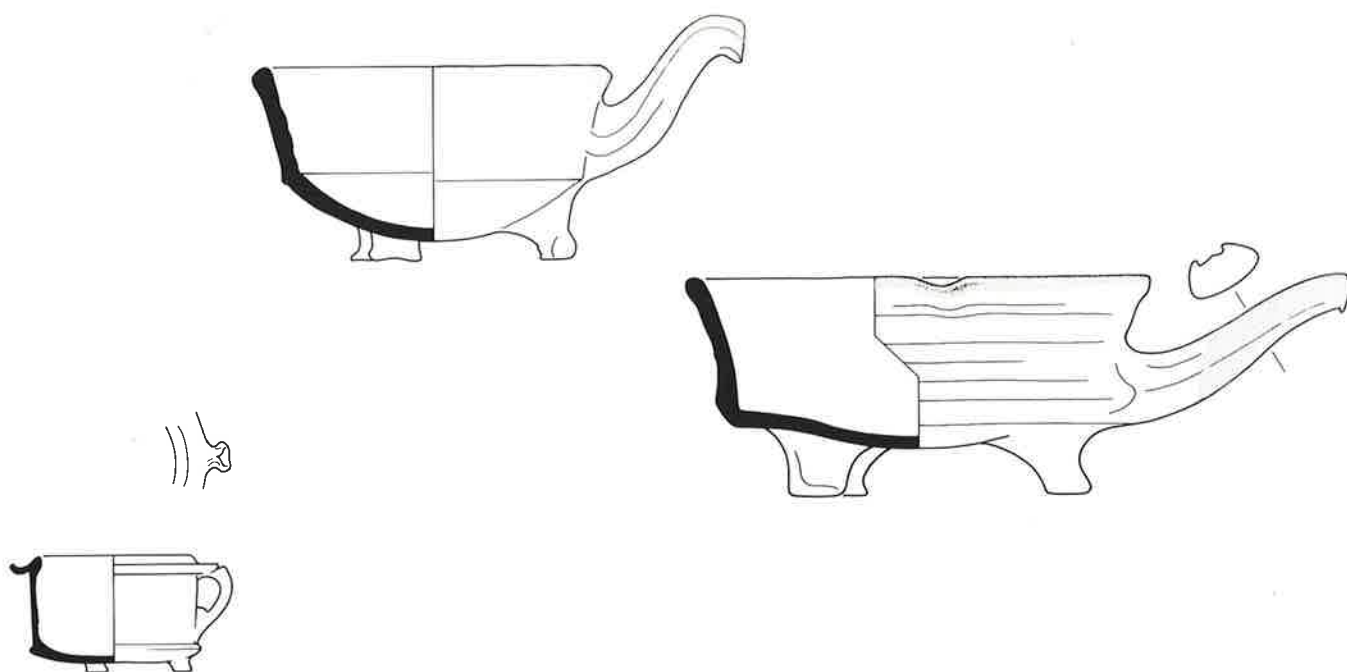
- 1 : r-pis-5
- 2 : 17
- 3 : 18.5/13.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : standring, glad
- 5b : worstoor
- 5c :
- 6 : pispot
- 7 :
- 8 :

11-88

- 1 : r-pis-5
- 2 : 17
- 3 : 12.5/9.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : standring, glad
- 5b : lintoer
- 5c :
- 6 : pispot
- 7 :
- 8 : Thijssen 1981 nr 21

11-79

- 1 : r-slu-1
- 2 : 17
- 3 : 37.0/15.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : twee lintoer
- 5c :
- 6 : sluitpan
- 7 :
- 8 :

10-61

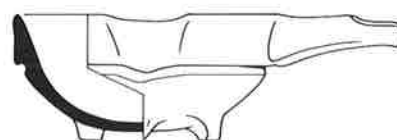
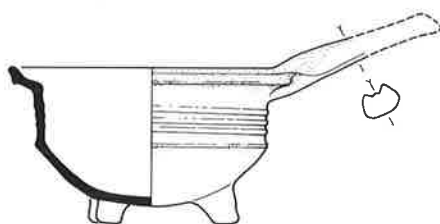
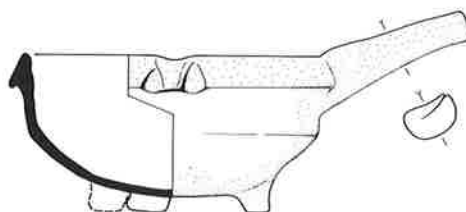
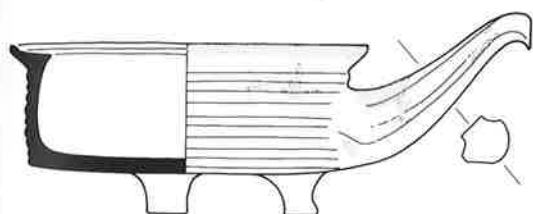
- 1 : r-slu-1
- 2 : 17d-18A
- 3 : 11.0/6.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c : gele slib op bodem
- 5a : driepoot
- 5b : twee worstoor
- 5c :
- 6 : sluitpan ?
- 7 :
- 8 :

19-45

- 1 : r-ste-1
- 2 : 15bc
- 3 : 19.0/10.0
- 4a : rood
- 4b : spaarzaam loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : kromme steel
- 5c :
- 6 : steelpan
- 7 :
- 8 :

11-45

- 1 : r-ste-2
- 2 : 16
- 3 : 24.5/10.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : kromme steel
- 5c : schenklip 90 graden
tov steel
- 6 : steelpan
- 7 :
- 8 :

11-107

- 1 : r-ste-3
- 2 : 17
- 3 : 19.0/9.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : kromme steel
- 5c :

- 6 : steelpan
- 7 :
- 8 :

11-106

- 1 : r-stk-1
- 2 : 17A
- 3 : 15.5/8.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : platte steel
- 5c :

- 6 : steelkom
- 7 :
- 8 : Thijssen 1981 p 22
afb 35

11-196

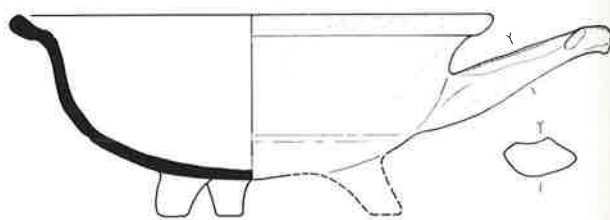
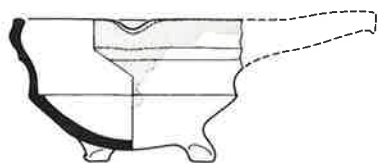
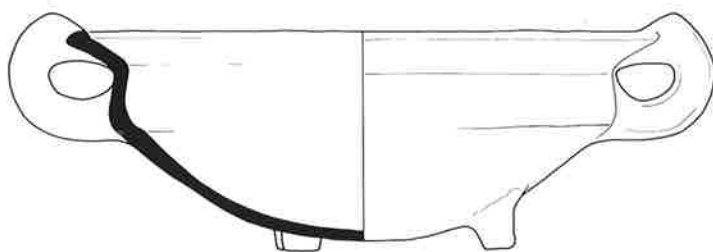
- 1 : r-stk-2
- 2 : 17B
- 3 : 17.0/8.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : platte steel
- 5c : schenklip 90 graden
tov steel

- 6 : steelkom
- 7 :
- 8 :

10-64

- 1 : r-stk-3
- 2 : 17d-18A
- 3 : 14.0/6.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : ronde steel
- 5c : schenklip 90 graden
tov steel

- 6 : steelkom
- 7 :
- 8 :

11-195

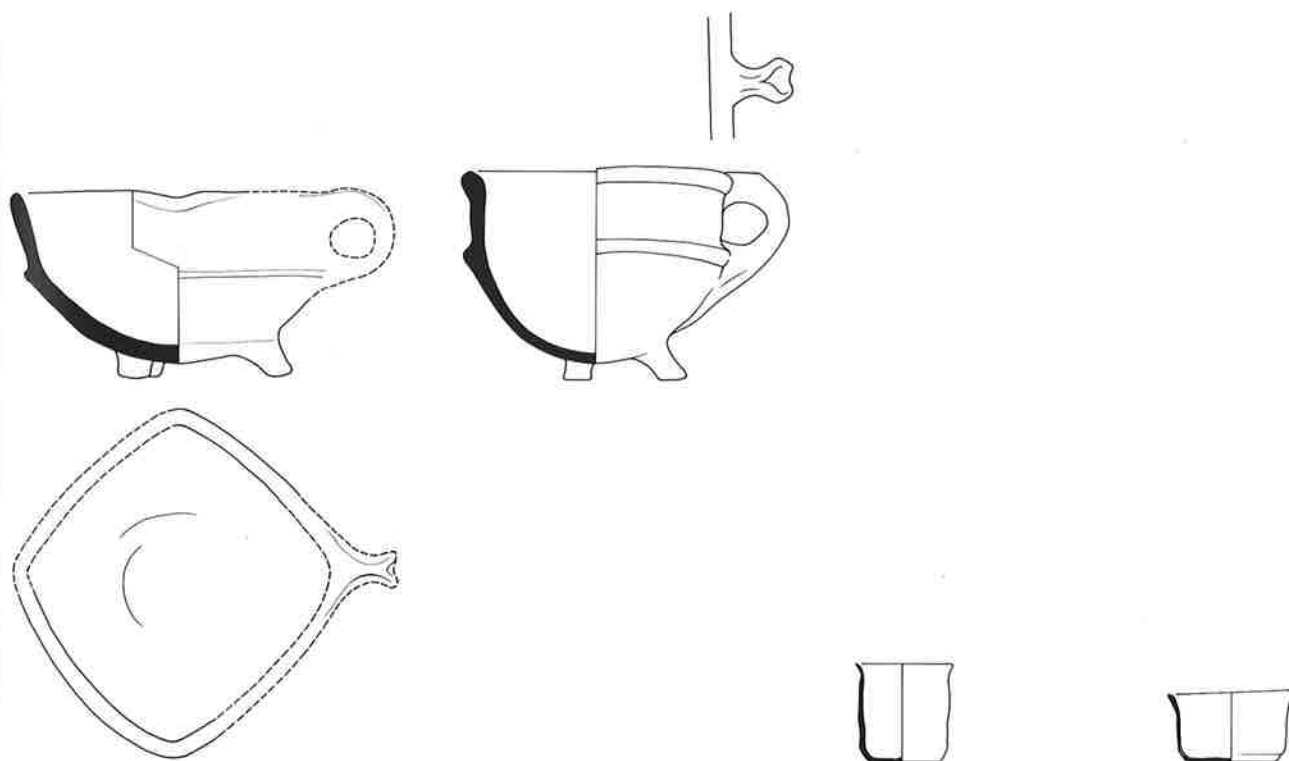
- 1 : r-stk-4
- 2 : 17-18A
- 3 : 13.0/7.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : platte steel
- 5c : schenklip 90 graden
tov steel
- 6 : steelkom
- 7 :
- 8 :

11-80

- 1 : r-ter-1
- 2 : 17A
- 3 : 31.0/12.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : twee worstoor
- 5c :
- 6 : terrine
- 7 :
- 8 :

11-108a

- 1 : r-ter-2
- 2 : 17A
- 3 : 25.0/10.5
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : kromme steel
- 5c :
- 6 : terrine
- 7 :
- 8 :

11-188

1 : r-tes-1
 2 : 17d-18A
 3 : 15.5/10.0
 4a : rood
 4b : loodglazuur
 4c :

5a : driepoot
 5b : lintoor
 5c :
 6 : test *
 7 :
 8 :

10-21

1 : r-tes-2
 2 : 17d-18A
 3 : -/10.5
 4a : rood
 4b : loodglazuur
 4c :

5a : driepoot
 5b : worstoor
 5c :
 6 : test
 7 :
 8 :

10-60

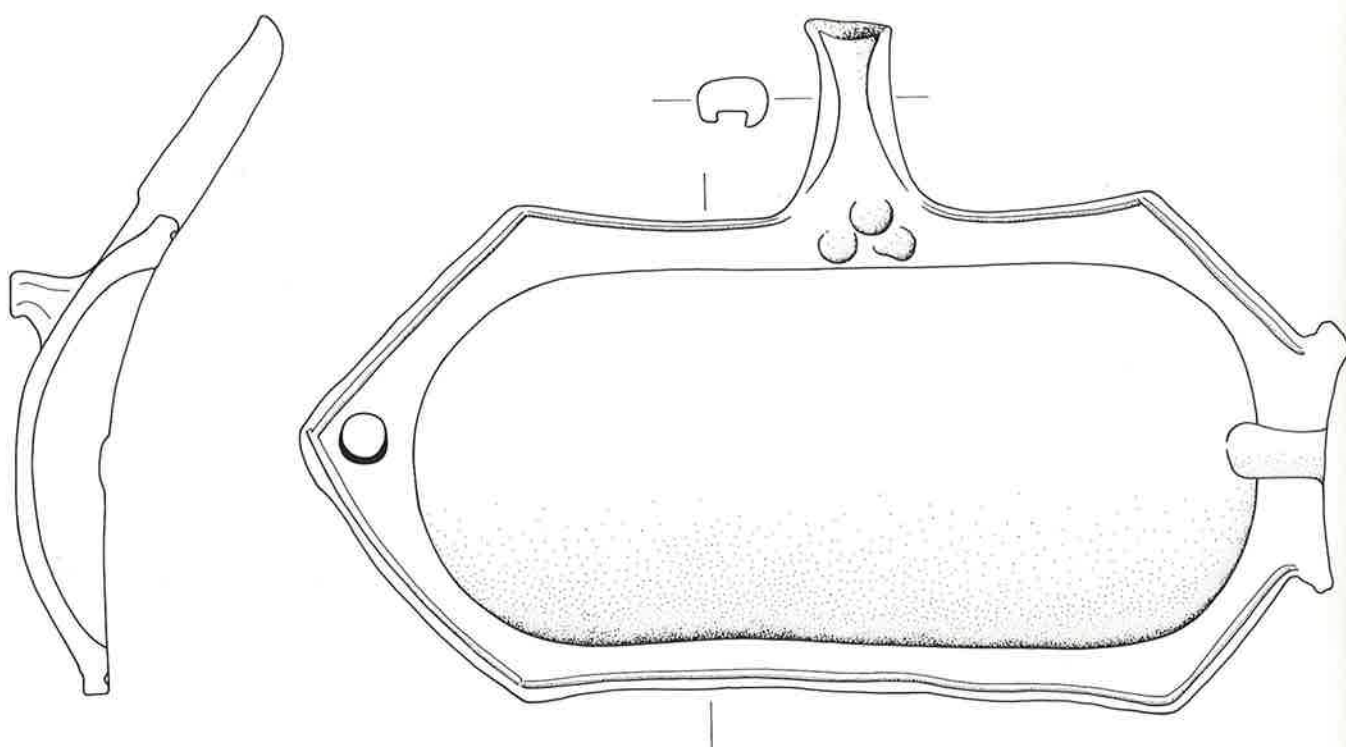
1 : r-zal-1
 2 : 17d-18A
 3 : 5.0/5.5
 4a : rood
 4b : loodglazuur
 4c :

5a : standvlak
 5b :
 5c :
 6 : zalfpot
 7 :
 8 :

10-62

1 : r-zal-2
 2 : 17d-18A
 3 : 6.5/3.5
 4a : rood
 4b : loodglazuur
 4c : in- en uitwendig
 gele slib

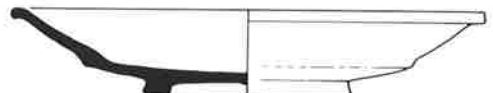
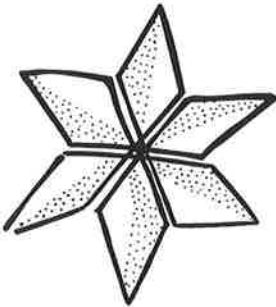
5a : standvlak
 5b :
 5c :
 6 : zalfpot
 7 :
 8 :

11-47

- 1 : r-vet-1
- 2 : 16
- 3 : 55.0/26.0
- 4a : rood
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a :
- 5b : platte steel
- 5c : ophangoog;
schenkgeul
- 6 : vetvanger
- 7 :
- 8 :

Majolica

11-132

- 1 : m-bor-1
- 2 : 17A
- 3 : 33.0/5.0
- 4a : majolica
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : spiegel:
in centrum ster
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord *
- 7 :
- 8 : Dingeman Korf
afb 458

11-125

- 1 : m-bor-2
- 2 : 17A
- 3 : 21.0/4.5
- 4a : majolica
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag en spiegel:
bladmotief
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

11-127

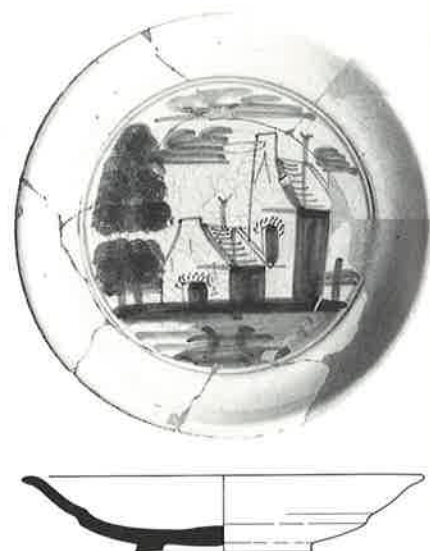
- 1 : m-bor-3
- 2 : 17
- 3 : 25.0/4.5
- 4a : majolica
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag en spiegel:
bloem- en bladmotief
met dalende eend
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

11-199

- 1 : m-bor-3
- 2 : 17
- 3 : 30.0/6.0
- 4a : majolica
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: bladmotief;
spiegel: fruitmand

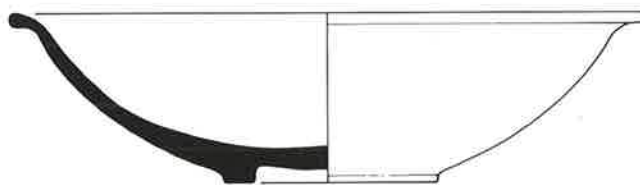
- 5a : standing, glad
- 5b : *
- 5c : *
- 6 : bord
- 7 : *
- 8 : *

10-161

- 1 : m-bor-4
- 2 : 17d-18A
- 3 : 21.0/4.0
- 4a : majolica
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: wit;
spiegel: landschap

- 5a : standing, glad
- 5b : *
- 5c : *
- 6 : bord
- 7 : *
- 8 : *

10-162

- 1 : m-bor-4
- 2 : 17d-18A
- 3 : 21.0/4.0
- 4a : majolica
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: wit;
spiegel: landschap

- 5a : standring, glad
- 5b : .
- 5c : .
- 6 : bord
- 7 : .
- 8 : .

10-160

- 1 : m-bor-4
- 2 : 17d-18A
- 3 : 21.0/4.0
- 4a : majolica
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: wit;
spiegel: landschap

- 5a : standring, glad
- 5b : .
- 5c : .
- 6 : bord
- 7 : .
- 8 : .

11-124

- 1 : m-kom-1
- 2 : 17A
- 3 : 33.5/9.0
- 4a : majolica
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: chinees motief;
spiegel: chinees
landschap

- 5a : standring, glad
- 5b : .
- 5c : .
- 6 : kom
- 7 : .
- 8 : Dingeman Korf
afb 48/49

11-171

- 1 : m-pap-1
- 2 : 17B-18A
- 3 : 15.5/6.0
- 4a : majolica
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : bloem- en bladmotief

- 5a : standring, glad
- 5b : twee hor loboren
- 5c :
- 6 : papkom
- 7 :
- 8 :

11-215

- 1 : tegel
- 2 : 17d
- 3 : 13.0/13.0
- 4a : majolica
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : zeemonster

- 5a :
- 5b :
- 5c :
- 6 : tegel
- 7 :
- 8 :

10-174

- 1 : tegel
- 2 : 17d-18A
- 3 : 12.5/12.5
- 4a : majolica
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : landschap

- 5a :
- 5b :
- 5c :
- 6 : tegel
- 7 :
- 8 :

Faïence

11-133

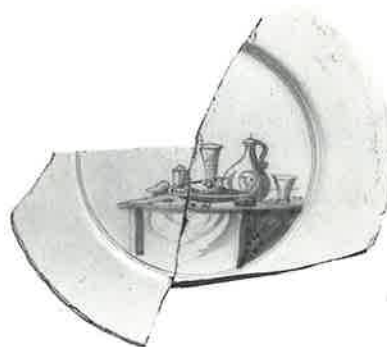
- 1 : f-bor-1
- 2 : 17A
- 3 : 32.0/5.0
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : bladmotief met
bazuinende engelen;
centrum: portret prins
Willem III
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 : Van Dam 1982 p 64
afb 90, 91; pp 69-74

11-134

- 1 : f-bor-1
- 2 : 17A
- 3 : 19.5/2.5
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: chinees motief;
spiegel: chinees
landschap met hert
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

10-106

- 1 : f-bor-2
- 2 : 17d
- 3 : 24.0/2.5
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, wit
- 4c :
- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

11-135

- 1 : f-bor-2a
- 2 : 17bd
- 3 : 21.0/3.0
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : spiegel: personen
in landschap

- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

11-204

- 1 : f-bor-2a
- 2 : 17bd
- 3 : 21.0/2.5
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : spiegel: "SIE DIE IS
JOE VINCKEN ZEYDE
TEUN DAT KOMT
VAN DRINCKEN"

- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord *
- 7 :
- 8 :

11-203

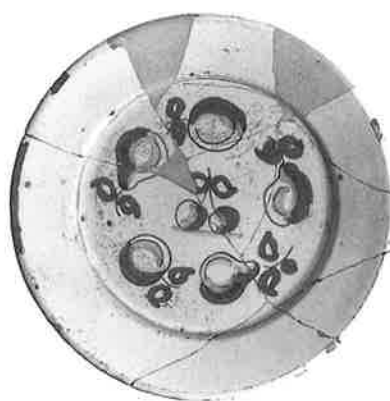
- 1 : f-bor-2a
- 2 : 17bd
- 3 : 20.5/2.5
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : spiegel:
tafel met stilleven

- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 : Van Dam 1982 p 62
afb 83

11-172

- 1 : f-bor-2a
- 2 : 17bd
- 3 : 21.0/2.5
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : spiegel:
landschap met
schapenhoedster

- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

11-136

- 1 : f-bor-2a
- 2 : 17bd
- 3 : 21.0/3.0
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : spiegel: landschap

- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

10-103

- 1 : f-bor-2a
- 2 : 17d
- 3 : 21.0/2.5
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : spiegel: landschap

- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

10-104

- 1 : f-bor-2a
- 2 : 17d
- 3 : 20.5/2.5
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : spiegel: fruit

- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

11-149

- 1 : f-bor-2b
- 2 : 17bd
- 3 : 21.0/2.5
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur,
- 4c : blauw vlag en
spiegel: bloem- en
bladmotief

- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

11-151

- 1 : f-bor-2b
- 2 : 17bd
- 3 : 21.5/3.0
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: bloem- en
bladmotief; spiegel:
bloemenvaas
- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

11-147a

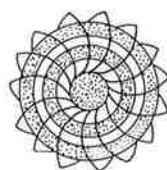
- 1 : f-bor-2b
- 2 : 17bd
- 3 : 21.0/3.0
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag en spiegel:
bloem- en bladmotief
met dalende eend
- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

11-145

- 1 : f-bor-2b
- 2 : 17bd
- 3 : 21.0/3.0
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag en spiegel:
bloem- en bladmotief
met dalende eend
- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

10-110

- 1 : f-bor-2b
- 2 : 17d
- 3 : 21.5/2.5
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: boogjes;
spiegel: fruit
- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

11-205	11-156	10-120	10-121
1 : f-bor-2b	1 : f-bor-3	1 : f-bor-4	1 : f-bor-4
2 : 17bd	2 : 17B-18A	2 : 17d-18A	2 : 17d-18A
3 : 20.5/2.5	3 : 22.5/4.0	3 : 22.0/4.0	3 : 22.0/3.5
4a : faïence	4a : faïence	4a : faïence	4a : faïence
4b : tinglazuur, blauw	4b : tinglazuur, paars	4b : tinglazuur, blauw	4b : tinglazuur, blauw
4c : vlag en spiegel: bloem- en bladmotief met vlinder	4c : vlag en spiegel: stylistische bloem; vlekken en boogjes	4c : vlag: cirkel; spiegel: in centrum rozet	4c : vlag: cirkel; spiegel: in centrum rozet
5a : standvlak	5a : standvlak	5a : standvlak	5a : standvlak
5b : :	5b : :	5b : :	5b : :
5c : :	5c : :	5c : :	5c : :
6 : bord	6 : bord	6 : bord	6 : bord
7 : :	7 : :	7 : :	7 : :
8 : :	8 : :	8 : :	8 : :

10-126

- 1 : f-bor-4
 2 : 17d-18A
 3 : 21.5/3.0
 4a : faience
 4b : tinglazuur, blauw
 4c : vlag en spiegel:
 bloem- en bladmotief
 5a : standvlak
 5b :
 5c :
 6 : bord
 7 :
 8 :

10-117

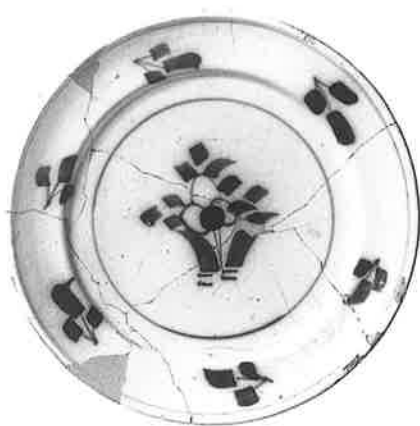
- 1 : f-bor-4
 2 : 17d-18A
 3 : 23.0/3.5
 4a : faience
 4b : tinglazuur, blauw
 4c : vlag: boogjes; spiegel:
 bloem- en bladmotief
 5a : standvlak
 5b :
 5c :
 6 : bord
 7 :
 8 :

10-116

- 1 : f-bor-4
 2 : 17d-18A
 3 : 23.0/3.5
 4a : faience
 4b : tinglazuur, blauw
 4c : vlag: boogjes;
 spiegel: bloem
 5a : standvlak
 5b :
 5c :
 6 : bord
 7 :
 8 :

10-127

- 1 : f-bor-4
 2 : 17d-18A
 3 : 22.0/3.0
 4a : faience
 4b : tinglazuur, blauw
 4c : vlag en spiegel:
 bloem- en bladmotief
 5a : standvlak
 5b :
 5c :
 6 : bord
 7 :
 8 :

10-119

- 1 : f-bor-4
- 2 : 17d-18A
- 3 : 22.5/3.5
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag en spiegel:
bloem- en bladmotief
- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

10-133

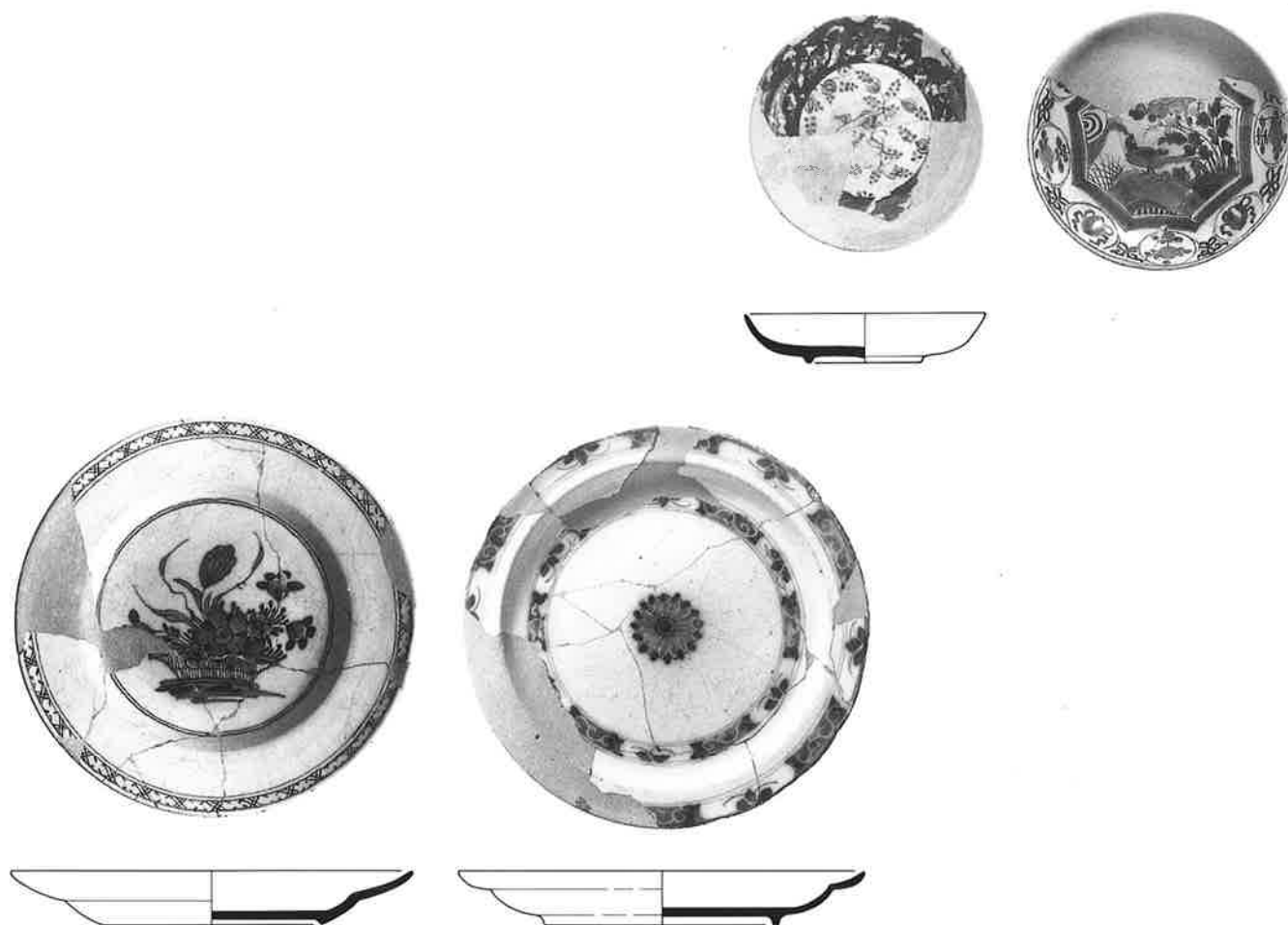
- 1 : f-bor-5
- 2 : 17d-18A
- 3 : 22.0/2.5
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: boogjes met
oranje cirkel; spiegel:
bloemen
- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

10-131

- 1 : f-bor-5
- 2 : 17d-18A
- 3 : 21.5/2.5
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: boogjes; spiegel:
persoon in chinees
landschap
- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

10-135

- 1 : f-bor-5
- 2 : 17d-18A
- 3 : 22.5/2.5
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: chinees motief;
spiegel: bloem in
centrum
- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

10-137

- 1 : f-bor-6
- 2 : 17d-18A
- 3 : 22.0/3.0
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: boogjes;
spiegel: mand met
bloemen
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

10-138

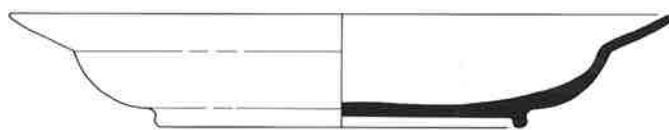
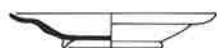
- 1 : f-bor-7
- 2 : 17d-18A
- 3 : 22.0/3.0
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: bloemen;
spiegel: rozet in
centrum
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

11-211a

- 1 : f-bor-8
- 2 : 17d-18A
- 3 : 12.5/3.0
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, blauw,
bruin, geel
- 4c : bloem en engel
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c : (kop en schotel)
roodbakken
- 6 : bord
- 7 :
- 8 :

10-146

- 1 : f-bor-8
- 2 : 17d-18A
- 3 : 15.0/2.5
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: chinees motief;
spiegel: chinees
landschap
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord
- 7 :
- 8 : Thijssen 1981 p 33
nr 113

10-148

- 1 : f-bor-9
- 2 : 17d-18A
- 3 : 11.0/2.0
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: chinees motief;
spiegel: chinees
landschap

- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c : (kop en schotel)
- 6 : bord *
- 7 :
- 8 :

11-202

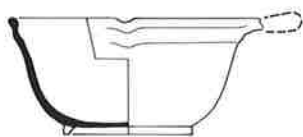
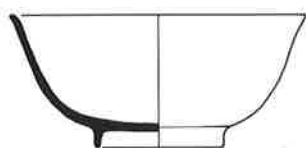
- 1 : f-bor-10
- 2 : 17d
- 3 : 23.0/3.0
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag en spiegel:
bloem- en bladmotief

- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord *
- 7 :
- 8 :

10-149

- 1 : f-bor-10
- 2 : 17d-18A
- 3 : 33.0/6.0
- 4a : faïence
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : vlag: chinees motief;
spiegel: chinees
landschap met twee
herten

- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c :
- 6 : bord *
- 7 :
- 8 :

Schaal 1:2

Schaal 1:2

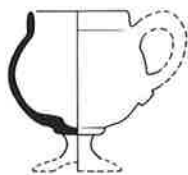
11-210**10-154****11-211****10-151**

- 1 : f-kom-1
- 2 : 17d
- 3 : 16.5/7.0
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : uitw: bloem-
en bladmotief;
inw: ruitpatroon
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c :
- 6 : kom
- 7 :
- 8 :

- 1 : f-kom-2
- 2 : 17d-18A
- 3 : 13.0/6.0
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, wit
- 4c :
- 5a : standring, glad
- 5b : worstoor (één)
- 5c : schenklip 90 graden
tov oor
- 6 : kom
- 7 :
- 8 :

- 1 : f-kop-1
- 2 : 17d-18A
- 3 : 7.0/4.0
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw,
bruin, geel
- 4c : bloem en engel
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c : (kop en schotel;
roodbakken)
- 6 : kop
- 7 :
- 8 :

- 1 : f-kop-1
- 2 : 17d-18A
- 3 : 6.0/3.5
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : uitw schubmotief
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c : (kop en schotel)
- 6 : kop
- 7 :
- 8 :

11-214

- 1 : f-mos-1
- 2 : 17d
- 3 :
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, wit

4c :

- 5a : standvoet
- 5b :
- 5c :

- 6 : mosterdpot *
- 7 :
- 8 : Van Dam 1982 p 57
afb 60

11-213

- 1 : f-zal-1
- 2 : 17d
- 3 : 5.5/3.5
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, wit

4c :

- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :

- 6 : zalfpot
- 7 :
- 8 :

10-171

- 1 : f-zal-2
- 2 : 17d-18A
- 3 : 10.5/5.0
- 4a : faience
- 4b : tinglazuur, wit

4c :

- 5a : standvlak
- 5b :
- 5c :

- 6 : zalfpot
- 7 :
- 8 :

Porselein

Schaal 1:2

Schaal 1:2

Schaal 1:2

10-159

10-158

10-157

10-156

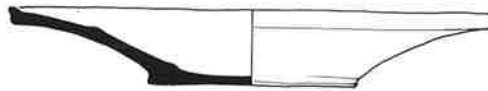
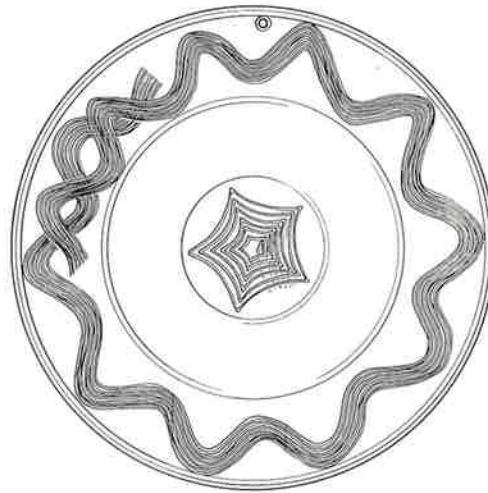
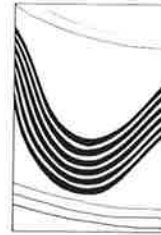
- 1 : p-bor-1
- 2 : 17d-18A
- 3 : 11.0/2.5
- 4a : porselein
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : inw en uitw chinees
motief
- 5a : standring, merk
- 5b :
- 5c : (kop en schotel)
- 6 : bord
- 7 : china
- 8 :

- 1 : p-kop-1
- 2 : 17d-18A
- 3 : 7.5/4.0
- 4a : porselein
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : inw en uitw chinees
motief
- 5a : standring, glad
- 5b :
- 5c : (kop en schotel)
- 6 : kop
- 7 : china
- 8 :

- 1 : p-kop-1
- 2 : 17d-18A
- 3 : 7.0/4.0
- 4a : porselein
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : inw en uitw chinees
motief
- 5a : standring, merk
- 5b :
- 5c : (kop en schotel)
- 6 : kop
- 7 : china
- 8 :

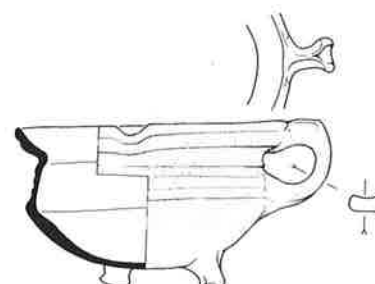
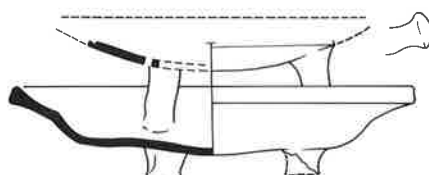
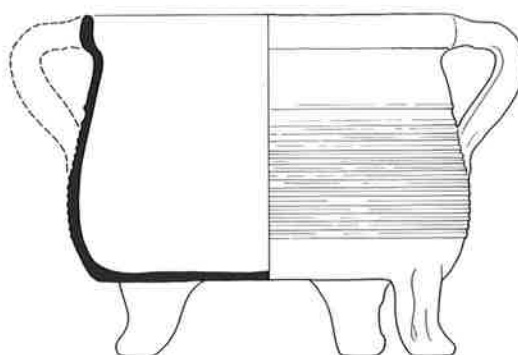
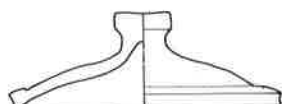
- 1 : p-kop-1
- 2 : 17d-18A
- 3 : 7.0/4.0
- 4a : porselein
- 4b : tinglazuur, blauw
- 4c : inw en uitw chinees
motief
- 5a : standring, merk
- 5b :
- 5c : (kop en schotel)
- 6 : kop
- 7 : china
- 8 :

Witbakkend aardewerk

11-71

- 1 : w-bor-1
- 2 : 16
- 3 : 25.5/3.5
- 4a : wit
- 4b : loodglazuur,
koperoxide
- 4c : kamversiering op vlag
en spiegel
- 5a : standvlak
- 5b : :
- 5c : :
- 6 : bord
- 7 : keulen
- 8 : :

11-74

- 1 : w-dek-1
- 2 : 16
- 3 : 14.0/5.0
- 4a : wit
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a :
- 5b : knop
- 5c :

- 6 : deksel
- 7 : keulen
- 8 :

10-84

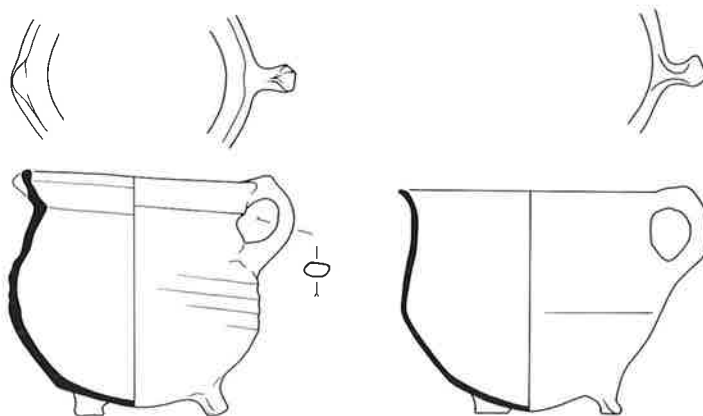
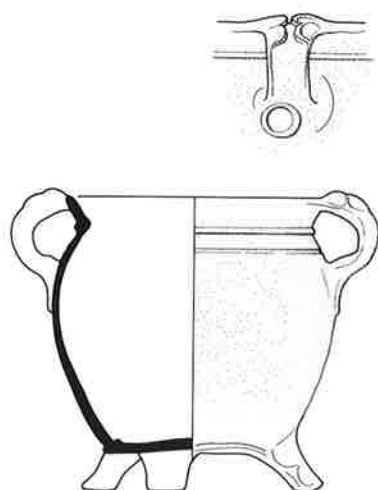
- 1 : w-fru-1
- 2 : 17d-18A
- 3 :
- 4a : wit
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b :
- 5c : twee op elkaar
staande schalen
met inkervingen in
bovenste
- 6 : fruittest *
- 7 :
- 8 :

11-65

- 1 : w-gra-18b
- 2 : 16
- 3 :
- 4a : wit
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : twee lintoer
- 5c :
- 6 : grape tweeeoor *
- 7 : keulen
- 8 : Janssen 1983 p 217
afb 32 nr 1

11-118

- 1 : w-gra-19a
- 2 : 17A
- 3 : 14.5/8.5
- 4a : wit
- 4b : loodglazuur,
koperoxide
- 4c :
- 5a : driepoot
- 5b : lintoer
- 5c : schenklip 90 graden
tov oor
- 6 : grape eenoor
- 7 :
- 8 : Thijssen 1981 p 23
afb 44

11-167

- 1 : w-gra-20b
 2 : 17B
 3 : 15.0/15.5
 4a : wit
 4b : loodglazuur,
 koperoxide
 4c :
 5a : driepoot
 5b : twee lintoer
 5c :

- 6 : grape tweeeoor
 7 :
 8 :

11-119

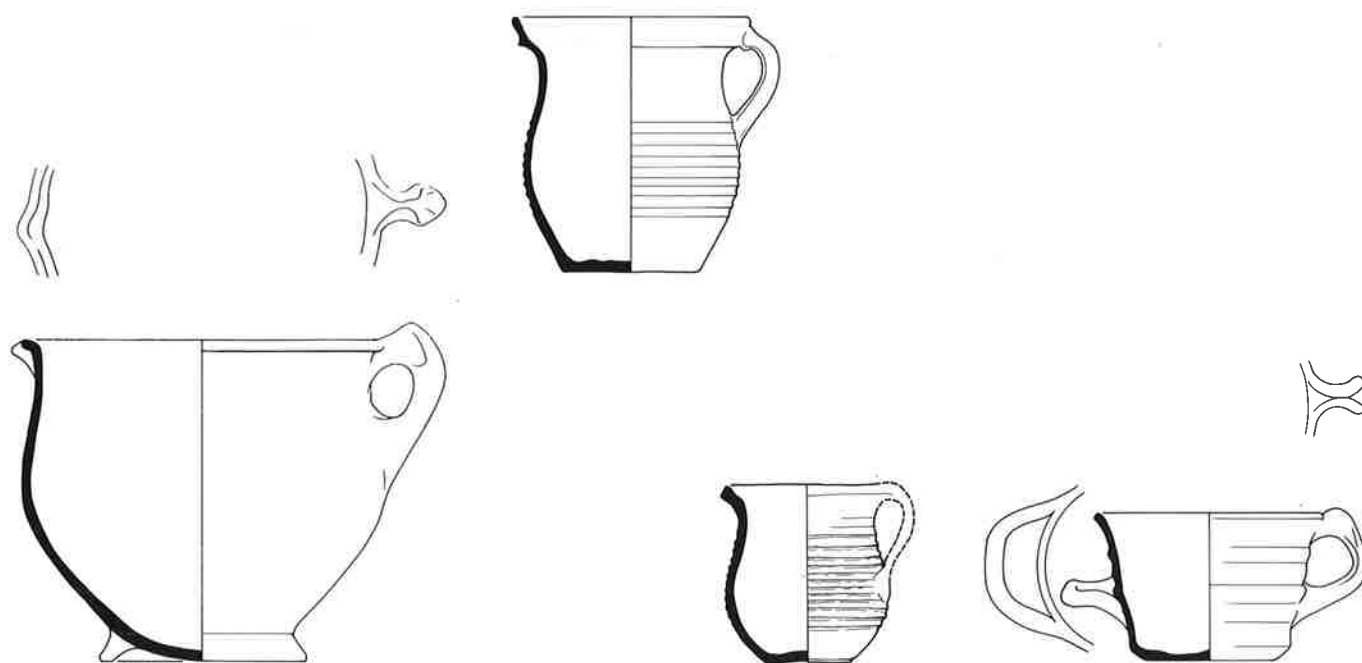
- 1 : w-kan-3
 2 : 17A
 3 : 13.0/13.0
 4a : wit
 4b : loodglazuur,
 koperoxide
 4c :
 5a : driepoot
 5b : lintoer
 5c : schenklip

- 6 : kan
 7 :
 8 : Janssen 1983 p 210
 afb 21 nr 6

10-85

- 1 : w-kan-5
 2 : 17d-18A
 3 : 14.0/12.0
 4a : wit
 4b : loodglazuur
 4c : inw gele,
 uitw groene slib
 5a : driepoot
 5b : worstoor
 5c : schenklip

- 6 : kan
 7 :
 8 :

10-88

- 1 : w-kan-5a
- 2 : 17d-18A
- 3 : 20.5/17.0
- 4a : wit
- 4b : loodglazuur
- 4c : in- en uitw
groene slib
- 5a : standring, glad
- 5b : worstoor
- 5c : schenklip

- 6 : kan
- 7 :
- 8 :

19-53

- 1 : w-kan-6
- 2 : 15bc
- 3 : 12.5/13.5
- 4a : wit
- 4b : loodglazuur,
koperoxide
- 4c :
- 5a : standvlak
- 5b : lintoer
- 5c :

- 6 : kan
- 7 : keulen
- 8 :

11-68

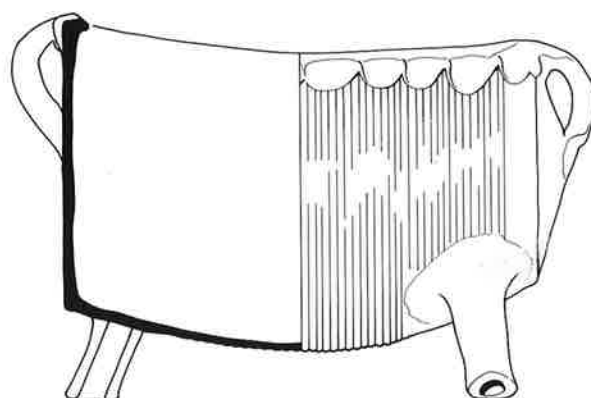
- 1 : w-kan-7
- 2 : 16
- 3 : 9.0/9.5
- 4a : wit
- 4b : loodglazuur,
mangaan
- 4c :
- 5a : standvlak
- 5b : lintoer
- 5c :

- 6 : kan *
- 7 : keulen
- 8 : Janssen 1983 p 217
afb 32 nr 2

11-222

- 1 : w-kop-5
- 2 : 17A
- 3 : 12.0/8.0
- 4a : wit
- 4b : loodglazuur
- 4c :
- 5a : standvlak
- 5b : een hor. een vert.
worstoor
- 5c :

- 6 : kop
- 7 :
- 8 :

11-123

- 1 : w-oli-2
- 2 : 17A
- 3 : 14.0/10.0
- 4a : wit
- 4b : loodglazuur,
koperoxide
- 4c :
- 5a :
- 5b : ophangoor
- 5c : een platte zijde

- 6 : olielamp
- 7 :
- 8 :

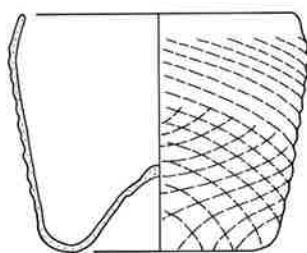
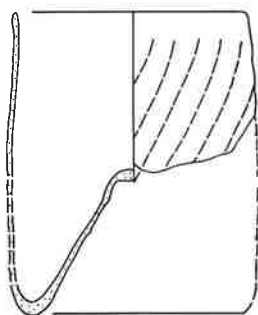
11-120

- 1 : w-pap-2
- 2 : 17A
- 3 : 14.5/8.0
- 4a : wit
- 4b : loodglazuur,
koperoxide
- 4c :
- 5a : standvlak
- 5b : twee worstoor
- 5c :
- 6 : papkom
- 7 :
- 8 : Janssen 1983 p 217
afb 32 nr 3

11-75

- 1 : w-ton-1
- 2 : 16
- 3 : 26.5-20.0
- 4a : wit
- 4b : loodglazuur,
mangaan
- 4c : schulprand
- 5a : vier holle poten
- 5b : twee lintoer
- 5c : ovale opening, platte
en bolle zijkant
- 6 : tonpot
- 7 : keulen
- 8 : Janssen 1983 p 210
afb 22 nr 3

Glas

54-189-179

51-19-79

51-19-171

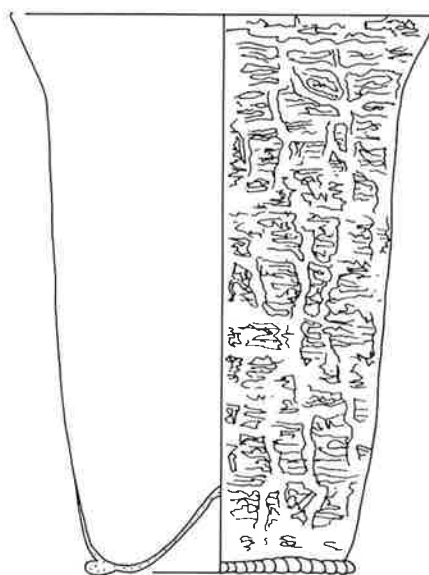
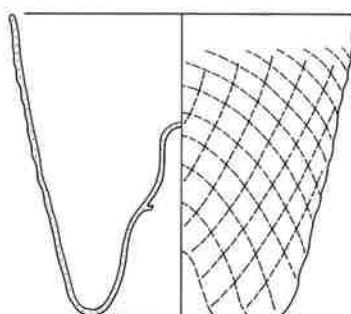
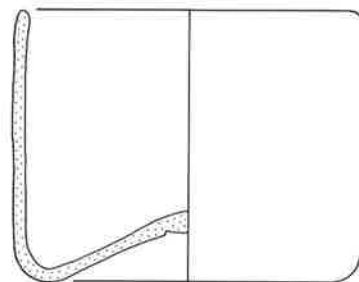
51-19-178

- 1 : gl-bek-1
- 2 : 14d/15a
- 3 : 6.5/-
- 4 : groen
- 5 : vanaf de bodem naar
rechts draaiende
ribben
- 6 : plat opgestoken ziel
- 7 : beker *
- 8 :

- 1 : gl-bek-2
- 2 : 15bc
- 3 : 7.0/5.5
- 4 : groen
- 5 : gekruist
ribbenpatroon
- 6 : opgestoken ziel
- 7 : beker
- 8 : Baumgartner 1987
pp 70-71 nr 60, 62

- 1 : gl-bek-2
- 2 : 15bc
- 3 : 6.5/4.0
- 4 : groen
- 5 : gekruist
ribbenpatroon
- 6 : opgestoken ziel
- 7 : beker
- 8 : Baumgartner 1987
pp 70-71 nr 60, 62

- 1 : gl-bek-2
- 2 : 15bc
- 3 : 7.0/5.5
- 4 : groen
- 5 : gekruist
ribbenpatroon
- 6 : opgestoken ziel
- 7 : beker
- 8 : Baumgartner 1987
pp 70-71 nr 60, 62

51-19-103

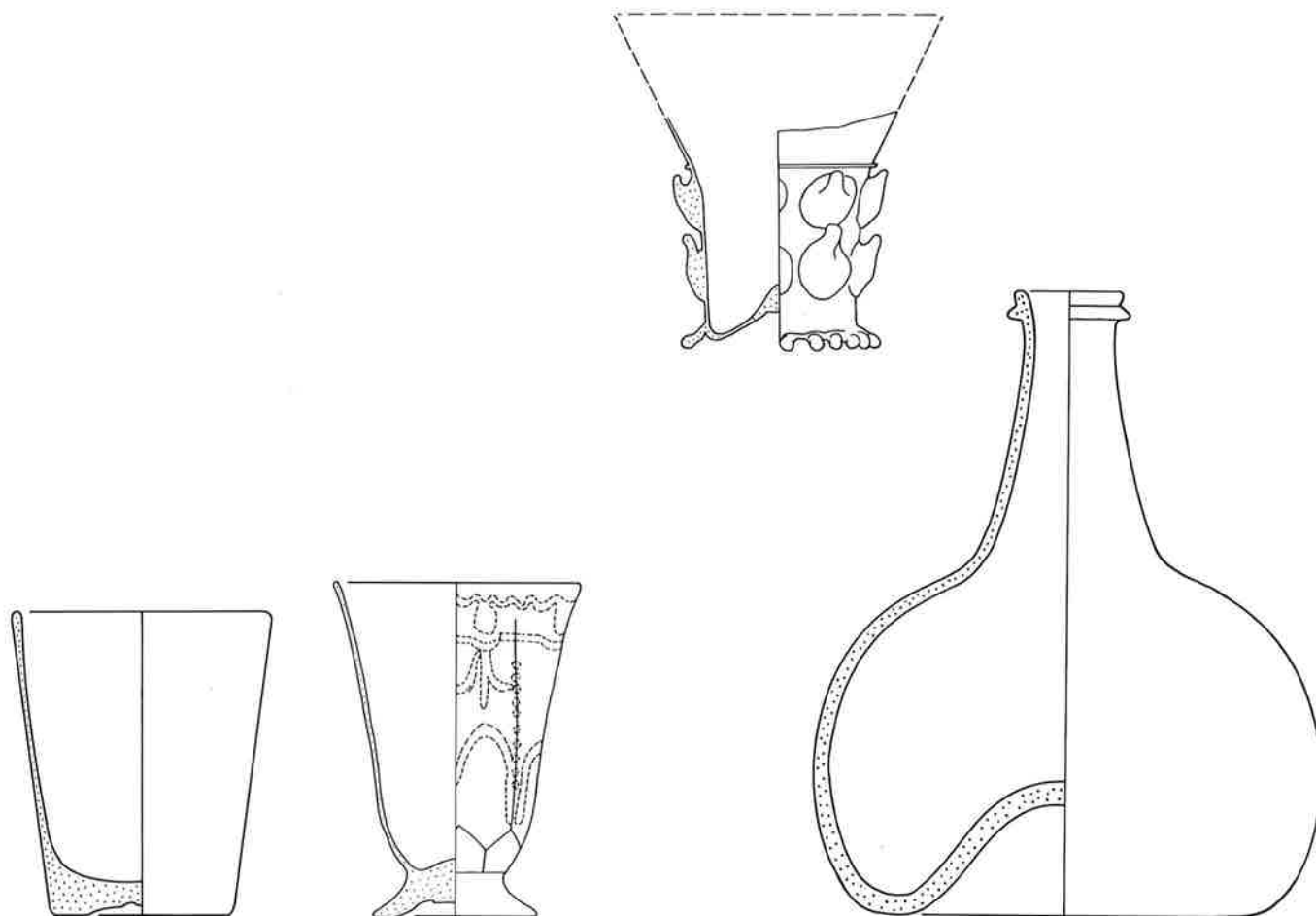
- 1 : gl-bek-3
- 2 : 15bc
- 3 : -/8.0
- 4 : groen
- 5 : gekruist
ribbenpatroon
- 6 : hoog opgestoken ziel
- 7 : beker *
- 8 : Baumgartner 1987 p
71 nr 61, 65

50-11-149

- 1 : gl-bek-4
- 2 : 17A
- 3 :
- 4 : helder
- 5 : structuurwand
- 6 : opgestoken ziel;
geribde voetring
- 7 : beker (ijsglas) *
- 8 : Wijnman 1983 p 232
nr 27

50-10-78

- 1 : gl-bek-5
- 2 : 17d-18A
- 3 : 9.0/7.5
- 4 : helder
- 5 :
- 6 : opgebolde ziel
- 7 : beker
- 8 :

50-10-1

- 1 : gl-bek-6
- 2 : 18A
- 3 : 7.0/8.0
- 4 : helder
- 5 :
- 6 : vlak
- 7 : beker
- 8 : Baart 1986 pp 112-113

50-10-15

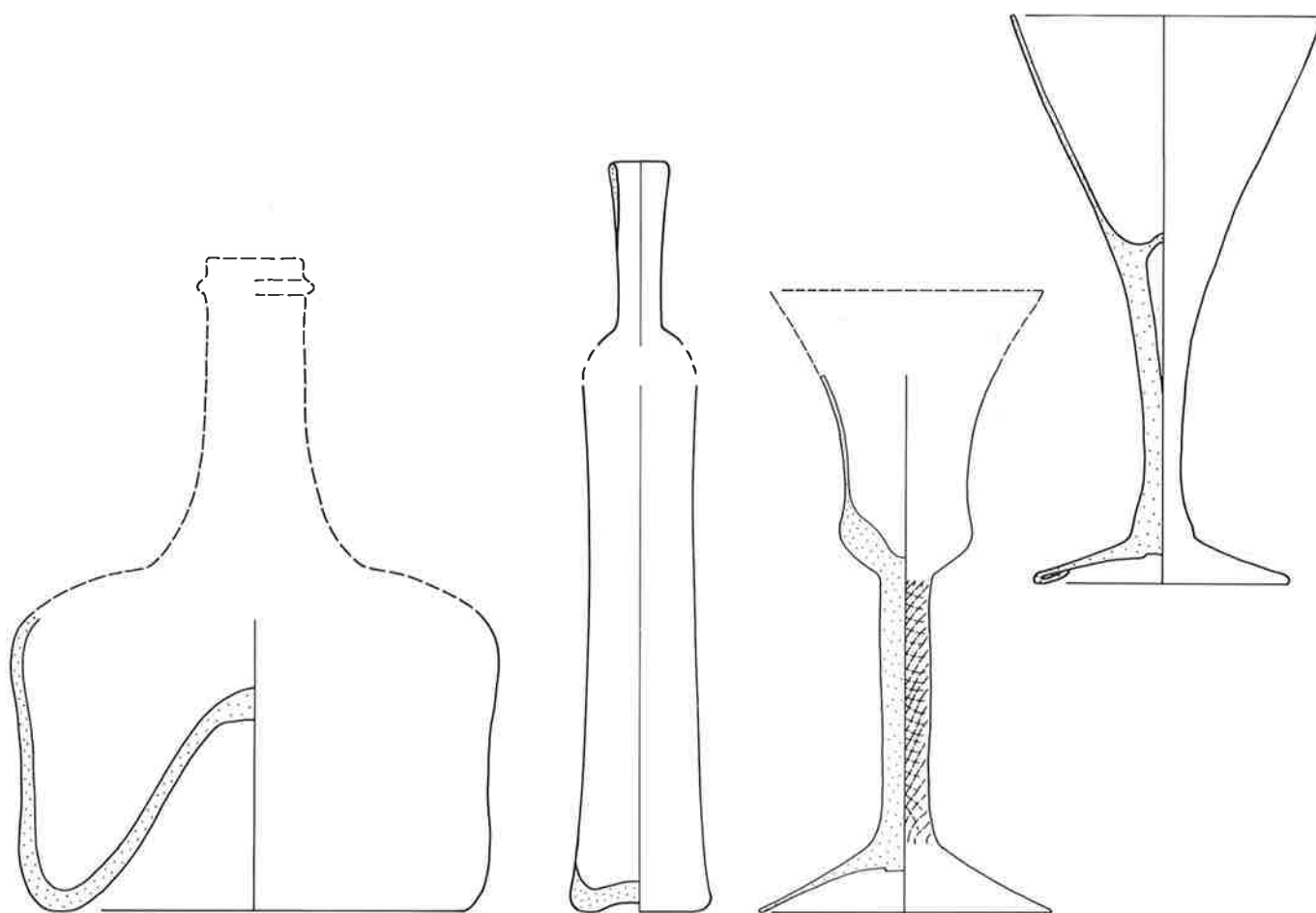
- 1 : gl-bek-7
- 2 : 18A
- 3 : 9.0/6.5
- 4 : helder
- 5 : lijnfiguren in reliëf; radgravure
- 6 : standring
- 7 : beker
- 8 : Baart 1986, pp 110-113 afb 18

50-11-140

- 1 : gl-ber-1
- 2 : 16
- 3 :
- 4 : blauwgroen
- 5 : twee rijen van zeven noppen
- 6 : geknepen voetring
- 7 : beker (berkemeijer)
- 8 : Baumgartner 1987 p 79 nr 82; 1988 p 365 nr 450

50-10-62

- 1 : gl-fle-1
- 2 : 17d-18A
- 3 : 14.0/17.0
- 4 : groen
- 5 : hoekige glasdraad om bovenkant hals
- 6 : opgebolde ziel
- 7 : fles
- 8 : Henkes 1973 p 16 fig 5

50-10-76

- 1 : gl-fle-2
- 2 : 18A
- 3 :
- 4 : groen
- 5 :
- 6 : opgebolde ziel
- 7 : fles *
- 8 : Baart 1986, pp 111-113 afb 18

50-10-38

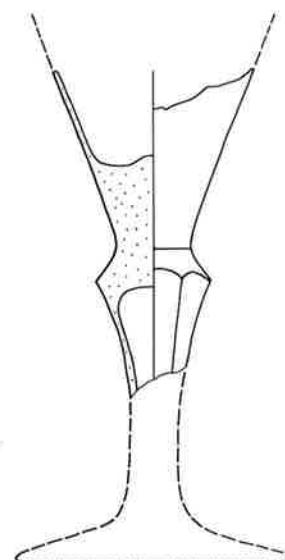
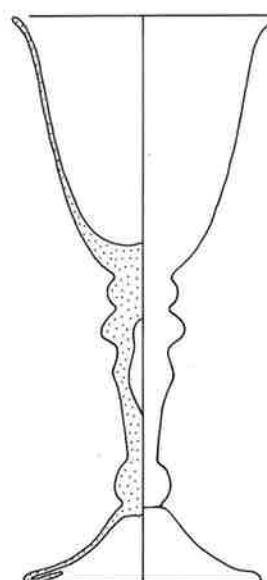
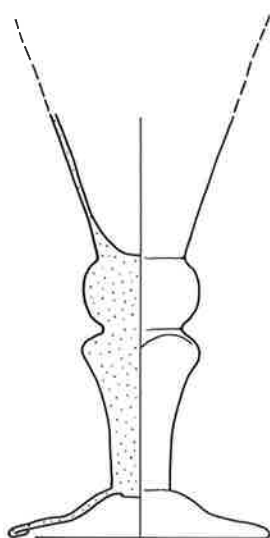
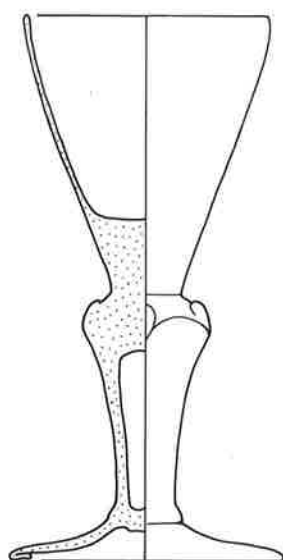
- 1 : gl-fle-3
- 2 : 17d-18A
- 3 : 4.0/20.0
- 4 : groen
- 5 : cilindrisch model en hals
- 6 : lens
- 7 : fles
- 8 : Baart 1986, pp 111-113; p 107 tabel VII

50-10-19

- 1 : gl-kel-1
- 2 : 18A
- 3 : 8.0/17.0
- 4 : helder
- 5 : getordeerde reliëfliijnen in stam
- 6 : voet
- 7 : kelkglas
- 8 : Catalogus Den Haag 1962 p 105 afb 198

50-10-23

- 1 : gl-kel-2
- 2 : 18A
- 3 : 4.5/15.5
- 4 : helder
- 5 : luchtbel in stam
- 6 : omgeslagen voetransd
- 7 : kelkglas
- 8 : Baart 1986 p 112 afb 20

50-10-29

50-10-33

50-10-34

50-10-30

- 1 : gl-kel-3
- 2 : 18A
- 3 : 7.0/14.5
- 4 : helder
- 5 : luchtbel in stam

- 1 : gl-kel-4
- 2 : 18A
- 3 :
- 4 : zwartbruin
- 5 :

- 1 : gl-kel-5
- 2 : 18A
- 3 : 7.0/15.0
- 4 : lichtbruin
- 5 : luchtbel in
(geprofileerde) stam;
uitstaande rand

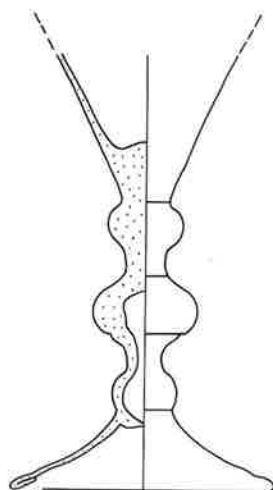
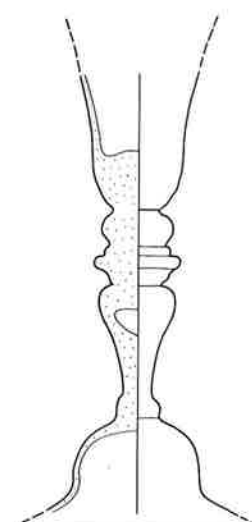
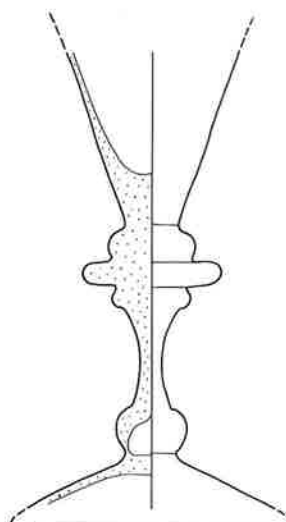
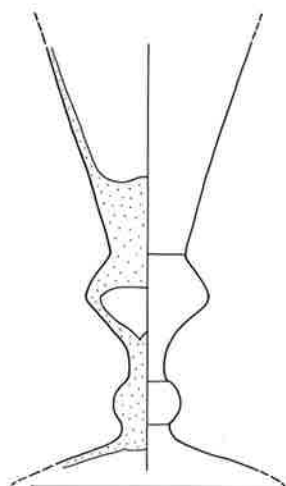
- 1 : gl-kel-6
- 2 : 18A
- 3 :
- 4 : helder
- 5 : luchtbel in stam

- 6 : omgeslagen voetrand
- 7 : kelkglas
- 8 : Henkes 1973 p 23
fig 16

- 6 : omgeslagen voetrand
- 7 : kelkglas *
- 8 : Baart 1986, pp 111-
113 afb 18

- 6 : omgeslagen voetrand
- 7 : kelkglas
- 8 :

- 6 : silesische stam
- 7 : kelkglas *
- 8 : Baart 1986 p 112
afb 21

50-10-181

- 1 : gl-kel-7
- 2 : 18A
- 3 :
- 4 : helder
- 5 : luchtbel in stam
- 6 : omgeslagen voetrand

- 7 : kelkglas *
- 8 :

50-10-182

- 1 : gl-kel-8
- 2 : 18A
- 3 :
- 4 : helder
- 5 : luchtbel in stam
- 6 : voet

- 7 : kelkglas *
- 8 : Catalogus Den Haag
1962 p 73 afb 126

50-10-183

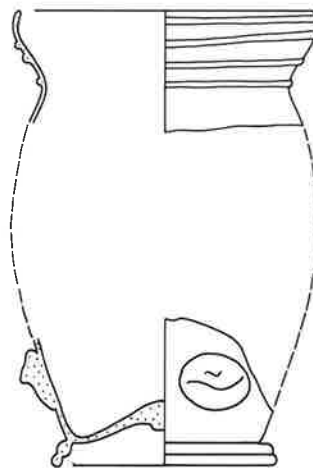
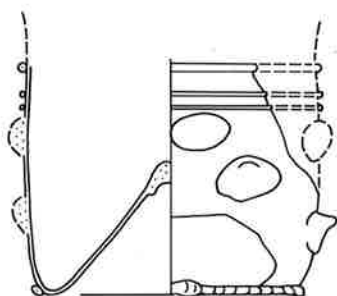
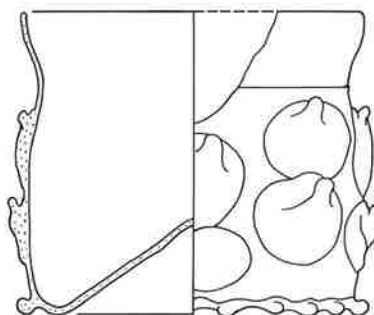
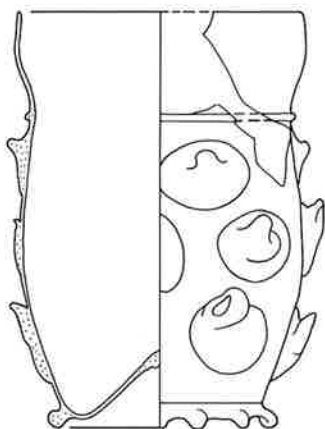
- 1 : gl-kel-9
- 2 : 18A
- 3 :
- 4 : helder
- 5 : luchtbel in stam
- 6 : voet

- 7 : kelkglas *
- 8 : Catalogus Den Haag
1962 p 192 afb 193

50-10-184

- 1 : gl-kel-10
- 2 : 18A
- 3 :
- 4 : helder
- 5 : luchtbel in stam
- 6 : voet

- 7 : kelkglas *
- 8 : Janssen 1983 p 241
afb 9

51-19-119

- 1 : gl-koo-1
- 2 : 15bc
- 3 :
- 4 : groen
- 5 : noppen
- 6 : opgestoken ziel;
geribde voetring
- 7 : beker/koolstronk *
- 8 :

51-19-111

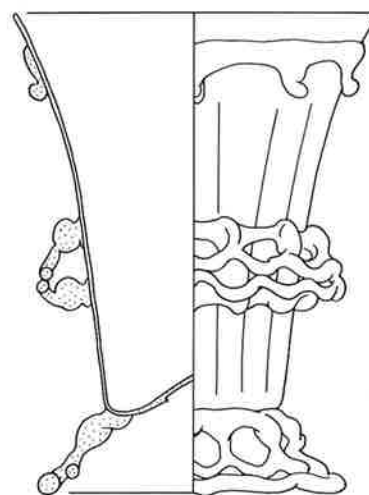
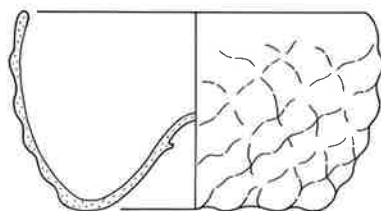
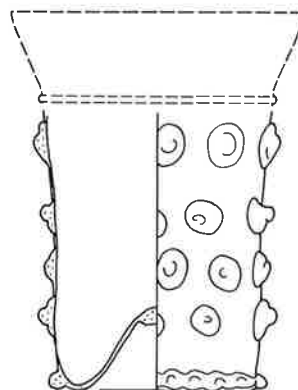
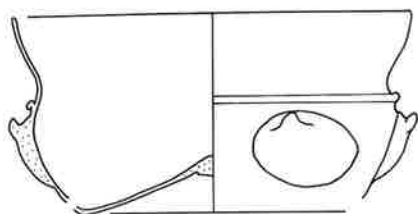
- 1 : gl-koo-2
- 2 : 15bc
- 3 : 6.0/11.0
- 4 : groen
- 5 : drie rijen
van zes noppen
- 6 : opgebolde ziel;
geknepen voetring
- 7 : beker/koolstronk
- 8 : Baumgartner 1987 pp
53-54

51-51-123

- 1 : gl-koo-3
- 2 : 15bc
- 3 : 9.0/8.0
- 4 : blauwgroen
- 5 : twee rijen
van acht noppen
- 6 : opgestoken ziel;
geknepen voetring
- 7 : beker/koolstronk
- 8 :

51-19-116

- 1 : gl-koo-4
- 2 : 15bc
- 3 :
- 4 : groen
- 5 : noppen
- 6 : opgestoken ziel;
gewonden glasdraad
voetring
- 7 : beker/koolstronk *
- 8 :

50-11-144

51-19-162

54-189-180

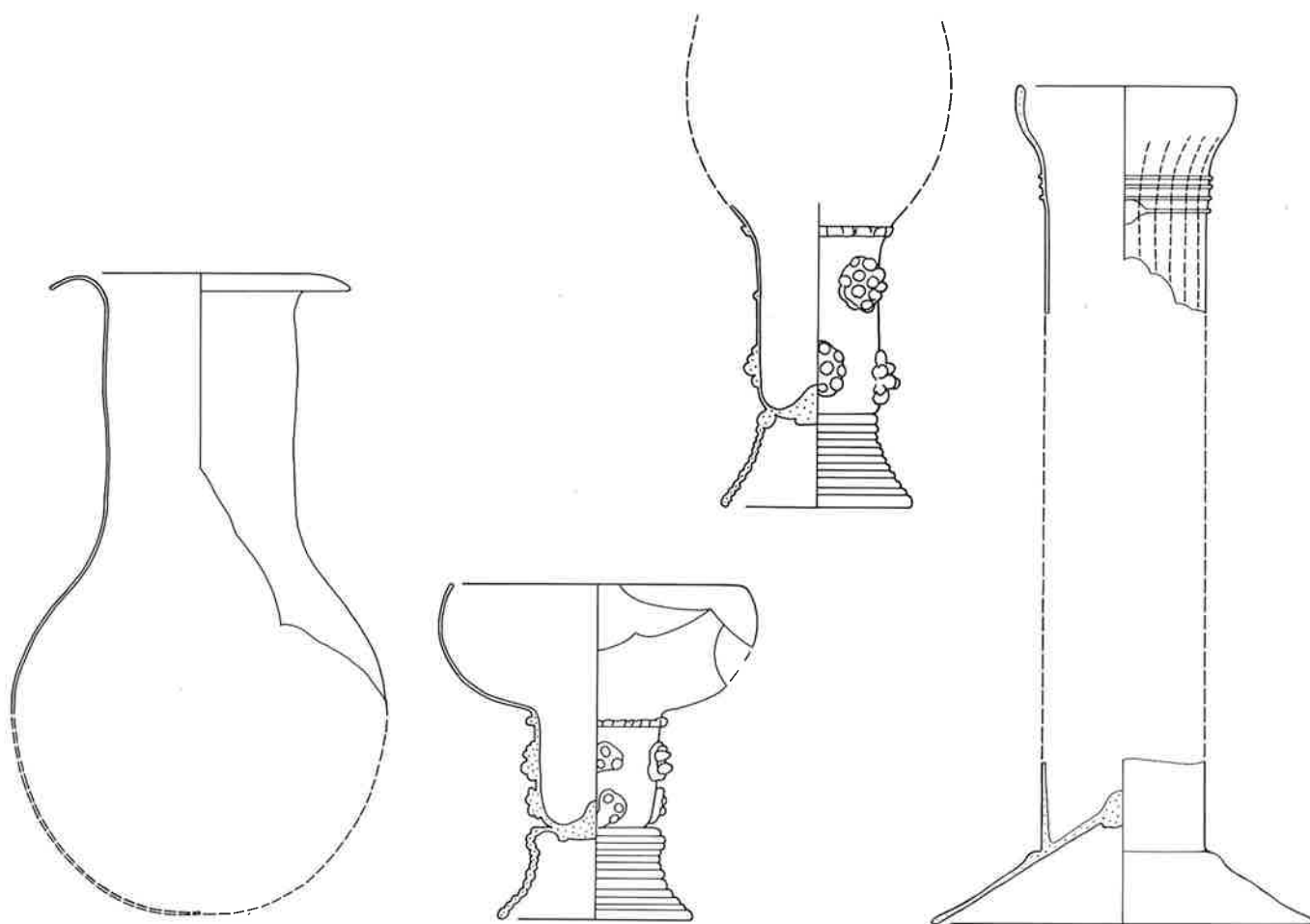
51-19-122

- 1 : gl-koo-5
- 2 : 16
- 3 :
- 4 : olijfgroen
- 5 : noppen
- 6 : opgebolde ziel
- 7 : beker/koolstronk *
- 8 : Baumgartner 1987 p 56 nr 53

- 1 : gl-mai-1
- 2 : 15bc
- 3 : 9.5/5.0
- 4 : groen
- 5 : gekruist
ribbenpatroon
- 6 : opgebolde ziel
- 7 : maigelein
- 8 : Baumgartner 1987 p 70 nr 58

- 1 : gl-nop-1
- 2 : 14d/15a
- 3 :
- 4 : groen
- 5 : zes verspringende
rijen noppen
- 6 : opgestoken ziel;
gegolfde voetring
- 7 : noppenbeker
- 8 : Baumgartner 1987 p 48 nr 18, 19

- 1 : gl-ope-1
- 2 : 15bc
- 3 : 12.5/9.5
- 4 : blauwgroen
- 5 : opengewerkte
glasdraden
- 6 : opgewerkte voet
van glasdraden
- 7 : beker
- 8 : Baumgartner 1987 pp 61-62; pp 352-358

51-19-110

50-10-35

50-10-37

51-19-121

1 : gl-pis-1	1 : gl-roe-1	1 : gl-roe-2	1 : gl-ste-1
2 : 15bc	2 : 17d-18A	2 : 17d-18A	2 : 15bc
3 :	3 : 8.5/9.0	3 :	3 : 10.5/-
4 : helder	4 : groen	4 : groen	4 : groen
5 :	5 : braamnoppen
op stam;
lage brede cuppa	5 : braamnoppen
op stam	5 : gewonden glasdraad
om hals
6 : bol	6 : gewonden glasdraad
voetring	6 : gewonden glasdraad
voetring	6 : opgestoken ziel
7 : pisglas *	7 : roemer	7 : roemer *	7 : stengelglas *
8 : Baumgartner 1988 pp
431-432	8 : Van Gelder, Jansen
1969 p 73 afb 168	8 : Thijssen 1981 p 42
nr 191	8 : Baumgartner 1987 pp
94-95;
1988 pp 391-407

